

Στις επόμενες ενότητες θα διαπιστώσουμε ότι:

Οι Έλληνες έδωσαν μια άλλη διάσταση στην εξέλιξη του πολιτισμού. Τα επιτεύγματά τους, υλικά ή πνευματικά, δεν ήταν αποτέλεσμα εξαναγκασμού. Οι Έλληνες είδαν τον άνθρωπο ως αυθύπαρκτη οντότητα, απαλλαγμένο από το φόβο και με επίγνωση των ορίων του.

Ερμηνευτικός πίνακας όρων

αστικός: αυτός που έχει άμεση σχέση με την πόλη (άστυ). Αστική κοινωνία είναι αυτή που τα μέλη της – οι αστοί – κατοικούν σε πόλεις, δεν ασκούν χειρωνακτική εργασία, αλλά ασχολούνται κυρίως με το εμπόριο, τη βιοτεχνία και την παροχή υπηρεσιών μέσω των οποίων αποκτούν υψηλά εισοδήματα.

βασάλτης: πέτρωμα σκληρό μαύρου χρώματος με μεγάλη ανθεκτικότητα.

διαμετακομιστικό εμπόριο: η προμήθεια αγαθών από διάφορες χώρες και η αποθήκευσή τους σε άλλη χώρα με σκοπό τη μελλοντική τους διοχέτευση σε επιμέρους αγορές τρίτων χωρών.

ειδώλιο – ειδωλοπλαστική: μικρό ομοίωμα ανθρώπου ή ζώου, κατασκευασμένο από πηλό, λίθο, μέταλλο, ξύλο, ελεφαντοστό κ.ά. Η διαδικασία της επεξεργασίας του υλικού και της κατασκευής του ομοιώματος ονομάζεται ειδωλοπλαστική.

ζωφόρος: αρχιτεκτονικό τμήμα ναού ή άλλου οικοδομήματος που καλύπτεται από ανάγλυφες διακοσμήσεις με παραστάσεις ζώων ή ανθρώπων (βλ. και εικόνα σελ. 95).

θεοκρατικό καθεστώς: η άσκηση πολιτικής εξουσίας και η ρύθμιση της κοινωνικής ζωής από ηγεμόνα που του αποδίδονται θείκες ιδιότητες ή από ισχυρό ιερατείο.

κύμβαλο: κρουστό μουσικό όργανο, αποτελούμενο από κυκλικές πλάκες που κρούονται συνήθως μεταξύ τους.

λάπις λάξουλι ή λαζουλίτης: πολύτιμος λίθος, διάφανος, σκούρου γαλάζιου χρώματος.

μνα (η): νομισματική μονάδα των αρχαίων Ελλήνων.

μνημειακός - μνημειακή τέχνη: έτσι ονομάστηκε η τέχνη που αναφέρεται σε οικοδομήματα ή μνημεία μεγάλων διαστάσεων και εντυπωσιακής διακόσμησης.

πατριαρχική οικογένεια: η οικογένεια στην οποία οι σχέσεις οργανώνονται με βάση τον κεντρικό ρόλο του πατέρα.

πορφύρα: θαλάσσιο όστρακο που εκκρίνει βαθυκόκκινο χρώμα· χρωστική ουσία για τη βαφή ενδυμάτων· αυτοκρατορικό ένδυμα κόκκινου χρώματος.

σημιτικά φύλα/λαοί: ομάδα φύλων της ΒΔ Ασίας στην οποία, κατά την αρχαιότητα, περιλαμβάνονταν οι Ασσύριοι, οι Φοίνικες, οι Εβραίοι κ.ά. Στην ομάδα αυτή σήμερα ανήκουν οι Άραβες.

σφραγιδολυψία – σφραγιδοκύλινδρος: η γλυπτική των σφραγίδων από πολύτιμους λίθους ή χρυσά δακτυλίδια. Οι Ανατολικοί λαοί πρώτοι κατασκεύασαν από πολύτιμα ή ημιπολύτιμα υλικά μικρούς κυλίνδρους με ανάγλυφες παραστάσεις στις επιφάνειές τους.

τάλαντο: νόμισμα μεγάλης αξίας· μονάδα βάρους.

φεουδαρχία – φεουδαρχικό σύστημα: κοινωνικό και πολιτικό σύστημα που επικράτησε στη Δ. Ευρώπη το Μεσαίωνα. Σύμφωνα με αυτό, ο κυρίαρχος ηγεμόνας παραχωρούσε σε υποτελείς ευγενείς έκταση γης (φέουδο), με αντάλλαγμα την υποταγή στο πρόσωπό του και την παροχή στρατιωτικών υπηρεσιών. Ο όρος χρησιμοποιείται για να αποδώσει ανάλογα συστήματα και σε άλλες ιστορικές περιόδους.

II. ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ

Από τους προϊστορικούς χρόνους
έως και το Μ. Αλέξανδρο



Κεφάλι αλόγου από το άρμα της Σελήνης. Παρθενώνας, ανατολικό αέτωμα.
(Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο)

1. Ελληνική προϊστορία

Ο γεωγραφικός χώρος με τους μεγάλους ορεινούς όγκους και τις περιορισμένες πεδινές εκτάσεις, που διαρρέονται από μικρούς και ορητικούς ποταμούς, με την πολυμορφία των ακτών και τα νησιωτικά συμπλέγματα, που λειτουργούν ως γέφυρες επικοινωνίας, επηρέασε θετικά τη διαμόρφωση της ζωής. Προς αυτή την κατεύθυνση συνέβαλαν και οι ήπιες κλιματολογικές συνθήκες.

Οι αρχαιότερες ανθρώπινες κοινωνίες στον τόπο αυτό χρησιμοποίησαν ως πρώτη ύλη για την οργάνωσή τους το λίθο. Έτσι η περίοδος αυτή έγινε γνωστή με το συμβατικό όρο, **εποχή του λίθου**. Προς το τέλος αυτής της περιόδου, δηλαδή της νεολιθικής, ο άνθρωπος πέρασε από το θηρευτικό-συλλεκτικό* στάδιο της οικονομίας στο παραγωγικό. Ο ελληνικός χώρος στη διάρκεια της νεολιθικής εποχής (περ. 7000-3000 π.Χ.) έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Εδώ εντοπίστηκαν οι σπουδαιότεροι νεολιθικοί οικισμοί (Σέσκλο και Διμήνη Θεσσαλίας), των οποίων η οργάνωση και η εξέλιξη προσδιορίζεται από το τρίπτυχο: **μόνιμη εγκατάσταση, γεωργία, κτηνοτροφία**.

Στις αρχές περίπου της 3ης χιλιετίας π.Χ. εγκαινιάστηκε μια νέα εποχή στη ζωή των κατοίκων του Αιγαίου. Τότε για πρώτη φορά έχουμε εισαγωγή και χρήση του χαλκού.

Τη μακρά αυτή περίοδο, που οι αρχαιολόγοι ονόμασαν συμβατικά **εποχή του χαλκού*** (3000/2800-1100 π.Χ.), η πολιτιστική εξέλιξη δεν ήταν ενιαία σε όλες τις περιοχές του ελληνικού χώρου. Η έρευνα έχει διακρίνει τους ακόλουθους πολιτισμούς: (1) τον **βορειοανατολικού Αιγαίου**, (2) τον **κυκλαδικό**, (3) το **μινωικό** και (4) τον **ελλαδικό**, ο οποίος εξελίχθηκε στη συνέχεια στο **μυκηναϊκό πολιτισμό**.

Οι προϊστορικοί πολιτισμοί του Αιγαίου δημιούργησαν το υπόβαθρο πάνω στο οποίο στηρίχθηκε στο ξεκίνημά του ο **μυκηναϊκός πολιτισμός**, ο πρώτος ελληνικός πολιτισμός, και στη συνέχεια ο ελληνικός πολιτισμός των ιστορικών χρόνων.

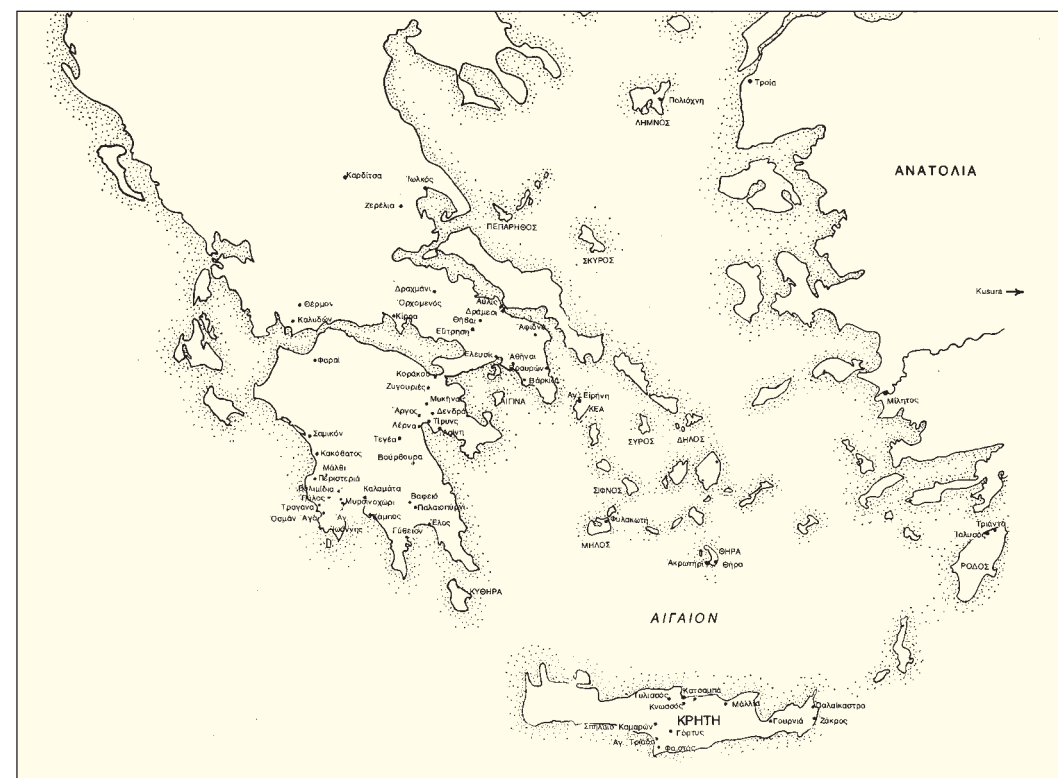
1.1 Οι Αιγαιακοί πολιτισμοί

Οι πολιτισμοί που γεννήθηκαν στα νησιά του Αιγαίου και στην ηπειρωτική Ελλάδα κατά την εποχή του χαλκού, παρά τις μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις, παρουσιάζουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που οφείλονται στη γεωγραφική θέση, στο γεωλογικό ανάγλυφο και στις πρώτες ύλες που διέθετε η κάθε περιοχή.

Ο πολιτισμός του βορειοανατολικού Αιγαίου. Στη διάρκεια της 3ης χιλιετίας π.Χ. με κέντρα τα νησιά Λήμνο, Λέσβο, Θάσο, Σαμοθράκη αλλά και μεμονωμένες θέσεις στη Θράκη και την ανατολική Μακεδονία αναπτύχθηκε ένας πολιτισμός που



Χαρακτηριστικά αγγεία του τύπου «δέπας αμφιπύελλο», από την Πολιόχνη της Λήμνου.



Κέντρα των προϊστορικών πολιτισμών του Αιγαίου

ΠΕΡΙΟΔΟΙ	ΒΑ ΑΙΓΑΙΟ	ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ	ΚΥΚΛΑΔΕΣ	ΚΡΗΤΗ
ΥΣΤΕΡΗ ΧΑΛΚΟΚΡΑΤΙΑ 1600-1100 π.Χ.	ΚΡΗΤΟΜΥΚΗΝΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ			
ΜΕΣΗ ΧΑΛΚΟΚΡΑΤΙΑ 1900-1600 π.Χ.	ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ	ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	ΜΕΣΟΚΥΚΛΑΔΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ 1700-1450 π.Χ.
ΠΡΩΙΜΗ ΧΑΛΚΟΚΡΑΤΙΑ 3000/2800-2000/1900 π.Χ.		ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	ΠΡΩΤΟΚΥΚΛΑΔΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	ΠΑΛΑΙΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ 1900-1700 π.Χ.
			ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	ΠΡΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

Πίνακας χρονικών υποδιαίρεσεων των πολιτισμών του χαλκού στην Ελλάδα

παρουσιάζει ομοιότητες με το λεγόμενο **τροϊκό πολιτισμό** της βορειοδυτικής Μ. Ασίας. Τη «φυσιογνωμία» αυτού του πολιτισμού γνωρίζουμε καλύτερα από τις ανασκαφικές έρευνες και τη μελέτη των αρχαιολογικών δεδομένων της **Πολιόχνης στη Λήμνο**. Το γεωλογικό ανάγλυφο του νησιού ευνόησε την ανάπτυξη μιας γεωργοκτηνοτροφικής οικονομίας με πλεόνασμα στην παραγωγή,



Χρυσά κοσμήματα, δείγματα της εξελιγμένης μεταλλοτεχνίας που αναπτύχθηκε στην Πολιόχνη της Λήμνου.
(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

πράγμα που δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για ανταλλακτικό εμπόριο. Η Λήμνος φαίνεται ότι από τις αρχές της 3ης χιλιετίας π.Χ. ήταν ένας σημαντικός σταθμός των δρόμων μεταφοράς μετάλλων – χαλκού, κασσίτερου, αργύρου – από και προς τον ασιατικό χώρο, μέσω των οποίων πρέπει να διοχετεύθηκε και η γνώση επεξεργασίας τους στον αιγαιακό χώρο. Οι έρευνες στην Πολιόχνη έφεραν στο φως στοιχεία που χαρακτηρίζουν μια οργανωμένη πόλη, όπως πολεοδομικό σχεδιασμό, αμυντικό τείχος, αποχετευτικό δίκτυο και χώρους κοινοτικής συγκρότησης. Η Πολιόχνη της Λήμνου πρέπει να θεωρείται, από τα μέχρι σήμερα δεδομένα, η αρχαιότερη πόλη της ευρωπαϊκής ηπείρου.

Ο κυκλαδικός πολιτισμός. Σε νησιά των Κυκλάδων – Σύρο, Πάρο, Αντίπαρο, Νάξο, Σίφνο, Μήλο, Αμοργό, Θήρα κ.ά. – κατά την 3η χιλιετία π.Χ. αναπτύχθηκε ένας πρωτότυπος πολιτισμός. Οι μικρές αποστάσεις μεταξύ των νησιών και η γεωγραφική τους θέση στο κέντρο του Αιγαίου υπήρξαν ευνοϊκοί παράγοντες που διευκόλυναν την επικοινωνία και τις επαφές ανάμεσα στις δύο πλευρές του Αιγαίου. Η οικονομία τους στηριζόταν εν μέρει στη γεωργία, την κτηνοτροφία, την αλιεία και κυρίως στη βιοτεχνία και το εμπόριο.

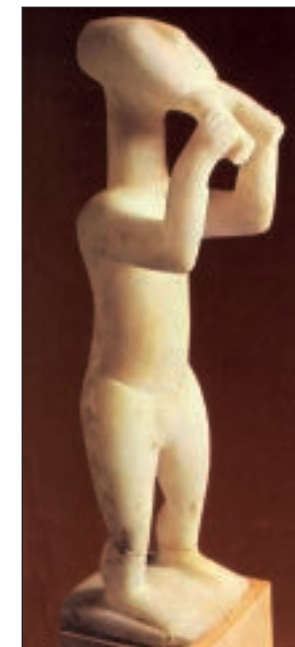
Τα πλούσια κοιτάσματα ορυκτών – μάρμαρο στην Πάρο και τη Νάξο, οψιανός* στη Μήλο, άργυρος στη Σίφνο – έδωσαν την ευκαιρία στους Κυκλαδίτες να ασχοληθούν με τη μεταλλοτεχνία, την κατασκευή μαρμάρινων αγγείων και εργαλείων από οψιανό. Πρώτοι οι κάτοικοι των Κυκλάδων ναυπήγησαν πλοία, που είχαν τη δυνατότητα να ταξιδεύουν σε ανοικτή θάλασσα. Τα προϊόντα της βιοτεχνικής τους παραγωγής τα αντάλλαξαν πιθανότατα με γεωργικά, των οποίων η παραγωγή ήταν περιορισμένη στα νησιά. Εκτός από το ανταλλακτικό εμπόριο φαίνεται ότι η οικονομία τους ιδιαίτερα ευνοήθηκε από τις μεταφορές αγαθών άλλων περιοχών, δημιουργώντας έτσι τις βάσεις ενός ισχυρού διαμετακομιστικού* εμπορίου. Η πειρατεία, εξάλλου, δε θα πρέπει να ήταν έξω από τις βιοποριστικές τους ασχολίες¹. Εγκαταστάσεις με κυκλαδικό χαρακτήρα έχουν βρεθεί στον ευρύτερο αιγαιακό χώρο, όπως στις ανατολικές ακτές της ηπειρωτικής Ελλάδας και στην Κρήτη, γεγονός που οδηγεί στη σκέψη ότι οι Κυκλαδίτες ανέπτυξαν εκτεταμένη εμπορική δραστηριότητα και κυριάρχησαν στο Αιγαίο κατά την 3η χιλιετία π.Χ.

Τα μαρμάρινα και κεραμικά σκεύη με τα ισορροπημένα σχήματά τους και την πρωτότυπη διακόσμηση, τα μαρμάρινα ειδώλια,* τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα των οικισμών αλλά και τα έργα της μεταλλοτεχνίας είναι όλα στοιχεία που αποδεικνύουν εξελιγμένη κοινωνική οργάνωση και ποιότητα στην καθημερινή ζωή.

Στις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ. η πρωτοτυπία του κυκλαδικού πολιτισμού περιορίζεται από την εισαγωγή πολιτιστικών στοιχείων, κυρίως από την Κρήτη αλλά και από την ηπειρωτική Ελλάδα. Έτσι **ο κυκλαδικός πολιτισμός της μέσης εποχής του χαλκού** είναι το αποτέλεσμα του δημιουργικού συνδυασμού του νησιωτικού πολιτιστικού υπόβαθρου με τις επιρροές που οι Κυκλαδίτες δέχτηκαν και αφομοίωσαν από την Κρήτη και την κυρίως Ελλάδα. Σ' αυτή την περίοδο περιορίστηκε ο ηγετικός ρόλος των Κυκλάδων στο Αιγαίο λόγω της ανερχόμενης μινωικής δύναμης. Υποχρεώθηκαν, κατά πάσα πιθανότητα, να προσφέρουν τις ναυτικές τους γνώσεις προκειμένου να διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους.

Γύρω στα 1500 π.Χ., η έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας έθαψε κάτω από τη λάβα μια μεγάλη πόλη του νησιού –στο σημερινό χωριό Ακρωτήρι–, που βρισκόταν σε ακμή από τις αρχές της ύστερης εποχής του χαλκού. Οι κάτοικοι της Θήρας εγκατέλειψαν το νησί μάλλον προειδοποιημένοι από σεισμικές δονήσεις πριν την ολοκληρωτική καταστροφή. Για τους άλλους νησιωτικούς οικισμούς δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις εγκατάλειψης ή ολοκληρωτικής καταστροφής. Πάντως είναι φανερό ότι έκτοτε η κατάσταση άλλαξε σταδιακά στο Αιγαίο με επακόλουθο την προοδευτική αλλά πλήρη επικράτηση των Μυκηναίων το 14ο αι. π.Χ.

Τοιχογραφία του «ψαρά» από οικία του Ακρωτηρίου Θήρας. Έργο της ύστερης εποχής του χαλκού.
(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)



Μαρμάρινο ειδώλιο «αυλητή» από την Κέρο. Έργο της πρώιμης εποχής του χαλκού.
(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)



1. Η ναυτική κυριαρχία του Μίνωα και η πειρατεία

Ο πρώτος που καθώς ξέρουμε απ' την προφορική παράδοση, απόκτησε ναυτικό ήταν ο Μίνως, που κυριαρχούσε στο μεγαλύτερο μέρος της σημερινής ελληνικής θάλασσας. Κυριείψε τις Κυκλάδες και ίδρυσε αποικίες στα περισσότερα νησιά, από όπου έδωξε τους Κάρες και εγκατέστησε άρχοντες τους γιους του. Φυσικό ήταν να καταδιώξει την πειρατεία όσο μπορούσε, ώστε να του περιέρχονται ασφαλέστερα τα εισοδήματα των νησιών.

Την παλιά εποχή οι Έλληνες, και όσοι βάρβαροι κατοικούσαν στα παράλια ή στα νησιά, επιδόθηκαν στην πειρατεία μόλις άρχισε ν' αναπτύσσεται η θαλάσσια επικοινωνία. Είχαν αρχηγούς ανθρώπους ισχυρούς που είχαν κίνητρο και το προσωπικό τους κέρδος, αλλά και την ανάγκη να εξασφαλίσουν τροφή για τους πιο φτωχούς. Χτυπούσαν ατείχιστες πολιτείες, που ήταν μάλλον συγκροτήματα οικισμών, και τις λεηλατούσαν εξασφαλίζοντας μ' αυτόν τον τρόπο το βιοπορισμό τους. Η ληστεία τότε, δεν ήταν ακόμα ντροπή, αλλά αντίθετα έδινε κάποια δόξα σ' όσους την ασκούσαν. Τούτο, άλλωστε, φαίνεται τόσο από το ότι και σήμερα ακόμα μερικοί στεριανοί υπερηφανεύονται επειδή είναι ληστές, όσο και από το ότι στους στίχους των παλαιών ποιητών υπάρχουν στερεότυπες ερωτήσεις προς τα καράβια που εισπλέουν κάπου αν είναι πειρατικά. Τούτο σημαίνει ότι ούτε εκείνοι που δέχονταν την ερώτηση θεωρούσαν ότι ήταν ταπεινωτική η πειρατεία ούτε εκείνοι που έκαναν την ερώτηση τη θεωρούσαν υβριστική.

Θουκυδίδης, Α, 4-5 μετ. Αγγ. Βλάχου, εκδ. Εστία.

Ο μινωικός πολιτισμός. Ο πολιτισμός που αναπτύχθηκε την εποχή του χαλκού στην Κρήτη συμβατικά φέρει το όνομα του μυθικού βασιλιά Μίνωα.

Η γεωγραφική θέση του νησιού στο κέντρο περιόδου της ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου μεταξύ τριών ηπείρων, η μορφολογία του εδάφους με τις εύφορες αλλά μικρές πεδιάδες ανάμεσα σε μεγάλους ορεινούς όγκους και το ζεστό κλίμα προσδιόρισαν την οργάνωση της ζωής και την ανάπτυξη πολιτισμού ήδη από τους νεολιθικούς χρόνους. Πολλοί ερευνητές, εκτός από την παραδοσιακή τριμερή διαίρεση της εποχής του χαλκού σε πρόωμη, μέση και ύστερη, για τη μελέτη του μινωικού πολιτισμού χρησιμοποιούν τη διάκριση αντίστοιχα σε χρονικές περιόδους με κριτήριο την κατασκευή, την οργάνωση και την καταστροφή των ανακτορικών κέντρων στην Κρήτη.

α. Η ιστορία και η κοινωνία. Η πρόωμη εποχή του χαλκού συμπίπτει έτσι με την **προανακτορική περίοδο**. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου οι οικισμοί παρουσιάζουν στοιχεία αγροτικής οικονομικής οργάνωσης αλλά και στοιχεία ανάπτυξης εμπορικών σχέσεων με νησιά του Αιγαίου, τις ακτές της Εγγύς Ανατολής και της Αιγύπτου. Τα βιοτεχνικά προϊόντα της κεραμικής, της λιθοτεχνίας, της πλεκτικής, της υφαντικής και της μεταλλοτεχνίας αποδεικνύουν την ύπαρξη έμπειρων τεχνιτών και κατ' επέκταση κοινωνικών ομάδων που διακρίνονται από τον καταμερισμό εργασίας. Οι αρχηγοί των ισχυρότερων γενών, δηλαδή οι κάτοχοι εκτάσεων καλλιεργήσιμης γης, ίσως απέκτησαν προοδευτικά δύναμη μέχρις ότου η εξουσία συγκεντρώθηκε στα χέρια των λίγων, των πρώτων βασιλέων.

Για πρώτη φορά στην Κνωσό, στη Φαιστό, στα Μάλια και τη Ζάκρο το 1900 π.Χ. περίπου οικοδομήθηκαν συγκροτήματα, που είναι δυνατό να χαρακτηριστούν ως ανάκτορα. Τα συγκροτήματα αυτά διέθεταν μεγάλους αποθηκευτικούς χώρους που υποδεικνύουν ότι οι κάτοχοί τους ήταν μεγάλοι γαιοκτήμονες. Σημαντικό επίτευγμα

αυτής της περιόδου, δηλαδή της **παλαιοανακτορικής εποχής**, ήταν η εφεύρεση γραφής. Χρησιμοποιήθηκαν παράλληλα μια **ιερογλυφική γραφή**, όπως αποδεικνύει ο δίσκος της Φαιστού, και μια γραφή με γραμμικά σύμβολα, γνωστή ως **γραμμική Α'**, πάνω σε πινακίδες και αγγεία. Καμία από τις δύο γραφές δεν έχει αποκρυπτογραφηθεί. Από τις αρχές της περιόδου αυτής η Κρήτη σταδιακά κυριάρχησε στο Αιγαίο¹. Η **μινωική θαλασσοκρατία** ήταν γνωστή ήδη στην παράδοση των αρχαίων. Η απουσία οχυρώσεων στα ανακτορικά κέντρα δημιούργησε τη θεωρία της ειρηνικής επικράτησης, της γνωστής **pax minoica** (μινωική ειρήνη). Από άγνωστες αιτίες τα πρώτα ανάκτορα καταστράφηκαν γύρω στα 1700 π.Χ. Η κατάσταση αντιμετωπίστηκε μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα. Νέα ανάκτορα οικοδομήθηκαν στη θέση των παλαιών, μεγαλύτερα σε έκταση και πολυτελέστερα σε σχέση με τα προηγούμενα.

Τη **νεοανακτορική περίοδο** η διαστρωμάτωση της μινωικής κοινωνίας διαρθρώνεται στο πλαίσιο του ανακτόρου με επικεφαλής τον κύριο του, τον ηγεμόνα, από τον οποίο πήγαζαν όλες οι εξουσίες. Τον πλαισίωνε αριστοκρατία αξιωματούχων και μεγάλος αριθμός κατοίκων της περιοχής γύρω από το ανάκτορο, που ως γεωργοί ή τεχνίτες εξαρτιόνταν οικονομικά από το ανάκτορο. Η κοινωνική αυτή συγκρότηση δε φαίνεται να μοιάζει με τον απολυταρχικό τρόπο διακυβέρνησης, όπως τον γνωρίσαμε στους λαούς της Εγγύς Ανατολής. Η ανεύρεση μικρότερων οικοδομικών συγκροτημάτων αλλά και πόλεων, που ήταν σύγχρονες με τα ανάκτορα, αποτελούν ενδείξεις και για μια αστική* οργάνωση της κοινωνίας παράλληλα με την ανακτορική. Μεγάλος δηλαδή αριθμός κατοίκων που έμεναν στις πόλεις δεν ασχολούνταν με χειρωνακτικές εργασίες, αλλά είχαν υψηλά εισοδήματα από το εμπόριο, τη βιοτεχνία και την παροχή υπηρεσιών ως διοικητικοί υπάλληλοι.

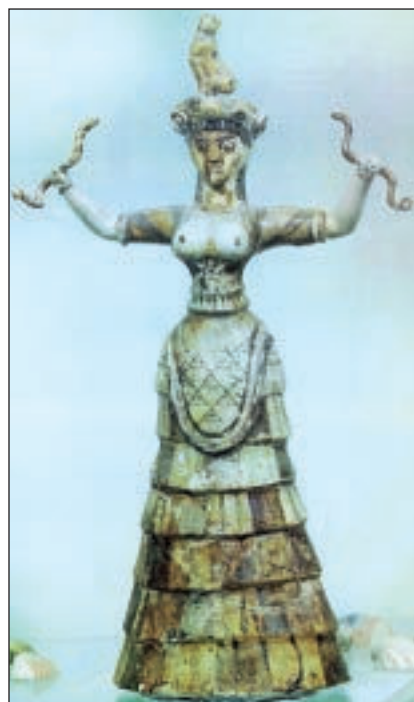
Ο τρόπος οργάνωσης της ζωής, όπως μπορούμε να τον κατανοήσουμε από τα αρχαιολογικά ευρήματα, προβάλλει ιδιαίτερα τη γυναίκα. Εκτός από τον πρωταγωνιστικό ρόλο που έπαιζε στη θρησκεία, η θέση της στη μινωική κοινωνία φαίνεται ότι ήταν εφάμιλλη με εκείνη που κατείχε ο άνδρας. Γυναίκες συμμετείχαν σε επικίνδυνα αθλήματα όπως τα ταυροκαθάψια* και σε κυνηγετικές εξορμήσεις μαζί με τους άνδρες. Φρόντιζαν, ωστόσο, την εμφάνισή τους, περιποιούνταν το σώμα τους, καλλωπίζονταν και φορούσαν περίτεχνα ενδύματα, που προκαλούν εντύπωση ακόμη και σήμερα με την τολμηρότητά τους.



Πήλινος δίσκος από τη Φαιστό. Στις δύο όψεις του φέρει αποτυπωμένα με σφραγίδα, σύμβολα μιας ιερογλυφικής γραφής. Πρόκειται για το παλαιότερο μινωικό κείμενο που μας είναι γνωστό (1800 π.Χ.). (Ηράκλειο Κρήτης, Αρχαιολ. Μουσείο)



Τοιχογραφία από το ανάκτορο της Κνωσού. Απεικονίζει σκηνή από ένα επικίνδυνο αγώνισμα, συνδεδεμένο πιθανότατα με ιερές τελετουργίες, τα ταυροκαθάψια* (1450 π.Χ.).
(Ηράκλειο Κρήτης, Αρχαιολογικό Μουσείο)



Οι επαφές της Κρήτης αυτή την περίοδο με τις περιοχές της ανατολικής Μεσογείου ήταν συνεχείς. Η ανεύρεση χάλκινων ταλάντων* και ελεφαντόδοντων αποδεικνύει άμεσες επαφές με την Κύπρο και τη Συρία. Ένδειξη της επικοινωνίας με την Αίγυπτο αποτελούν οι τοιχογραφίες της εποχής του Τούθμωσι Γ', στις οποίες απεικονίζονται απεσταλμένοι των Κεφτί με δώρα για το φαραώ. Ο τρόπος απόδοσης των Κεφτί μοιάζει με τη μορφή των Κρητών, όπως τους γνωρίζουμε από τα έργα της μινωικής τέχνης. Η επέκταση, επίσης, στο Αιγαίο είναι γεγονός που δεν επιδέχεται αμφισβήτηση. Την ακμή όμως ανέκοψε, γύρω στα 1500 π.Χ., η δεύτερη στη σειρά καταστροφή

Ειδώλιο γυναικείας θεότητας, της θεάς των όψεων. Είναι κατασκευασμένο από φαγεντιανή και παρουσιάζει μια γυναίκα που κρατά στα δύο χέρια φίδια, ενώ στο κεφάλι της κάθεται ένα αιλουροειδές. Το ένδυμα που φοράει είναι περίτεχνο και τολμηρό.
(Ηράκλειο Κρήτης, Αρχαιολογικό Μουσείο)

των ανακτόρων. Πιθανή εκδοχή αυτής της καταστροφής θεωρείται η έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας. Μόνο η Κνωσός από τα ανακτορικά κέντρα ξεπέρασε τη δοκιμασία της καταστροφής και συνέχισε την ανεξάρτητη πορεία της για έναν ακόμη αιώνα. Η καταστροφή πάντως δε σήμανε και το τέλος του πολιτισμού στην Κρήτη.

Η **μετανακτορική περίοδος**, όπως διαφορετικά ονομάζεται η περίοδος της μυκηναϊκής κυριαρχίας στην Κρήτη, διήρκεσε μέχρι το 1100 π.Χ. περίπου. Τη μυκηναϊκή επικράτηση επικυρώνει η ανεύρεση στην Κνωσό πήλινων πινακίδων της γραμμικής Β' γραφής, η οποία χρησιμοποιήθηκε από τους Μυκηναίους.

β. Θρησκεία. Κυρίαρχο ρόλο είχε στη μινωική θεολογία μια γυναικεία θεότητα, που ταυτίζεται με τη θεά της γονιμότητας. Δίπλα της υπήρχε ένας μικρός θεός. Ιερό ζώο ήταν ο ταύρος και σύμβολα ιερά τα κέρατα του ταύρου και ο διπλός πέλεκυς.

Τους θεούς λάτρευαν στην ύπαιθρο, σε κορυφές των βουνών ή σε ιδιαίτερους χώρους στα ανάκτορα. Ναούς δεν οικοδομούσαν. Από τις θρησκευτικές τελετές ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ταυροκαθάψια*.

γ. Τέχνη. Η μινωική τέχνη χαρακτηρίζεται από φαντασία, λεπτότητα και αγάπη για τη φύση. Τα έργα των Μινωιτών ήταν προσαρμοσμένα στα ανθρώπινα μέτρα, αποστρέφονταν το ογκώδες και το μνημειακό*.

Ακόμα και τα ανάκτορα δεν επιβάλλονταν με τον όγκο τους στο χώρο αλλά με την πολυμορφία τους. Πυρήνας του μινωικού ανακτόρου ήταν μια μεγάλη αυλή, γύρω από την οποία διαρθρωνόταν ένα πολυδαίδαλο* σύστημα δωματίων, διαδρόμων και ανισόπεδων επιφανειών. Βεράντες, φωταγωγοί και αποθηκευτικοί χώροι εξυπηρετούσαν παράλληλα με την αισθητική και πρακτικές ανάγκες της καθημερινής ζωής. Οι τοίχοι των ανακτόρων σε ευρεία κλίμακα διακοσμούσαν με τοιχογραφίες. Τα θέματά τους ήταν εμπνευσμένα από τη φύση και τις ανακτορικές τελετές.

Τα έργα της μικροτεχνίας (σφραγιδογλυφία*, χρυσοχοΐα, ειδωλοπλαστική* και κεραμική) διακοσμούσαν με ανάλογες παραστάσεις. Η προσπάθεια των καλλιτεχνών να αποδώσουν όσο πιο πιστά μπορούσαν την ανθρώπινη μορφή καθώς και τις μορφές των ζώων, η απεικόνιση σκηνών από την καθημερινή ζωή ή τις τελετές σε συνδυασμό με την ποικιλία των χρωματισμών εί-



Τελετουργικό πέτρινο αγγείο με το οποίο έκαναν σπονδές. Έχει τη μορφή κεφαλής ταύρου. Ο ταύρος ήταν ένα από τα ιερά ζώα στη μινωική θρησκεία. Προέρχεται από το μικρό ανάκτορο της Κνωσού (1600 π.Χ.).
(Ηράκλειο Κρήτης, Αρχαιολ. Μουσείο)



Σφραγιδόλιθοι, εξάιρετα έργα μινωικής μικροτεχνίας. Έμπειροι τεχνίτες φιλοτέχνησαν πάνω σε πολύτιμους και ημιπολύτιμους λίθους ανάγλυφες μικροσκοπικές παραστάσεις, ιδιαίτερα κατά τη νεοανακτορική περίοδο.

(Ηράκλειο Κρήτης, Αρχαιολ. Μουσείο)



Βαθύ πήλινο σκεύος με προχοή, «σαλτσιέρα», του ελλαδικού πολιτισμού, της πρώιμης εποχής του χαλκού από την περιοχή της Ραφήνας.

(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολ. Μουσείο)

ναι στοιχεία που δίνουν την εντύπωση μιας ειρηνικής κοινωνίας που αντιμετωπίζει με ευχαρίστηση την καθημερινή ζωή.

Η μινωική τέχνη σκοπό είχε να εξυπηρετήσει κυρίως τις ανάγκες των ανακτόρων. Δε χρησιμοποιήθηκε όμως μόνο από την εξουσία, όπως συνέβαινε στις αυτοκρατορίες της Ανατολής.

Ο ελλαδικός πολιτισμός. Οι ερευνητές ονόμασαν ελλαδικό τον πολιτισμό που διαμορφώθηκε στην ηπειρωτική χώρα την εποχή του χαλκού*. Στην ηπειρωτική Ελλάδα η μετάβαση από την εποχή του λίθου σε εκείνη του χαλκού φαίνεται ότι συνέβη χωρίς θεαματικές αλλαγές και με αργούς ρυθμούς. Η επιστημονική έρευνα διαπίστωσε ότι στις αρχές της εποχής του χαλκού συνέβησαν δημογραφικές μεταβολές, μετακινήσεις πληθυσμών. Οι νέοι οικισμοί ιδρύθηκαν κοντά στη θάλασσα ή πάνω σε χαμηλούς λόφους. Η πιο χαρακτηριστική περίπτωση ήταν του οικισμού της Λέρνας στην Αργολίδα. Η συγκρότηση των περισσότερων οικισμών και τα ανασκαφικά στοιχεία μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι οικισμοί και οι κοινωνίες που τους διαμόρφωσαν βρισκόνταν σε στάδιο προαστικής* οργάνωσης. Στο στάδιο αυτό διαπιστώθηκαν κάποιοι νεωτερισμοί, όπως εξειδίκευση στην εργασία, ανάπτυξη της τεχνολογίας, διεύρυνση των ανταλλαγών, κεντρική οργάνωση κ.ά. Οι πόροι οικονομικής ανάπτυξης δεν προέρχονταν μόνο από τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Έχει διαπιστωθεί η επικοινωνία ανάμεσα στους οικισμούς της ηπειρωτικής Ελλάδας και του αιγαιακού χώρου. Από τους κατοίκους του ελλαδικού χώρου της πρώιμης εποχής του χαλκού διατηρήθηκαν γλωσσικά κατάλοιπα που στη συνέχεια τα συναντούμε στην ελληνική γλώσσα. Πρόκειται κυρίως για τοπωνύμια που έχουν κατάληξη σε *-ττος*, *-σσο*, *-νθος* π.χ. Λυκαβηττός, Υμηττός, Ιλισσός, Παρνασσός, Κόρινθος κ.ά.

Τους πρώτους αιώνες της 2ης χιλιετίας π.Χ., δηλαδή τη μέση εποχή του χαλκού, τα αρχαιολο-

γικά δεδομένα προβάλλουν μια διαφορετική εικόνα. Διακόπτεται απότομα η πολιτιστική συνέχεια και δεν παρατηρείται καμία ουσιαστική εξέλιξη στον τρόπο οργάνωσης. Η κατάσταση αυτή, σύμφωνα με την παραδοσιακή εξήγηση, αποδίδεται στην είσοδο νέων κατοίκων, δηλαδή των πρώτων ελληνικών φύλων. Σύμφωνα με άλλη εκδοχή ερμηνεύεται από εσωτερικές αναταραχές και συγκρούσεις ανάμεσα στους αυτόχθονες* πληθυσμούς².

Οι οικισμοί σ' αυτή την περίοδο παρουσιάζουν έλλειψη σχεδιασμού στη χωροταξική τους οργάνωση. Η κεραμική είναι το κύριο υλικό κατάλοιπο που υποδηλώνει τα νέα πολιτιστικά στοιχεία. Η κοινωνία, όπως φαίνεται, συγκροτήθηκε στη βάση της κλειστής αγροτικής οικονομίας. Οι κάτοικοι δηλαδή ενός οικισμού παρήγαν αγροτικά προϊόντα τόσα όσα κάλυπταν τις ανάγκες επιβίωσής τους. Δεν υπήρχε πλεόνασμα στην παραγωγή και κατ' επέκταση δεν υπήρχε ανταλλακτικό εμπόριο. Ωστόσο, στην ύστερη φάση αυτής της περιόδου διαπιστώνουμε επαφές με την Κρήτη. Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι την ίδια περίοδο στην Κρήτη, λειτουργούσε ένα ανακτορικό σύστημα που βασιζόταν κυρίως στην εμπορική εξάπλωση των Κρητών.

1.2 Ο μυκηναϊκός πολιτισμός

Στην ηπειρωτική Ελλάδα κατά την ύστερη εποχή του χαλκού (1600-1100 π.Χ.) διαμορφώθηκε και εξελίχθηκε ο πρώτος μεγάλος ελληνικός πολιτισμός. Έχει ονομαστεί συμβατικά **μυκηναϊκός** από τους ερευνητές, γιατί το σπουδαιότερο κέντρο του ήταν η «πολύχρηστος Μυκήνη», όπως αναφέρεται στα ομηρικά έπη.

Η χώρα. Ο πολιτισμός αυτός ήταν δημιουργήμα ελληνικών φύλων, γνωστών με ποικίλα ονόματα από τις πηγές: Αχαιοί, Δαναοί, Ίωνες, Αργείοι κ.ά. Τα ελληνικά αυτά φύλα, αφού παγιώσαν τις εγκαταστάσεις τους στην ηπειρωτική χώρα, δέχτηκαν τις επιδράσεις των άλλων αιγαια-

2. Η επιστημονική έρευνα για το πρόβλημα των μεταβολών που συνέβησαν στον ελλαδικό χώρο στα τέλη της πρώιμης εποχής του χαλκού

Οι προσπάθειες των αρχαιολόγων να προσδιορίσουν τη φύση, την έκταση και τις συνέπειες των μεταβολών που πραγματοποιούνται στα τέλη της Πρώιμης Χαλκοκρατίας ξεκινούν από την ανομολόγητη επιθυμία να ανιχνεύσουν το πρόβλημα της «άφιξης» των πρώτων ινδοευρωπαϊκών φύλων στην αιγαιακή λεκάνη. Με την αποκρυπτογράφηση της γραμμικής γραφής Β', το ασφαλές πλέον γεγονός ότι στην Πελοπόννησο, κατά τη Μυκηναϊκή εποχή, μιλούσαν ένα είδος πρωτόγονης ελληνικής γλώσσας, καθώς και η απουσία ουσιαστικής τομής στην πολιτισμική συνέχεια... οδηγούν στο συμπέρασμα ότι τα φύλα που εγκαταστάθηκαν στην ηπειρωτική Ελλάδα την επαύριο των καταστροφών, ήταν οι πρώτες ομάδες «Πρωτοελλήνων»...

Από την άλλη πλευρά με ποια κριτήρια μπορούμε να αποδώσουμε μια καινοτομία στην άφιξη νέων πληθυσμιακών στοιχείων; Από τη νεότερη ιστορία αποδεικνύεται σαφέστατα, άλλωστε, ότι ριζικές πολιτισμικές αλλαγές, που συνοδεύονται συχνά από βίαιες καταστροφές, δεν είναι απαραίτητα αποτέλεσμα εισβολών ή μεταναστεύσεων: ενδεικτικό παράδειγμα μιας τέτοιας περίπτωσης αποτελούν οι επαναστάσεις. Θα μπορούσαμε επομένως να αποδώσουμε τα γεγονότα του τέλους της Πρωτοχαλκής II περιόδου στο Αιγαίο σε μια σειρά από εσωτερικές αναταραχές.

R. Treuil, P. Darcque, J.-Cl. Pour-sat, G. Touchais, *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου*, μετ. Όλγα Πολυχρονοπούλου, Άννα Φιλίππα-Touchais, εκδ. Καρδαμίτσα, 1996, σ. 293-294.



H. Schliemann (Ερρίκος Σλήμαν): Γερμανός έμπορος και ερευνητής. Με τις αρχαιολογικές του έρευνες στην Τροία και στις Μυκήνες έδωσε ιστορική υπόσταση στις αφηγήσεις των Ομηρικών επών.



Πήλινη πινακίδα με κείμενο της γραμμικής Β' γραφής. Προέρχεται από το ανάκτορο της Πύλου. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολ. Μουσείο)

κών πολιτισμών, ιδιαίτερα του μινωικού. Στη συνέχεια εξαπλώθηκαν στον αιγαϊακό χώρο, στα νησιά, την Κρήτη και στις ακτές της Μ. Ασίας. Την περίοδο της μεγάλης ακμής ξεπέρασαν τα όρια του Αιγαίου και εγκαταστάθηκαν, άλλοτε μόνιμα και άλλοτε περιστασιακά, στην Κύπρο και στις ανατολικές ακτές της Μεσογείου. Τα σπουδαιότερα κέντρα του μυκηναϊκού κόσμου ήταν οι Μυκήνες, το Άργος, η Τίρυνθα στην Αργολίδα, η Πύλος στη Μεσσηνία, οι Αμύκλες στη Λακωνία, ο Ορχομενός, η Θήβα και ο Γλας στη Βοιωτία, η Αθήνα, η Ελευσίνα, ο Μαραθώνας στην Αττική και η Ιωλκός στη Θεσσαλία. Τα περισσότερα κέντρα είχαν ιδρυθεί σε επιλεγμένες θέσεις οι οποίες διευκόλυναν την εμπορεία μεγάλης σε έκταση περιοχής. Η ίδρυσή τους συνδυάζονταν στις περισσότερες περιπτώσεις με την κατασκευή ανακτόρου και ισχυρής οχύρωσης.

Οι πηγές. Τις πρώτες πληροφορίες για το μυκηναϊκό κόσμο είχαμε από τα **ομηρικά έπη**. Μέχρι τον περασμένο αιώνα όμως οι ιστορικοί και οι ερευνητές πίστευαν ότι τα πρόσωπα και γενικότερα η εικόνα της ζωής που παρουσίαζαν τα έπη ήταν δημιουργήματα της φαντασίας του Ομήρου. Οι διηγήσεις του απέκτησαν ιστορική υπόσταση, όταν ένας πλούσιος έμπορος, ο Heinrich Schliemann (Ερρίκος Σλήμαν), έκανε τις πρώτες ανασκαφές στις Μυκήνες (1876). Έκτοτε και μέχρι σήμερα, οι **αρχαιολογικές έρευνες** σε πολλά μέρη της Ελλάδας και η μελέτη των ευρημάτων τους έχουν ρίξει πολύ φως στη γνώση αυτής της εποχής. Αποκορύφωμα όλων των ερευνών που αφορούν το μυκηναϊκό πολιτισμό ήταν η αποκρυπτογράφηση της **γραμμικής Β' γραφής** από τον Μ. Ventris και τον J. Chadwick (1952). Η γραμμική Β' χρησιμοποιήθηκε από ειδικευμένους γραφείς στα μυκηναϊκά ανάκτορα. Η ανάγνωση των πινακίδων που βρέθηκαν στην Πύλο, στην Κνωσό, στις Μυκήνες και στη Θήβα έδειξε ότι η γραμμική Β' είναι συλλαβική γραφή. Το σπουδαιότερο όμως είναι ότι επικύρωσε την ελληνικότητα του μυκηναϊκού πολιτισμού. Αποδείχθηκε ότι



Κέντρα του μυκηναϊκού κόσμου

τα σύμβολά της αποδίδουν λέξεις της ελληνικής γλώσσας. Αποδίδουν στην πραγματικότητα μια πρώιμη μορφή της ελληνικής γλώσσας, αρχαιότερη και από εκείνη των ομηρικών επών. Οι πληροφορίες, ωστόσο, που μας δίνουν οι πινακίδες έχουν λογιστικό περιεχόμενο, είναι δηλαδή κατάλογοι αντικειμένων και περιουσιακών στοιχείων ηγεμόνων ή εμπόρων της εποχής εκείνης. Έχουν διαβαστεί, επίσης, ονόματα θεών και ανθρώπων που μας είναι γνωστά από τα έπη³. Πρέπει να επισημανθεί ότι μέχρι σήμερα οι πινακίδες δε μας έχουν δώσει ένα συνεχές κείμενο.

Η ιστορική επιστήμη εντάσσει το μυκηναϊκό πολιτισμό εν μέρει στην ελληνική **προϊστορία** ή, για την ακρίβεια, θεωρεί ότι αποτελεί την **ελληνική προϊστορία**.

Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση του μυκηναϊκού κόσμου. Την κλειστή αγροτική οικονομία των οικισμών της μέσης εποχής του χαλκού ακολούθησε, όπως φαίνεται, μια

3. Οι πινακίδες της γραμμικής Β' γραφής

Έχουμε λοιπόν κάποιους σωρούς από πήλο, που καταρχήν δε μας υπόσχονται τίποτα· τους κάνει πολύτιμους όμως το γεγονός ότι συνιστούν μια ολότελα καινούργια πηγή αδιάβλητης πληροφόρησης για τον αρχαιότερο ελληνικό πολιτισμό – που άλλη πηγή γνώσης μας γι' αυτόν είναι η αρχαιολογία και οι συγκεχυμένες παραδόσεις που μας μεταβίβασαν οι κλασικοί χρόνοι. Είναι βέβαια λυπηρό που οι πινακίδες δε μας λένε τίποτα για την ιστορία των ανθρώπων που τις έγραψαν, ούτε για τη σκέψη τους. Κι όμως, μερικοί από μας θα εκπλαγούν ίσως όταν ανακαλύψουν πόσα συμπεράσματα μπορούμε να αντλήσουμε απ' αυτές. Οι Μυκηναίοι δεν το θεώρησαν απαραίτητο να διασώσουν ούτε την ιστορία τους ούτε τη διπλωμα-

τική τους αλληλογραφία. Μας άφησαν όμως τουλάχιστον καταγραφές από τη διοίκηση των βασιλείων τους και από τη λειτουργία ορισμένων τομέων της οικονομίας τους.

Εκτός από τις πινακίδες έχουμε και μερικές επιγραφές στη Γραμμική Β', που περιλαμβάνονται στη ζωγραφική διακόσμηση αγγείων. Τέτοια αγγεία έχουν ανακαλυφθεί σε διάφορες τοποθεσίες, κι εξακολουθούν να ανακαλύπτονται ολοένα περισσότερα.

J. Chadwick, *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, μετ. Κ.Ν. Πετρόπουλος, εκδ. Gutenberg, σ. 29-30.

Η ακρόπολη των Μυκηνών με την πύλη «των λεόντων». Η κατασκευή του τείχους της ακρόπολης έχει γίνει με μεγάλους πελεκημένους ογκόλιθους που προκαλούν την εντύπωση και δικαιολογούν το θρύλο της οικοδόμησής τους από τους Κύκλωπες.



μορφή οικονομικών σχέσεων βασισμένη στο εμπόριο. Η εμπορική ανάπτυξη, ιδιαίτερα μετά το 1500 π.Χ., ακολούθησε γρήγορους ρυθμούς και είχε ως επακόλουθο την έξοδο των Μυκηναίων στο Αιγαίο. Μια σειρά από μέγαρα, οικοδομημένα σε οχυρωμένες ακροπόλεις, επιβεβαιώνουν την οικονομική ανάπτυξη του μυκηναϊκού κόσμου.

Επίκεντρο των οικονομικών δραστηριοτήτων ήταν τα μέγαρα. Η πλειοψηφία των υπηκόων ασχολούνταν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Μια μεγάλη ομάδα αποτελούσαν οι ειδικευμένοι τεχνίτες (κεραμοουργοί, ξυλουργοί, ναυπηγοί, χαλκουργοί, χρυσοχόοι, αρωματοποιοί, γιατροί κ.ά.) και μια άλλη, πολυπληθής επίσης, οι έμποροι και οι ναυτικοί⁴. Στην κοινωνική ιεραρχία ιδιαίτερη θέση κατείχαν οι ιερείς και ο στρατός, ο οποίος αποτελούνταν από επαγγελματίες στρατιώτες. Ο ηγεμόνας κάθε ανακτόρου διαχειριζόταν τον πλούτο της περιοχής την οποία εξουσίαζε. Ήταν πολιτικός και στρατιωτικός αρχηγός, με δικαστική και συγχρόνως θρησκευτική εξουσία. Δεν υπάρχει καμία ένδειξη όμως που να υπονοεί την

ύπαρξη θεοκρατικής οργάνωσης και ισχυρού ιερατείου. Στη βάση της κοινωνικής πυραμίδας βρίσκονταν οι δούλοι. Ήταν υπηρέτες που εργαζόνταν για τον ηγεμόνα, τους αξιωματούχους, τους ιερείς και τους απλούς πολίτες.

Τα κοινά χαρακτηριστικά που παρουσιάζει ο μυκηναϊκός κόσμος σ' όλο το χώρο της εξάπλωσής του και που επιβεβαιώνουν την πολιτιστική συνοχή του θα ήταν ένα ενδεικτικό στοιχείο για την οργάνωση ενιαίου κράτους. Φαίνεται όμως ότι κάτι τέτοιο δε συνέβη. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η χώρα πρέπει να ήταν χωρισμένη σε τέσσερα ή πέντε μεγαλύτερα και άλλα τόσα περιπου μικρότερα «ομοσπονδιακά» κράτη, αντίστοιχα προς τα μεγάλα ανάκτορα. Δεν αποκλείεται τα επιμέρους μυκηναϊκά κράτη να ήταν υποτελή στο μεγαλύτερο ανακτορικό κέντρο, τις Μυκήνες.

Για την οργάνωση κάθε μυκηναϊκού κράτους δε διαθέτουμε επαρκή στοιχεία, με εξαίρεση τις πληροφορίες που μας δίνουν οι πινακίδες από το ανάκτορο της Πύλου. Ανώτατος άρχοντας, σύμφωνα με τις πληροφορίες των πινακίδων, ήταν ο **άνακτας** (wa-na-ka), κύριος του ανακτόρου απ' όπου πήγαζε κάθε εξουσία. Υποτελείς σε αυτόν ήταν τοπικοί άρχοντες, διοικητές περιφερειών. Ο τίτλος με τον οποίο τους αναγνωρίζουμε στις πινακίδες είναι **λααγέτας** (ra-wa-ke-ta) [από το λαός + ήγοῦμαι]. Στην τάξη των ευγενών αναφέρονται οι **επέτες** (e-ge-ta) [από το ἔπομαι], δηλαδή οι ακόλουθοι. Σημαντικά πρόσωπα στην περιφερειακή διοίκηση φαίνεται ότι ήταν οι **τελεστές** (te-re-ta). Στους Μυκηναίους λιγότερο τιμητικός ήταν ο τίτλος **βασιλεύς** (qa-si-re-u). Έτσι ονομαζόταν ο επικεφαλής οποιασδήποτε ομάδας, ακόμα και ο αρχιτεχνίτης μιας ομάδας χαλκουργών. Αντίθετα, στα ομηρικά έπη, δηλαδή τους επόμενους αιώνες, η λέξη «βασιλεύς» στην ελληνική γλώσσα δηλώνει τον ανώτατο άρχοντα.

Η εξάπλωση. Η κύρια πηγή πλούτου και ανάπτυξης του μυκηναϊκού κόσμου ήταν το εμπόριο, η άσκηση του οποίου έστρεψε τους Μυκηναίους στη θάλασσα. Μέχρι τα μέσα του 15ου αι. π.Χ. ηγετικό ρόλο στο Αιγαίο έπαιζαν οι Κρήτες· στα τέλη, ωστόσο, του ίδιου αιώνα οι Μυκηναίοι κυριάρχησαν στην Κρήτη και κατέλαβαν την Κνωσό. Εκτόπισαν από το Αιγαίο τους Κρή-

4. Τα επαγγέλματα και οι ειδικευμένοι τεχνίτες μέσα από τις πινακίδες της γραμμικής Β' γραφής

Το πλήθος των επαγγελματιών ειδικοτήτων που κατονομάζονται στους καταλόγους προϋποθέτει εντυπωσιακά προχωρημένο καταμερισμό της εργασίας. Έχει περάσει πια η στοιχειώδης βαθμίδα του πολιτισμού όπου ο καθένας μπορούσε διαδοχικά να κάνει το γεωργό, το χτίστη, τον ξυλουργό ή ό,τι άλλο. Τώρα πηγαινει και βρίσκει τον ειδικό γι' αυτό που κάθε φορά χρειάζεται: από ένα συνηθισμένο κύπελλο ως το πολυτέλεστο έπιπλο με την πολύτιμη ένθετη διακόσμηση. Από τη στιγμή που βλέπουμε ότι ανάμεσα στα επαγγέλματα υπήρχε και ο κυανουργός [ku-wa-po-wo-ko: κυανουργός], ο «τεχνίτης λαζουρίτη* λίθου [του κυάνου] ή γυάλινων απομιμήσεών του», συμπεραίνουμε ασυνήθιστο επίπεδο πολυτέλειας, αφού τέτοιο επάγγελμα με κανένα άλμα της φαντασίας μας δε θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αναγκαίο. Κι ίσως έχει κάποια σημασία ότι ήταν γνωστό μόνο στις Μυκήνες. Για μας είναι ένα πρόβλημα ότι πολλές από τις μυκηναϊκές ονομασίες επαγγελμάτων δε διασώθηκαν στην ελληνική των κλασικών χρόνων, και γι' αυτό μας είναι αδύνατο να τις ερμηνεύσουμε.

J. Chadwick, *ό.π.*, σ. 152.



Χρυσό τελετουργικό σκεύος σε σχήμα κεφαλής λιονταριού (16ος αι. π.Χ.) από βασιλικό τάφο του ταφικού περιβάλλον Α των Μυκηνών.
(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολ. Μουσείο)



Κεφάλι πολεμιστή από ελεφαντοστό. Πρόκειται για ένθετη διακόσμηση κάποιου μεγαλύτερου αντικειμένου, το οποίο καταστράφηκε. Προέρχεται από θαλαμωτό τάφο των Μυκηνών.
(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολ. Μουσείο)

τες και επέβαλαν τη δική τους θαλασσοκρατία. Τα ανασκαφικά δεδομένα αποδεικνύουν την ύπαρξη μυκηναϊκών εγκαταστάσεων ή εμπορικών σταθμών σ' όλο το Αιγαίο. Τους δύο επόμενους αιώνες η εξάπλωσή τους επεκτείνεται πέρα από το Αιγαίο. Το 13ο αι. π.Χ. αποίκισαν συστηματικά την Κύπρο, η οποία ανήκε στη σφαίρα επιρροής των Φοινίκων και των Αιγυπτίων, συμβάλλοντας στον εξελληνισμό της. Ίδρυσαν μυκηναϊκή παροικία στη φοινικική πόλη Ουγκαρίτ και επέκτειναν τις εμπορικές δραστηριότητές τους νοτιότερα, στην Παλαιστίνη και την Αίγυπτο. Για την εξάπλωση και τη δύναμη των Μυκηναίων μας πληροφορούν και οι χεττιτικές πηγές. Πινακίδες που βρέθηκαν στη Χαττούσα αναφέρονται με τιμητικό τρόπο στο βασιλιά των «Αχιγιάβα», τον οποίο ο βασιλιάς των Χετταίων αποκαλεί αδελφό. Είναι πιθανό πίσω από τους Αχιγιάβα των πινακίδων να βρίσκονται οι Αχαιοί. Εάν αυτό είναι αληθές, τότε πρέπει να δεχτούμε, όπως μας πληροφορούν οι πινακίδες, ότι οι σχέσεις μεταξύ Αχαιών και Χετταίων ήταν φιλικές. Ωστόσο, υπήρχαν και περίοδοι κατά τις οποίες ο Χετταίος βασιλιάς κάνει παράπονα στον αδελφό του για τις επιδρομές των Αχιγιάβα στη χώρα του.

Κάποιοι Μυκηναίοι θα πρέπει να ήταν και οι «Αχαιβάσα» (Αχαιοί) οι οποίοι, όπως αναφέρονται στις αιγυπτιακές επιγραφές, εισέβαλαν μαζί με τους λαούς της θάλασσας στην Αίγυπτο στις αρχές του 12ου αι. π.Χ.

Είναι βέβαιο ότι οι Μυκηναίοι επεκτάθηκαν και προς τη δυτική Μεσόγειο. Προϊόντα τους έχουν βρεθεί στην ιταλική χερσόνησο, τη Σικελία, τη Σαρδηνία και τις ανατολικές ακτές της Ισπανίας.

Οι βλέψεις τους στράφηκαν και στα βόρεια. Οι επαφές με τον Εύξεινο Πόντο, απ' όπου προμηθεύονταν πρώτες ύλες και κυρίως μέταλλα, τους συνδέουν με την περίφημη **τροϊκή εκστρατεία**. Είναι πιθανό με τον πόλεμο αυτό οι Αχαιοί να επιδίωκαν τον έλεγχο των στενών του Ελλήσποντου. Η αρχαία ελληνική παράδοση χρονο-

λογούσε την εκστρατεία στα 1184 π.Χ., την εποχή δηλαδή που αρχίζει η κρίση του μυκηναϊκού κόσμου. Το πιθανότερο είναι να συνέβη προς τα τέλη του 13ου αι. π.Χ., όταν οι Μυκηναίοι βρίσκονταν στο απόγειο της δύναμής τους. Η έλλειψη μυκηναϊκής εγκατάστασης στην περιοχή της Τρωάδας μας οδηγεί στη σκέψη ότι λόγοι ανασφάλειας οδήγησαν τους Έλληνες στο δρόμο της επιστροφής για τις πατρίδες τους. Πάντως, τον **πανελλήνιο χαρακτήρα της τροϊκής εκστρατείας** οι Έλληνες είχαν ήδη συνειδητοποιήσει από την αρχαιότητα⁵.

Η παρακμή. Η εξάπλωση των Μυκηναίων κατά το 14ο και 13ο αι. π.Χ. και η οικονομική τους ανάπτυξη είναι στοιχεία που επιβεβαιώνουν τη σημασία του εμπορίου για το μυκηναϊκό κόσμο. Από τις αρχές όμως του 12ου αι. π.Χ., οι εμπορικές επαφές με τις χώρες της Ανατολής γίνονταν με δυσκολία. Το χεττιτικό κράτος καταλύθηκε, ενώ οι συνεχείς επιθέσεις που δέχονταν η Κύπρος, οι ανατολικές ακτές της Μεσογείου και η Αίγυπτος είχαν ως αποτέλεσμα την οικονομική τους αποδυνάμωση. Οι καταστροφές αυτές, σύμφωνα με τις αιγυπτιακές μαρτυρίες, αποδίδονται στους **λαούς της θάλασσας**, ανάμεσα στους οποίους περιλαμβάνονταν και οι Αχαιβάσα. Ανεξάρτητα από την υπόθεση ότι μπορεί ανάμεσα σ' αυτούς τους λαούς να ήταν και κάποιοι Αχαιοί, το αποτέλεσμα των επιδρομών μάλλον ήταν μοιραίο και για τους Μυκηναίους.

Μολονότι το Αιγαίο και τα μυκηναϊκά κέντρα δε θίχτηκαν άμεσα από τις επιθέσεις, εντούτοις οι καταστροφές των παράκτιων περιοχών της Εγγύς Ανατολής περιόρισαν και στο τέλος τερμάτισαν τις εμπορικές επαφές, που ήταν ζωτικής σημασίας για τους Μυκηναίους. Η απώλεια των αγορών της Ανατολής φαίνεται ότι κλόνησε την οικονομία των ανακτόρων και συνέβαλε βαθμιαία αλλά σταθερά στη διάλυση του μυκηναϊκού κόσμου. Η καταστροφή ίσως να ολοκληρώθηκε από εσωτερικές διενέξεις, δυναστικές έριδες και συγκρούσεις ανάμεσα στα μυκηναϊκά κέντρα.



Ασημένιο κύπελλο από την Έγκωμη της Κύπρου (14ος αι. π.Χ.). Έχει ένθετη διακόσμηση από χρυσό και μία μελανή ουσία – νιέλο –, που εικονίζει βουκράνια και άνθη λωτού. Έχει κατασκευαστεί στην Κύπρο ίσως από Μυκηναίους τεχνίτες.
(Λευκωσία, Κυπριακό Μουσείο)



Αιγυπτιακή σφραγίδα με ιερογλυφική επιγραφή (πάνω) και δύο σφραγιστοκύλινδροι*, αιγυπτιακός και συροχεττιτικός (κάτω) που βρέθηκαν στην Περατή της Αττικής.

Τα αντικείμενα αυτά αποδεικνύουν τις εμπορικές επαφές του μυκηναϊκού κόσμου.

(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

5. Τρωική εκστρατεία: η πρώτη πανελλήνια επιχείρηση

Βλέπω και μιαν άλλη απόδειξη της αδυναμίας των παλαιών Ελλήνων και στο εξής: ότι πριν απ' τον Τρωικό πόλεμο οι Έλληνες δεν είχαν επιχειρήσει τίποτε από κοινού. Νομίζω, μάλιστα, ότι το όνομα Ελλάς δεν είχε καν δοθεί σ' όλη τη χώρα και ούτε καν υπήρχε πριν από τον Έλληνα, γιο του Δευκαλίωνος. Τα διάφορα φύλα, και κυρίως οι Πελασγοί, έδιναν τ' όνομά τους στα μέρη που κατοικούσαν. Ο Έλληνα, όμως, και οι γιοι του επικράτησαν στην Φθιώτιδα και οι άλλες πόλεις άρχισαν να τους ζητούν βοήθεια και, σιγά σιγά, να χρησιμοποιούν η καθεμά τον όρο Έλληνες' αλλά πέρασε πολύς καιρός προτού το όνομα αυτό επικρατήσει γενικά. Τούτο το μαρτυρεί ο Όμηρος, ο οποίος, αν και έζησε πολύ μετά τον Τρωικό πόλεμο, πουθενά δεν χρησιμοποιεί την γενική ονομασία Έλληνες, αλλά την μεταχειρίζεται μόνο για όσους είχαν ακολουθήσει τον Αχιλλέα από την Φθιώτιδα, οι οποίοι ήσαν και οι πρώτοι Έλληνες. Στα έπη του χρησιμοποιεί τις ονομασίες Δαναοί, Αργείοι και Αχαιοί. Ούτε βαρβάρους αναφέρει και τούτο, νομίζω, επειδή δεν είχε ακόμα επικρατήσει το κοινό όνομα Έλληνες, ώστε να τους διακρίνει κανείς όλους μαζί από τους βαρβάρους. Οποσδήποτε οι τότε Έλληνες και όσοι αργότερα ονομάστηκαν Έλληνες έως ότου γενικευτεί η ονομασία, δεν μπόρεσαν πριν από τα Τρωικά να επιχειρήσουν τίποτε όλοι μαζί, γιατί και αδύναμοι ήσαν και δεν είχαν σχέσεις μεταξύ τους. Αλλά και την τρωική εκστρατεία ανάλαβαν μόνο όταν απόκτησαν αρκετή πείρα στη θάλασσα.

Θουκυδίδης, Α,3 μετ. Αγγ. Βλάχου.

Ο πολιτισμός. Ο μυκηναϊκός κόσμος, αν και ήταν διασπασμένος, παρουσιάζει ωστόσο ενοποιητικά χαρακτηριστικά που επιβεβαιώνουν την πολιτιστική του συνοχή. Τα σπουδαιότερα είναι:

- ♦ **Η κοινή γλώσσα.** Είναι η πρόμη μορφή της ελληνικής γλώσσας που μαρτυρείται από την ανάγνωση των πινακίδων της γραμμικής Β' γραφής.
- ♦ **Οι κοινές θρησκευτικές δοξασίες.** Παρουσιάζονται οι πρώτες λατρείες και τα ονόματα θεοτήτων, που αργότερα συνέθεσαν το ελληνικό ολυμπιακό πάνθεον.
- ♦ **Η ομοιομορφία σε όλες τις πτυχές του υλικού βίου.** Σ' οποιοδήποτε σημείο εξάπλωσης των Μυκηναίων, από την Πελοπόννησο μέχρι την Κύπρο και τις ακτές της Ανατολικής Μεσογείου, τα έργα της τέχνης τους, ο πολεμικός τους εξοπλισμός, η ενδυμασία, ακόμα και ο καλλωπισμός τους παρουσιάζουν ομοιομορφία.

Η μυκηναϊκή τέχνη, σε αντίθεση με τη μινωική, έχει χαρακτηριστικά αυστηρής συγκρότησης. Οι τεχνίτες και οι καλλιτέχνες εξαρτιόνταν στην πλειοψηφία τους από τα ανάκτορα και εξυπηρέτούσαν τις ανακτορικές ανάγκες, ιδεολογικά και αισθητικά.

Δείγματα της **μυκηναϊκής αρχιτεκτονικής** είναι οι οχυρωμένες ακροπόλεις με τα ανάκτορα και οι ταφικές κατασκευές.

Τα ανάκτορα οικοδομούνταν σε επιλεγμένες θέσεις που περιβάλλονταν με ισχυρά τείχη. Το ανάκτορο ήταν απλό στη δομή του. Πυρήνας του ήταν το **μέγαρο**, δηλαδή ένα ορθογώνιο οικοδόμημα που διακρίνεται σε τρία μέρη: έναν ανοικτό χώρο μπροστά που επικοινωνεί με μια μεγάλη αυλή, έναν προθάλαμο – τον πρόδομο – και το κυρίως μέγαρο με μια μεγάλη εστία στο κέντρο και τέσσερις κίονες γύρω από αυτή για τη στήριξη της οροφής. Στη δεξιά πλευρά αυτής της αίθουσας πρέπει να ήταν τοποθετημένος ο θρόνος. Αριστερά και δεξιά από την αυλή και το μέγαρο απλώνονταν πολλά διαμερίσματα.



Μεγάλος αμφορέας από θαλαμωτό τάφο της Αργολίδας (μέσα 15ου αι. π.Χ.). Η παράσταση που τον διακοσμεί είναι επηρεασμένη από τις τοιχογραφίες και αντιγράφει μινωικά πρότυπα. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)



Ψευδόστομος αμφορέας από τάφο της Κω (12ος αι. π.Χ.). Οι Μυκηναίοι αγγειογράφοι προοδευτικά οριοθετούν τις επιφάνειες του αγγείου που θα διακοσμήσουν και σχηματοποιούν τις ζωικές μορφές. (Κως, Αρχαιολογικό Μουσείο)

Από τις ταφικές κατασκευές, οι **θολωτοί τάφοι** αποτελούν το σημαντικότερο επίτευγμα της μυκηναϊκής αρχιτεκτονικής. Διαμορφώνονταν από ένα θάλαμο εξ ολοκλήρου κτιστό σε σχήμα κυψέλης. Στη μια πλευρά του θαλάμου ανοιγόταν είσοδος μεγάλη με τριγωνική απόληξη στο επάνω μέρος. Στην είσοδο οδηγούσε μακρύς διάδρομος με κτιστές τις πλευρές του. Η είσοδος έκλεινε μάλλον με ξύλινη θύρα. Μετά την ταφή του νεκρού, όλος ο θάλαμος και ο διάδρομος καλύπτονταν με χώμα. Έτσι όλη η κατασκευή παρουσίαζε την εικόνα ενός μικρού λόφου. Το σπουδαιότερο δείγμα θολωτού τάφου είναι ο «**θησαυρός του Ατρέως**» στις Μυκήνες.

Οι **τοιχογραφίες** που διακοσμούσαν τα ανάκτορα αλλά και οι **αγγειογραφικές παραστάσεις**



Χρυσές σφραγίδες από τον ταφικό περίβολο Α' των Μυκητών. Εξαιρετα έργα μικροτεχνίας διακοσμημένα με μονομαχία αγωνιστών και αγώνα ανθρώπου με λιοντάρι αντίστοιχα (16ος αι. π.Χ.). (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)



Την τελευταία περίοδο της μυκηναϊκής ακμής (β' μισό 13ου αι. π.Χ.) κατασκευάζονται οι μνημειώδεις θολωτοί τάφοι. Αντιπροσωπευτικά δείγματα των θολωτών τάφων που μας είναι γνωστοί αποτελούν ο «Θησαυρός του Μινύου» στον Ορχομενό (επάνω) και ο «Θησαυρός του Ατρέως» στις Μυκήνες (κάτω).

υποδηλώνουν εργασία έμπειρων καλλιτεχνών. Φαίνεται ότι στην αρχή είχαν δεχτεί τη μινωική επιρροή. Η μινωική φυσιοκρατία περιορίστηκε όμως από τους μυκηναίους καλλιτέχνες. Η απεικόνιση σκηνών από τη φύση αντικαταστάθηκε από τελετουργικές σκηνές και κυρίως από πολεμικές ή σκηνές κυνηγιού. Το 12ο αι. π.Χ. τα φυτικά και τα ζωικά θέματα σχηματοποιήθηκαν, έχασαν την υπόστασή τους και έγιναν απλά διακοσμητικά σχέδια.

Οι αντιλήψεις των Μυκηναίων και ο τρόπος που ζούσαν επηρέασαν την αισθητική τους και δημιούργησαν το μυκηναϊκό καλλιτεχνικό ύφος.

Ασκήσεις - Δραστηριότητες

1. Να εξηγήσετε γιατί τα ευρήματα (υλικά κατάλοιπα) του κυκλαδικού πολιτισμού της πρώιμης εποχής του χαλκού αποτελούν ενδείξεις εξελιγμένης κοινωνικής οργάνωσης στις Κυκλάδες κατά την πρώιμη χαλκοκρατία.
2. Ποια χαρακτηριστικά παρουσιάζει η κοινωνική συγκρότηση στην Κρήτη την εποχή της ακμής των ανακτόρων;
3. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η χώρα των Μυκηναίων πρέπει να ήταν χωρισμένη σε τέσσερα ή πέντε μεγαλύτερα και άλλα τόσα περίπου μικρότερα «ομοσπονδικά» κράτη, αντίστοιχα προς τα μεγάλα ανάκτορα και ότι δεν αποκλείεται τα επιμέρους μυκηναϊκά κράτη να ήταν υποτελή στο μεγαλύτερο ανακτορικό κέντρο, τις Μυκήνες. Μια τέτοια άποψη α) ποιο κοινωνικό σύστημα οργάνωσης προϋποθέτει για όλη την επικράτεια του μυκηναϊκού κόσμου και β) την οργάνωση ποιου από τους ανατολικούς λαούς σας θυμίζει;
4. Από την παρατήρηση και μόνο των εικόνων στις σ. 68, 70 και 73 σε ποια συμπεράσματα θα καταλήγατε για τις αντιλήψεις και τα προβλήματα που απασχολούσαν τους Μυκηναίους;
5. Ποια «εικόνα» διαμορφώνετε για τη μυκηναϊκή κοινωνία από τη μελέτη του παραθέματος 4; Δικαιολογήστε την άποψή σας.
6. Ποια στοιχεία τεκμηριώνουν την ελληνικότητα του μυκηναϊκού πολιτισμού;
7. Σε ποια συμπεράσματα σας οδηγεί η μελέτη του παραθέματος 5 σε ό,τι αφορά την κοινή καταγωγή των Ελλήνων;
8. Να παρατηρήσετε την εικόνα όπου παρουσιάζεται η Βασιλική πύλη της Χαττούσας (σ. 44) και να τη συγκρίνετε με την εικόνα της «πύλης των λεόντων» των Μυκηναίων (σ. 68). Τι παρατηρείτε ως προς την οικοδομική τέχνη και τη διακόσμησή τους;

2. Η αρχαία Ελλάδα (από το 1100 ως το 323 π.Χ.)

Η ελληνική ιστορία με τη μελέτη του μυκηναϊκού πολιτισμού έχει διανύσει την πρωτο-ιστορική της περίοδο. Η επιστημονική έρευνα όρισε την αρχή της ελληνικής ιστορίας μετά την κατάρρευση του μυκηναϊκού κόσμου, περίπου το 1100 π.Χ.

Οι πρώτοι αιώνες (11ος-9ος αι. π.Χ.) αποτελούσαν ένα μεταβατικό στάδιο αναστατώσεων, στη διάρκεια του οποίου τα ελληνικά φύλα μετά από συνεχείς μετακινήσεις απέκτησαν τις μόνιμες εγκαταστάσεις τους στις δύο πλευρές του Αιγαίου.

Ο τόπος έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην οικονομική τους ανάπτυξη και την πολιτική τους οργάνωση. Το γεωγραφικό ελλαδικό ανάγλυφο εμπόδιζε την ένωση, η θάλασσα όμως αποτέλεσε πηγή ζωής και παράγοντα εννοϊκό για την εξάπλωσή τους. Άνοιξε νέους ορίζοντες, οδήγησε τους Έλληνες σε άλλες περιοχές εγκατάστασης, άλλοτε μόνιμης και άλλοτε πρόσκαιρης.

Η οργάνωσή τους σε πόλεις-κράτη και οι επαφές τους με άλλους λαούς υπήρξαν παράγοντες καθοριστικής σημασίας για τη δημιουργία του ελληνικού πολιτισμού, του «ελληνικού θαύματος», όπως ονομάστηκε.

Στο χρονικό διάστημα των οκτώ αιώνων από την καταστροφή του μυκηναϊκού πολιτισμού μέχρι και το θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου (323 π.Χ.) ο ελληνικός κόσμος διήνυσε πολυτάραχη και δημιουργική ιστορική πορεία, της οποίας τη μελέτη διακρίνουμε σε τρεις διαδοχικές περιόδους: την ομηρική εποχή (1100-750 π.Χ.), την αρχαϊκή εποχή (750-480 π.Χ.) και την κλασική εποχή (480-323 π.Χ.).



Ο Όμηρος, ρωμαϊκό αντίγραφο.
(Γλυπτοθήκη Μονάχου)

2.1 Ομηρική εποχή (1100-750 π.Χ.)

Την παρακμή των μυκηναϊκών κέντρων ακολούθησε περίοδος αναστατώσεων, η οποία διήρκεσε περίπου τρεις αιώνες. Οι συνεχείς μετακινήσεις των ελληνικών φύλων αποτέλεσαν μια μεταβατική εποχή, προς το τέλος της οποίας, μετά την απόκτηση μόνιμων εγκαταστάσεων, οι Έλληνες διαμόρφωσαν τις προϋποθέσεις της ανασυγκρότησής τους. Κύρια πηγή πληροφοριών γι' αυτή την περίοδο, εκτός από την αρχαιολογική έρευνα, είναι τα **ομηρικά έπη**. Για το λόγο αυτό, οι ερευνητές την ονομάζουν συμβατικά ομηρική εποχή. Έχει χαρακτηριστεί και ως **ελληνικός μεσαιώνας** ή **σκοτεινοί χρόνοι**, γιατί παλαιότερα τη θεωρούσαν εποχή παρακμής και οι γνώσεις μας γι' αυτήν ήταν περιορισμένες. Σήμερα η ιστορική έρευνα μιλάει πλέον για μια περίοδο ανασυγκρότησης και

οργανωτικής δημιουργίας, στη διάρκεια της οποίας τέθηκαν τα θεμέλια του ελληνικού πολιτισμού.

Οι μετακινήσεις (11ος-9ος αι. π.Χ.). Στα τέλη του 12ου αι. π.Χ. οι ερευνητές διαπιστώνουν αραίωση του πληθυσμού και απουσία κοινωνικής και πολιτικής συγκρότησης. Είναι γεγονός ότι πριν από τη φημιολογούμενη **κάθοδο των Δωριέων** υπάρχει γενικότερη αναστάτωση. Η κύρια αιτία της παρακμής των μυκηναϊκών κέντρων έχει καταγραφεί στο προηγούμενο κεφάλαιο. Η θεωρία της καθόδου των Δωριέων ως μόνιμης αιτίας κατάρρευσης των Μυκηναίων δεν έχει σήμερα επιστημονικά ερείσματα. Η απουσία αντίστασης διευκόλυνε την επικράτηση των Δωριέων και συνετέλεσε σε ανακατατάξεις των ελληνικών πληθυσμών μέσα στον ελλαδικό χώρο αλλά και στη δημιουργία μεταναστευτικού ρεύματος προς τις ακτές της Μ. Ασίας.

Σύμφωνα με τις πληροφορίες που μας δίνουν οι ιστορικοί του 5ου αι. π.Χ., ο Ηρόδοτος και ο Θουκυδίδης, η πρώτη μετακίνηση πραγματοποιήθηκε από τους Θεσσαλούς, οι οποίοι από τη Θεσπρωτία ήρθαν στην περιοχή που έκτοτε φέρνει το όνομά τους. Έτσι οι παλαιότεροι κάτοικοι της περιοχής, οι Βοιωτοί μετακινήθηκαν νότια στο χώρο γύρω από τη Θήβα. Το δεύτερο μεταναστευτικό ρεύμα εξαιτίας της καθόδου των Δωριέων είχε μεγαλύτερο αντίκτυπο και ευρύτερες πληθυσμιακές ανακατατάξεις¹. Η διείσδυσή τους στον ελληνικό κορμό, σύμφωνα με την επικρατούσα εκδοχή, έγινε από τη βορειοδυτική Ελλάδα στις αρχές του 11ου αι. π.Χ. σταδιακά και κατά κύματα. Οι πρώτες εγκαταστάσεις τους ήταν στην περιοχή της Πίνδου, στη Φθιώτιδα και την περιοχή νότια του Ολύμπου και της Όσσας. Από την Πίνδο ομάδες Δωριέων μετακινήθηκαν στη Δωριίδα – περιοχή που οφείλει το όνομά της σ' αυτούς – και στη συνέχεια πέρασαν σε περιοχές της Πελοποννήσου. Μια από τις ισχυρότερες ομάδες εγκαταστάθηκε στη Λακωνία. Η είσοδος των Δωριέων στην Πελοπόννησο είχε το χαρακτηριστικό στρατιωτικής επιχείρησης με στόχο την υ-

1. Οι μετακινήσεις των ελληνικών φύλων

Και οι δύο ξεχώριζαν από τους άλλους: οι Αθηναίοι κρατούσαν από το πελασγικό γένος και οι Λακεδαιμόνιοι από το ελληνικό. Οι πρώτοι δεν μετακινήθηκαν ποτέ από τα μέρη τους, οι δεύτεροι όμως είχαν πολύ περιπλανηθεί. Όταν βασίλευε ο Δευκαλίων κατοικούσαν την Φθιώτιδα και όταν βασίλευε ο Δώρος, γιος του Έλληνας, είχαν κατοικήσει την χώρα που είναι γύρω από την Όσσα και τον Όλυμπο, η οποία λέγεται Ιστιαώτις. Όταν οι Καδμείοι τους έδιωξαν από κει, πήγαν να κατοικήσουν στην Πίνδο, όπου ονομάστηκαν Μακεδνοί. Από κει πάλι πήγαν στη Δρυοπίδα και από την Δρυοπίδα, όταν ήρθαν στην Πελοπόννησο, ονομάστηκαν Δωριείς.

Ηρόδοτος, Α, 56 μετ. Αγγ. Βλάχου.

Εξήντα χρόνια μετά την άλωση της Τροίας οι Θεσσαλοί έδιωξαν από την Άρνη τους σημερινούς Βοιωτούς, που ήρθαν και εγκαταστάθηκαν στην περιοχή η οποία λέγεται σήμερα Βοιωτία και άλλοτε ονομαζόταν Γη του Κάδμου. Μερικοί Βοιωτοί ήσαν κιόλας εγκατεστημένοι εκεί και μερικοί από αυτούς πήραν μέρος στην εκστρατεία εναντίον της Τροίας. Ογδόντα χρόνια μετά την άλωση της Τροίας, οι Δωριείς με τους Ηρακλείδες κατάκτησαν την Πελοπόννησο. Μόνο μετά από πολλά χρόνια η Ελλάδα ησύχασε οριστικά, σταμάτησαν οι μετακινήσεις και έτσι μπόρεσε να ιδρύσει αποικίες. Οι Αθηναίοι εγκαταστάθηκαν στις Ιωνικές πολιτείες και στα περισσότερα νησιά. Οι Πελοποννήσιοι εγκαταστάθηκαν στην Ιταλία και στη Σικελία και σε μερικά μέρη της υπόλοιπης Ελλάδας. Όλες αυτές οι αποικίες ιδρύθηκαν μετά τα Τρωικά.

Θουκυδίδης, Α, 12 μετ. Αγγ. Βλάχου.



Αμφορέας από τον Κεραμεικό (9ος αι. π.Χ.). Η διακόσμηση των αγγείων τους πρώτους αιώνες της ιστορικής περιόδου περιορίζεται σε ζώνες και γίνεται με γεωμετρικά σχέδια. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολ. Μουσείο)

ποταγή των αχαιικών – μυκηναϊκών πληθυσμών. Την κατάληψη του μεγαλύτερου μέρους της Πελοποννήσου και την κυριαρχία τους στους αχαιικούς πληθυσμούς, οι Δωριείς αργότερα ερμήνευσαν με το μύθο της **επανόδου των Ηρακλειδών**, δηλαδή των απογόνων του Ηρακλή που επέστρεψαν στην αρχαία τους κοιτίδα.

Νεότερη άποψη επιστημονικά τεκμηριωμένη, δε δέχεται τη θεωρία της καθόδου των Δωριέων, την εισοδό τους δηλαδή στον ελληνικό κορμό από τη βορειοδυτική Ελλάδα. Αντίθετα, υποστηρίζει ότι οι Δωριείς ήταν ένα ελληνικό ποικιλοφυλό που κατοικούσε σε ορεινές περιοχές της Ελλάδας και το οποίο μετά τη διάλυση του μυκηναϊκού κόσμου βρήκε την ευκαιρία να κατέβει σε περιοχές πεδινές και να τις καταλάβει.

Η επικράτηση των Δωριέων είχε ως άμεση συνέπεια τη δημιουργία δημογραφικού προβλήματος, που εκτονώθηκε μέσα από αλυσιδωτές μετακινήσεις ελληνικών πληθυσμών.

Ο πρώτος ελληνικός αποικισμός. Τα ελληνικά φύλα από τα μέσα περίπου του 11ου αι. π.Χ.

μέχρι και τον 9ο αι. π.Χ. εξαπλώθηκαν, με γέφυρα τα νησιά του Αιγαίου, στις δυτικές ακτές της Μ. Ασίας. Οι μεταναστευτικές αυτές κινήσεις είναι γνωστές ως πρώτος ελληνικός αποικισμός. Ελληνικά φύλα που μιλούσαν την αιολική διάλεκτο, μετακινήθηκαν από τη Θεσσαλία προς το βορειοανατολικό Αιγαίο και εγκαταστάθηκαν στα νησιά Τένεδο και Λέσβο και στα απέναντι παράλια της Μ. Ασίας, στην περιοχή που ονομάστηκε **Αιολίς**.

Οι Ίωνες, άλλο ελληνικό φύλο, από τη βορειοανατολική Πελοπόννησο, την Αττική, την Εύβοια συμπαρασύροντας «*ἄλλα τε ἔθνεα πολλά*» (Ηροδ., Α, 146), όπως Δρύοπες, Μολοσσούς, Αρκάδες, Φωκείς, Μάγνητες κ.ά., με γέφυρα τις Κυκλάδες μετακινήθηκαν προς τη Σάμο, τη Χίο και τις απέναντι ακτές της Μ. Ασίας, όπου ίδρυσαν δώδεκα νέες πόλεις. Αυτές οι πόλεις στη συνέχεια συγκρότησαν θρησκευτική ένωση, το **Πανιώνιο**, με κέντρο το ιερό του Ποσειδώνα, στο ακρωτήριο της Μυκάλης. Η εξάπλωση των Ιώνων έγινε προοδευτικά σε βάρος των άλλων φύλων, με αποτέλεσμα ολόκληρη η δυτική ακτή της Μ. Ασίας να γίνει γνωστή με το όνομα **Ιωνία**.

Τέλος, ακολούθησε η μετανάστευση των Δωριέων. Οι Δωριείς δε μετακινήθηκαν ως προσφυγικές ομάδες, πιεζόμενες από άλλα φύλα. Πρόκειται μάλλον για τις πρώτες δωρικές ομάδες που γνώρισαν τη θάλασσα. Αποχώρησαν από τη Λακωνία, την Επίδαυρο, την Τροιζήνα και εγκαταστάθηκαν στη Μήλο, τη Θήρα, την Κρήτη και στη συνέχεια στη Ρόδο, την Κω και στις νο-



Η μετανάστευση των ελληνικών φύλων

2. Οι ανταλλαγές αγαθών στους ομηρικούς χρόνους

Έτσι σα μίλησαν, απήδηξαν από τ' αμάξια κάτω, | δώσαν τα χέρια τους κι ορκίστηκαν πιστή φιλά κι αγάπη. | Τότε του Γλαύκου επαρασάειψε τα φρένα ο γιος του Κρόνου, | που τ' άρματά του πήγε κι άλλαξε με του τρανού Διομήδη, | χρυσά με χάλκινα, εκατόβοδα μ' εννιάβοδα μονάχα.

Ιλιάδα, Ζ, 232-236

μετ. Ν. Καζαντζάκη-Ι. Κακριδή.

Εκείθε οι Αργίτες οι μακρόμαλλοι ψονίζαν το κρασί τους, | κι έδινε ποιος χαλκό, ποιος σίδερο στραφταλιστό, ποιος πάλε | με βόδια ζωντανά του τ' άλλαζε ποιος με βοδιώ τομάρι, | ποιος και με σλάβους, κι έτσι εχαίρονταν πλούσιο τραπέζι πάντα.

Ιλιάδα, Η, 472-475

μετ. Ν. Καζαντζάκη-Ι. Κακριδή.

3. Ο ομηρικός «οίκος»

Τι είναι ο οίκος; Η λέξη αποδίδεται πολλές φορές με τον όρο «οικογένεια». Όμως η απόδοση αυτή είναι πολύ στενή και θα μπορούσε να οδηγήσει σε εσφαλμένα συμπεράσματα. Ο οίκος, ακόμη και από την άποψη του αριθμού των ανθρώπων, είναι κάτι πολύ περισσότερο από οικογένεια με τη σημερινή σημασία της λέξης (δηλαδή, την ομάδα που αποτελείται από τους γονείς και τα παιδιά, την «πυρηνική» οικογένεια)... Αλλά περιλαμβάνει επίσης όλα εκείνα τα άτομα – είτε πρόκειται για ελεύθερους είτε για δούλους – τα οποία εξαρτώνται άμεσα από τον επικεφαλής του οίκου (όλους εκείνους τους υπηρέτες στους οποίους έχουν ανατεθεί τα πολλά και διάφορα καθήκοντα που απαιτούνται από την οικονομική ζωή του οίκου... Με άλλα λόγια, ο οίκος με την καθαρά «ανθρώπινη» μορφή του

τιοδυτικές ακτές της Μ. Ασίας. Οι πόλεις Ιαλυσός, Κάμιρος και Λίνδος της Ρόδου, η πόλη της Κω, καθώς και η Κνίδος και η Αλικαρνασός στη Μ. Ασία, συγκρότησαν στη συνέχεια θρησκευτική ένωση, γνωστή ως δωρική εξάπολη, με κέντρο το ιερό του Απόλλωνα, στο Τριόπιο ακρωτήριο της Κνίδου.

Όλα τα ελληνικά φύλα που μετανάστευσαν στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου και στις μικρασιατικές ακτές απέκτησαν γρήγορα μόνιμη εγκατάσταση στους νέους τόπους και προοδευτικά επεκτάθηκαν στην ενδοχώρα. Σε ορισμένες περιπτώσεις αναμείχθηκαν μεταξύ τους αλλά και με τους γηγενείς πληθυσμούς.

Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση. α) Η οικονομία. Αυτή την εποχή, κύρια πηγή οικονομικής ανάπτυξης ήταν η γη. Η παραγωγή στηριζόταν σε μια μορφή κλειστής αγροτικής οικονομίας. Τα μέλη δηλαδή κάθε οικογένειας, μαζί με άλλα άτομα που εξαρτιόνταν οικονομικά από την οικογένεια, συγκροτούσαν έναν **οίκο** και επιτελούσαν όλες τις παραγωγικές εργασίες. Δεν υπήρχαν περιθώρια εργασιακής ειδίκευσης σε μεγάλη κλίμακα και κατ' επέκταση δεν υπήρχε βιοτεχνική ανάπτυξη. Όλα τα παραγόμενα αγαθά, κυρίως γεωργικά και κτηνοτροφικά, καταναλώνονταν στο πλαίσιο του οίκου. Πολλές φορές παρουσιαζόταν έλλειψη αγαθών, τα οποία αναπληρώνονταν με άλλους τρόπους όπως με περιορισμένο ανταλλακτικό εμπόριο μεταξύ των οίκων, με ανταλλαγή δώρων, με τον πόλεμο και την πειρατεία. Μέτρο αναφοράς για την αξιολόγηση των ανταλλασσόμενων αγαθών ήταν το βόδι ή τα δέρματα ζώων, τα μέταλλα κι ακόμα οι δούλοι². Την εποχή αυτή το εξωτερικό εμπόριο, κυρίως για την προμήθεια μετάλλων και δούλων, διεξαγόταν από τους Φοίνικες.

β) Η κοινωνία. Στις πρώιμες αυτές κοινωνίες ο οίκος φαίνεται πως λειτούργησε ως μονάδα κοινωνικής συγκρότησης³. Με τον τερατισμό των μετακινήσεων των ελληνικών φύλων και την απόκτηση μόνιμων εγκαταστάσεων, τα μέλη του

οίκου, που συνδέονταν με συγγενικούς δεσμούς, γίνονταν κάτοχοι της γης και αποκτούσαν οικονομική ισχύ. Ήταν οι **άριστοι** (ευγενείς), που τους γνωρίζουμε από τις διηγήσεις του Ομήρου.

Στο πλαίσιο του οίκου, ωστόσο, ζούσαν και πολλοί άνθρωποι που δεν είχαν άμεσους συγγενικούς δεσμούς με τους ευγενείς. Αυτοί αποτελούσαν μια πολυάριθμη κοινωνική ομάδα γνωστή με την ονομασία **πλήθος**. Ανεξάρτητοι από τον οίκο αλλά οικονομικά εξαρτώμενοι από τους οίκους μιας ευρύτερης περιοχής, ήταν εκείνοι των οποίων η εργασία προϋπέθετε κάποια ειδικευση, όπως ο ξυλουργός, ο αγγειοπλάστης, ο χαλκουργός κ.ά. Αυτοί ονομάζονταν **δημιουργοί** και ασκούσαν την εργασία τους για να καλύψουν τις ανάγκες μιας κοινότητας που περιλάμβανε τους οίκους μιας περιοχής.

Τέλος, οι **δούλοι** αποτελούσαν περιουσιακό στοιχείο του οίκου. Οι περισσότεροι είχαν αποκτηθεί από τους πολέμους ή την πειρατεία.

γ) Η πολιτική οργάνωση. Οι πρώτες ελληνικές κοινωνίες οργανώθηκαν με φυλετικά κριτήρια, δηλαδή αποτέλεσαν κράτη φυλετικά*. Κάθε φύλο, το οποίο διαρθρωνόταν σε φυλές, φ(ε)ατρίες και γένη με βάση τους συγγενικούς δεσμούς, μπορούσε να αποτελέσει ένα κράτος. Φυλετικό κράτος επίσης μπορούσε να προκύψει από τη διάσπαση ενός φύλου ή ακόμα από την ένωση περισσότερων φυλών του ίδιου φύλου.

Η ανάγκη όμως για την αντιμετώπιση των προβλημάτων μέσα στα φυλετικά κράτη θα οδηγήσει προοδευτικά στην πολιτική τους οργάνωση.

Έτσι, οι φυλετικοί αρχηγοί της εποχής των μετακινήσεων εξελίχθηκαν σε **κληρονομικούς βασιλείς**, από τους τα φύλα απέκτησαν μόνιμες εγκαταστάσεις.

Ο βασιλιάς των ομηρικών κοινωνιών, δηλαδή αυτών που προέκυψαν μετά τις μετακινήσεις των ελληνικών φύλων, ήταν ο αρχηγός του στρατού σε εποχή πολέμου και ο κυβερνήτης με θρησκευτική και δικαστική εξουσία σε περίοδο ειρήνης.

δεν είναι ένας θεσμός που βασίζεται αποκλειστικά και μόνο στη συγγένεια.

Ωστόσο η έννοια του οίκου καλύπτει πολύ περισσότερα από μια απλή ομάδα ανθρώπων. Ο οίκος περιλαμβάνει και περιουσιακά στοιχεία κάθε είδους, τα οποία στην πράξη δεν μπορούν να χωριστούν από την ανθρώπινη ομάδα, αφού εξασφαλίζουν την υλική της ύπαρξη. Επομένως η γη, τα κτήρια, τα ζώα, τα κάθε είδους αποθέματα, ο εξοπλισμός και ούτω καθεξής αποτελούν όλα μέρος του οίκου.

M.M. Austin, P. Vidal-Naquet, *Οικονομία και κοινωνία στην αρχαία Ελλάδα*, μετ. Τ. Κουκουλιός, εκδ. Δαίδαλος, σ. 67.



Χάλκινο ειδώλιο* ανδρικής μορφής από το ιερό της Ολυμπίας (8ος αι. π.Χ.). Τα πρώτα δείγματα της ελληνικής πλαστικής είναι μικρών διαστάσεων. (Μουσείο Ολυμπίας)

4. Η διάκριση ανάμεσα στους ευγενείς και το πλήθος

Άλλη μια περίπτωση που ο λαός καλείται να αντιταχθεί στη γνώμη ενός βασιλιά ή ενός ήρωα συναντούμε στην Οδύσσεια. Εκεί ο σοφός Μέντωρ, όταν έρχεται η σειρά του να μιλήσει, καλεί το λαό της Ιθάκης, που έχει συναχθεί στην αγορά, να στραφεί εναντίον των μνηστήρων: «με το λαό τον αποδέλοιπο θυμώνω, που καθόστε αμίλητοι όλοι και δε στρώνετε στα λόγια αυτούς τους λίγους μνηστήρες, τόσο πλήθος που 'σαστε, να τους ανακρατήσετε!» (β 239-41). Με την έκφραση «τόσο πλήθος πού 'σαστε» διατυπώνεται ουσιαστικά για πρώτη φορά η αρχή της πλειοψηφίας, που θα αποτελέσει αργότερα το θεμέλιο λίθο της αθηναϊκής δημοκρατίας του 5ου αιώνα.

Cl. Mossé, *Η αρχαϊκή Ελλάδα*, μετ. Στ. Πασχάλης, εκδ. ΜΙΕΤ, σ. 103.



Μεγάλος κρατήρας (ύψ. 1,23 μ.) που τον τοποθετούσαν ως «σήμα» πάνω στον τάφο. Έχει ως θέματα διακόσμησης την «πρόθεση» και την «εκφορά» του νεκρού, τα οποία αποδίδονται με τη γεωμετρική τεχνοτροπία. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

Δίπλα στο βασιλιά υπήρχε ένα συμβούλιο που αποτελούνταν από τους αρχηγούς των ισχυρών γενών, οι οποίοι ονομάζονταν και αυτοί βασιλείς. Το συμβούλιο αυτό των ευγενών (*βουλή των γερόντων*) βαθμιαία περιορίσε τη βασιλική εξουσία. Όταν ο βασιλιάς έπαιρνε κάποια σημαντική απόφαση, συγκαλούσε σε σύνοδο το πλήθος, κυρίως τους πολεμιστές για να ζητήσει τη γνώμη τους (*εκκλησία του δήμου*)⁴.

Είναι χαρακτηριστικό ότι στο πλαίσιο των ομηρικών κοινωνιών διαμορφώθηκαν όλοι εκείνοι οι θεσμοί που οδήγησαν από τα μέσα του 8ου αι. π.Χ. στην πολιτική συγκρότηση των ελληνικών κοινωνιών. Εδώ συναντούμε το πρώτο στάδιο πολιτικής οργάνωσης, που αργότερα θα εξελιχθεί μέσα στο πλαίσιο των ελληνικών πόλεων-κρατών.

Ο πολιτισμός. Μετά την πτώση των μυκηναϊκών ανακτόρων, η δύσκολη γραμμική Β' γραφή, την οποία γνώριζαν να χρησιμοποιούν λίγοι γραφείς, λησμονήθηκε. Για τρεις περίπου αιώνες οι Έλληνες δε χρησιμοποίησαν γραφή. Ωστόσο, στα τέλη του 9ου αι. π.Χ. ή στις αρχές του 8ου αι. π.Χ. επανεμφανίζεται η γραφή στον ελλαδικό χώρο. Τα σύμβολα της γραφής δεν αποδίδουν πλέον συλλαβές αλλά φθόγγους. Η ελληνική *αλφαβητική γραφή* προέκυψε κατά τρόπο αφομοιωτικό από το φοινικικό αλφάβητο. Οι Έλληνες προσαρμόσαν τα σύμβολα στις φωνητικές αξίες της ελ-



Λεπτομέρεια από την οينوχόη του Διπύλου που φέρει χαραγμένη μία από τις αρχαιότερες ελληνικές επιγραφές (τρίτο τέταρτο του 8ου αι. π.Χ.).

ληνικής γλώσσας και επιπλέον πρόσθεσαν τα φωνήεντα που έλειπαν από το φοινικικό αλφάβητο. Έτσι έγιναν οι δημιουργοί του πρώτου πραγματικού αλφαβήτου.

Την ομηρική εποχή δημιουργήθηκαν τα πρώτα *ιερά*, τα οποία σταδιακά απόκτησαν πανελλήνιο χαρακτήρα. Παράλληλα με τις τοπικές λατρείες παγιώθηκαν οι θρησκευτικές αντιλήψεις που συγκρότησαν το *ολυμπιακό δωδεκάθεο*.

Στα πολιτιστικά επιτεύγματα της περιόδου περιλαμβάνονται η προφορική διαμόρφωση της πρώτης ελληνικής ποίησης, της *επικής ποίησης*, και τα έργα της τέχνης, κυρίως της κεραμικής και της μικροτεχνίας.

Από τη μυκηναϊκή ήδη εποχή πρέπει στον ελλαδικό χώρο να είχαν δημιουργηθεί τραγούδια με ηρωικό περιεχόμενο. Τα τραγούδια αυτά φαίνεται ότι αποτέλεσαν το υπόβαθρο, το οποίο αργότερα οι Έλληνες των αποικιών της Μ. Ασίας χρησιμοποίησαν για να συγκροτήσουν γύρω από δύο διαφορετικά θέματα τα *ομηρικά έπη*. Το περιεχόμενο των τραγουδιών ήταν γνωστό στους ποιητές των ομηρικών χρόνων, τους ραψωδούς, οι οποίοι το τραγουδούσαν προσθέτοντας πολλές φορές καινούργια στοιχεία για να διασκεδάσουν το λαό στα πανηγύρια ή τους ευγενείς στα μέγαρά τους. Η παράδοση θέλει ως δημιουργό των δύο επών τον *Όμηρο*, ο οποίος κατά πάσα πιθανότητα συνέθεσε την Ιλιάδα στην πρωταρχική της μορφή στα μέσα περίπου του 8ου αι. π.Χ. Η σύνθεση της Οδύσσειας τοποθετείται στα τέλη του 8ου αι. π.Χ. ή στις αρχές του 7ου αι. π.Χ.

Η τέχνη των ομηρικών χρόνων ονομάστηκε συμβατικά από τους ερευνητές *γεωμετρική*. Η ίδια ονομασία χρησιμοποιείται πολλές φορές για να χαρακτηρίσει την ίδια την εποχή, εξαιτίας των γεωμετρικών σχεδίων που κυριάρχησαν στη διακόσμηση των αγγείων αλλά και στην κατασκευή των έργων της μικροτεχνίας.



Χάλκινος λεβητοειδής τρίποδας (τέλη 8ου αι. π.Χ.). Ήταν αφιέρωμα πιστού στο ιερό της Ολυμπίας, το οποίο είχε εξελιχθεί σε χώρο πανελληνίας λατρείας. (Μουσείο Ολυμπίας)



Πήλινο ομοίωμα ναού, αφιέρωμα στο Ηραίο του Αργούς (8ος αι. π.Χ.). Μας διευκολύνει να σχηματίσουμε μια ασφαλή εικόνα για τις αρχαιότερες ναϊκές κατασκευές του ελληνικού χώρου. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

5. Η προέλευση της πόλης-κράτους και οι λόγοι ύπαρξής της

Είναι φανερό λοιπόν ότι η πόλη δεν είναι η εγκατάσταση των ανθρώπων σε μια περιοχή και το ότι δεν αδικούνται μεταξύ τους και ότι έχουν σχέσεις συναλλαγής. Αυτά είναι αναγκαία για να υπάρξει μια πόλη, αλλά και εάν όλα αυτά θα συμβούν, δεν υπάρχει μία πόλη, αλλά μόνο όταν θα υπάρξει σωστή επικοινωνία και των οικογενειών και των γενών χάριν τέλει και αυτάρκειας ζωής. Τούτο όμως δε θα συμβεί παρά μόνο με την εγκατάσταση σε μια περιοχή και με τις επιγαμίες των κατοίκων, γι' αυτό και δημιουργήθηκαν ανά τις πόλεις δεσμοί από επιγαμίες και θρησκευτικές τελετές και θυσίες και τρόποι κοινής συμβίωσης. Όλα αυτά είναι έργο φιλικής διάθεσης, γιατί και η επιθυμία για συμβίωση είναι φιλική διάθεση. Σκοπός, λοιπόν, της πόλης είναι το ζειν καλώς και όλα αυτά υπάρχουν για την επιτυχία του τελικού στόχου. Πόλη, λοιπόν, είναι η ένωση συγγενικών ομάδων και κοινοτήτων με σκοπό την επιτυχία μιας τέλει και αυτάρκειας ζωής. Τούτο είναι, όπως είπαμε, η ευτυχιωμένη και ενάρετη ζωή. Επομένως, πρέπει να θέσουμε ότι η πολιτική κοινωνία είναι προς χάριν των καλών πράξεων των πολιτών και όχι μόνο για τη συμβίωσή τους.

Αριστοτέλης, Πολιτικά 1280b 32-45· 1281a 1-4.

2.2 Αρχαϊκή εποχή (750-480 π.Χ.)

Οι ερευνητές της ελληνικής αρχαιότητας ονομάζουν συμβατικά αρχαϊκή την περίοδο από τα μέσα περίπου του 8ου αι. π.Χ. μέχρι και την πρώτη εικοσαετία του 5ου αι. π.Χ., γιατί αυτή ήταν η εποχή της προετοιμασίας και των απαρχών της οικονομικής, της πολιτικής και πολιτιστικής εξέλιξης του ελληνικού κόσμου.

Η οικονομικοκοινωνική κρίση που προέκυψε στα τέλη της ομηρικής εποχής αντιμετωπίστηκε από τα μέσα του 8ου αι. π.Χ. στο πλαίσιο των οργανωμένων πόλεων-κρατών και με την ίδρυση αποικιών (*δεύτερος ελληνικός αποικισμός*). Ο 7ος και 6ος αι. π.Χ. υπήρξε η εποχή των πνευματικών αναζητήσεων και της διαμόρφωσης του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Η αρχαϊκή εποχή τελείωσε με τους αγώνες των Ελλήνων εναντίον των «βαρβάρων». Από τους αγώνες αυτούς οι Έλληνες εξήλθαν νικητές, ενίσχυσαν την εθνική τους συνείδηση και επικύρωσαν την αποτελεσματικότητα της οργάνωσης, που τους παρείχε ο θεσμός της πόλης-κράτους.

Η γένεση της πόλης-κράτους. Οι ιστορικοί χρησιμοποίησαν τον όρο πόλη-κράτος για να δηλώσουν την έννοια του χώρου και συγχρόνως της οργανωμένης κοινότητας ανθρώπων κάτω από μια εξουσία. Η οργάνωση προϋποθέτει την κυριαρχία σε συγκεκριμένο χώρο, που αντιστοιχεί σε όρια μιας πόλης ή μιας ευρύτερης περιοχής μαζί με την πόλη, και τη συγκρότηση εξουσίας για την αντιμετώπιση των κοινών προβλημάτων⁵.

Έτσι η πόλη-κράτος παρουσιάζει τα ακόλουθα *συστατικά στοιχεία*:

- ♦ Από άποψη γεωγραφική, διαμορφωνόταν συνήθως σε ένα χώρο, κέντρο άσκησης της εξουσίας, τειχισμένο τις περισσότερες φορές, που ονομαζόταν *πόλις* ή *άστυ*, και σε μια ευρύτερη περιοχή γύρω απ' αυτόν, καλλιεργήσιμη με διάσπαρτους μικρότερους οικισμούς, τις κώμες, που ήταν η *ύπαιθρος χώρα*.
- ♦ Από άποψη οργανωτική, οι κάτοικοι της πόλης-κράτους, δηλαδή οι *πολίτες*, συμμετείχαν στη διαχείριση των κοινών και έπαιρναν μικρότερο ή μεγαλύτερο μέρος στη λήψη των αποφάσεων. Έτσι, ο τρόπος άσκησης της εξουσίας και η συμμετοχή ή μη των πολιτών σ' αυτήν όριζε το άλλο συστατικό της στοιχείο, *το πολίτευμα*⁶. Ανεξάρτητα από τον τρόπο λειτουργίας του πολι-

τεύματος, γίνεται κατανοητό ότι οι πολίτες είχαν τρεις βασικές επιδιώξεις που παράλληλα αποτελούσαν και προϋποθέσεις ύπαρξης της πόλης-κράτους: την *ελευθερία*, την *αυτονομία* και την *αυτάρκεια*. Οι πολίτες δηλαδή αγωνίζονταν για την ανεξαρτησία τους υπερασπίζοντας την ελευθερία της πόλης, συνέβαλλαν στη διακυβέρνηση με νόμους που οι ίδιοι είχαν θεσπίσει για να επιτύχουν την αυτονομία της και συμμετείχαν στην παραγωγή για να καλύψουν τις ανάγκες τους και να ενισχύσουν την αυτάρκεια της πόλης τους.

Η σημασία του θεσμού της πόλης-κράτους. Η επιβίωση και η εξέλιξη κάθε πόλης-κράτους ήταν άμεσα συνδεδεμένη με τις τρεις βασικές επιδιώξεις των πολιτών της. Οι επιδιώξεις αυτές, αν και ήταν τροχοπέδη για την οργάνωση των Ελλήνων σε ενιαίο κράτος, εντούτοις αποτέλεσαν τη γενεσιουργό δύναμη των επιτευγμάτων και της πολιτισμικής τους πορείας. Είναι φανερό ότι ο συνεχής αγώνας των πολιτών των ελληνικών πόλεων-κρατών, που αποσκοπούσε στην εξασφάλιση της ελευθερίας, της αυτονομίας και της αυτάρκειας της πόλης τους, ήταν ένα κίνητρο που οδηγούσε σε μια μορφή πατριωτισμού με έντονο τοπικιστικό πνεύμα. Η μορφή αυτή του πατριωτισμού τόνιζε τις διαφορές μεταξύ των Ελλήνων, προκαλούσε συχνά εμφύλιες συγκρούσεις και, κυρίως, δε διευκόλυνε την ένωσή τους.

Η οργάνωση των ανθρώπων σε πόλεις δεν ήταν ένα καινούργιο ιστορικό φαινόμενο. Από την 4η χιλιετία π.Χ. στη Μεσοποταμία οι

Η αρχαία Σμύρνη.

Σχέδιο αναπαράστασης της πόλης προς τα τέλη του 7ου αι. π.Χ.

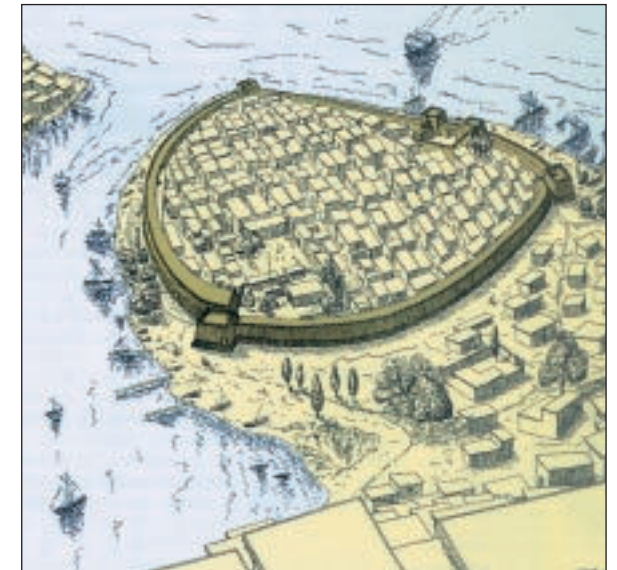
Τα ανασκαφικά δεδομένα απέδειξαν ότι η Σμύρνη είναι μία από τις πρώτες ελληνικές πόλεις που διαθέτουν τα χαρακτηριστικά αστικής οργάνωσης.

6. Κυρίαρχο στοιχείο της πόλης-κράτους είναι το πολίτευμα

Εάν λοιπόν έτσι έχουν τα πράγματα, φανερό είναι ότι πρέπει κυρίως να αποκαλούμε την πόλη αμετάβλητη, όταν το πολίτευμά της μένει το ίδιο. Είναι δυνατό να ονομαστεί (η πόλη) με άλλο όνομα ακόμη και όταν παραμένουν οι ίδιοι κάτοικοι ή και να έχει το ίδιο το όνομα, όταν κατοικηθεί από άλλους ανθρώπους. Άλλο όμως είναι το θέμα, εάν είναι σωστό η πόλη να τηρεί ή να μην τηρεί τις υποχρεώσεις της, όταν μεταβάλλει το πολίτευμά της.

Πολίτευμα της πόλης είναι η οργάνωση όλων εν γένει των αρχών και προ παντός της κυρίαρχης εξουσίας. Γιατί παντού κυριαρχεί το πολίτευμα της πόλης και πολίτευμα είναι η πολιτική οργάνωση.

Αριστοτέλης, Πολιτικά 1276b 10-16· 1278b 9-12.



7. Ο «συνοικισμός» της Αθήνας

Οι Αθηναίοι, από τα πολύ παλιά χρόνια και περισσότερο απ' όποιους άλλους Έλληνες, ζούσαν αγροτική ζωή. Τον καιρό του Κέρκροπος και των πρώτων βασιλέων της Αττικής μέχρι της εποχής του Θησεύς, οι Αθηναίοι ζούσαν διασπαρμένοι σε μικρά κέντρα που είχαν, το καθένα, χωριστό πρυτανείο και χωριστούς άρχοντες. Μόνο άμα παρουσιαζόταν εξωτερικός κίνδυνος έκαναν κοινή συνέλευση υπό τον βασιλέα και ο κάθε οικισμός είχε χωριστή πολιτική ζωή και αυτοδιοίκηση. Έτυχε, μάλιστα, μερικοί από τους οικισμούς να πολεμήσουν εναντίον της Αθήνας όπως, για παράδειγμα, οι Ελευσίνοι με τον Εύμολο εναντίον του Ερεχθέως. Όταν, όμως, βασιλεύς έγινε ο Θησεύς, που ήταν δυνατός και σώφρων, έκανε πολλές μεταρρυθμίσεις, κατάργησε τις βουλές και τις αρχές των άλλων οικισμών και οργάνωσε την πολιτεία στη σημερινή της μορφή μ' ένα βουλευτήριο κι ένα πρυτανείο. Άφησε τους κατοίκους να νέμονται τα κτήματά τους όπως και πριν, αλλά τους ανάγκασε να έχουν μια κοινή πολιτεία, την Αθήνα, η οποία εξελίχθηκε σε μεγάλη πολιτεία, και τέτοια την παρέδωσε ο Θησεύς στους μεταγενεστέρους.

Θουκυδίδης, Β, 15 μετ. Αγγ. Βλάχου.

Σουμέριοι, όπως μας έγινε γνωστό, ήταν οργανωμένοι σε πόλεις με αναπτυσσόμενη οικονομική και πολιτιστική δραστηριότητα. Σε καμιά όμως απ' αυτές τις πόλεις οι κάτοικοι δεν ανέπτυξαν «πολιτική» δραστηριότητα, δηλαδή δεν είδαν τη ζωή τους συνδεδεμένη με τις ιδέες της ελευθερίας, της αυτόβουλης δράσης για την αντιμετώπιση των κοινών προβλημάτων και της κατοχύρωσης των δικαιωμάτων τους. Μόνο μέσα στις ελληνικές πόλεις-κράτη οι έννοιες «του πολίτη» και «της πολιτικής» απέκτησαν υπόσταση και έγιναν πραγματικότητα. Έτσι κατανοούμε γιατί ο θεσμός της πόλης-κράτους ήταν σημαντική καινοτομία με συνέπειες μεγάλες για την εξέλιξη του πολιτισμού. Δε θα ήταν υπερβολική η επισήμανση πως ό,τι αποτελεί επίτευγμα του ελληνικού πολιτισμού γεννήθηκε μέσα από τη λειτουργία του θεσμού της πόλης-κράτους. Η δημοκρατία, η ποίηση και ιδιαίτερα το θέατρο, η φιλοσοφία, η ρητορεία, η πολεοδομία και η επιστήμη ήταν επιτεύγματα της δραστηριότητας του ανθρώπου στο πλαίσιο της πόλης-κράτους.

Η οικονομική και κοινωνική οργάνωση. Η συγκρότηση των πόλεων-κρατών συνδέεται άμεσα με τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν στις ομηρικές κοινωνίες. Οι συνθήκες αυτές, που ήταν διαφορετικές από περιοχή σε περιοχή, οδήγησαν προοδευτικά στη μετεξέλιξη των ομηρικών κοινοτήτων σε πόλεις-κράτη. Την περίοδο των μετακινήσεων τμήματα των ελληνικών φύλων πιθανότατα αυτονομήθηκαν, απέκτησαν στη συνέχεια μόνιμη εγκατάστα-

ση και σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες, όπως η χωροταξική οργάνωση, οι τοπικές λατρείες κ.ά., δημιούργησαν τις πόλεις-κράτη. Στην προσπάθειά τους αυτή ίσως να αναμείχθηκαν και με τμήματα άλλων φύλων. Σύμφωνα με αυτή την εκδοχή οι πρώτες πόλεις-κράτη πρέπει να σχηματίστηκαν στα παράλια της Μ. Ασίας στη διάρκεια του πρώτου αποικισμού. Στον ελλαδικό χώρο ο σχηματισμός πιθανώς να ακολούθησε διαφορετική πορεία: ή ανεξαρτητοποιήθηκαν τμήματα διαφορετικών φύλων και οργανώθηκαν μεταξύ τους ή γειτονικές κοινότητες ενώθηκαν σε ενιαίο χώρο ή, ακόμα, από κώμες (χωριά) αποσπάστηκαν ομάδες και συγκρότησαν δική τους ενιαία διοίκηση. Στις δύο τελευταίες περιπτώσεις κάνουμε λόγο για **συνοικισμό**⁷. Επομένως, γίνεται φανερό ότι όλες

οι πόλεις-κράτη δεν οργανώθηκαν συγχρόνως και με τον ίδιο τρόπο.

Η κρίση του ομηρικού κόσμου. Προς τα τέλη του 9ου αι. π.Χ. οι ομηρικές κοινότητες παρουσίαζαν σταδιακή πληθυσμιακή αύξηση, πράγμα το οποίο προκάλεσε στη συνέχεια οικονομική κρίση λόγω των περιορισμένων εκτάσεων καλλιέργειας γης, των περιορισμένων μέσων εκμετάλλευσης, λόγω της συγκέντρωσης της γης σε λίγους, της απουσίας εργασιακής ειδίκευσης αλλά και της έλλειψης άλλων πόρων πέρα από την εκμετάλλευση της γης.

Η οικονομική αυτή κατάσταση συνδυάζεται με τον περιορισμό της βασιλικής εξουσίας και την αύξηση της δύναμης των ευγενών. Η έλλειψη ίσως οργανωμένου στρατού έδωσε τη δυνατότητα στους ευγενείς να αμφισβητήσουν την εξουσία του βασιλιά. Η δύναμή τους στηριζόταν στην κατοχή της γης. Ήταν γνωστοί με τα ονόματα *αγαθοί, άριστοι, ευπατρίδες, εσθλοί, κ.ά.*, ονόματα που υποδήλωναν την προέλευση και την κοινωνική τους υπόσταση. Το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου τους το αφιέρωναν στη σωματική άσκηση και στην καλλιέργεια του πνεύματος. Έτρεφαν άλογα και βρίσκονταν σε συνεχή πολεμική ετοιμότητα: γι' αυτό ονομάστηκαν και *ιππείς*.

Στις πόλεις-κράτη πολίτες δεν ήταν μόνο οι ευγενείς αλλά και μεγάλος αριθμός μικρών ή μεσαίων καλλιεργητών ή και ακτημόνων. Αυτοί ήταν γνωστοί με τα ονόματα *πλήθος, όχλος, κακοί κ.ά.*⁸ Πολλοί απ' αυτούς στη συνέχεια ασχολήθηκαν με τη βιοτεχνία, το εμπόριο, τη ναυτιλία και πλούτισαν. Δεν εξισώθηκαν όμως εξαρχής πολιτικά με τους ευγενείς.

Τα πρώτα στάδια της ιστορικής πορείας των πόλεων-κρατών ήταν συνδεδεμένα με την ανάπτυξη της δουλείας. Η ανάπτυξη του θεσμού της δουλείας συνδέεται άμεσα με την αντίληψη ότι ο πολίτης πρέπει να είναι απαλλαγμένος από τις εργασίες για να ασχολείται μόνο με τις υποθέσεις της πόλης, με τα κοινά. Βέβαια, ο αριθμός των δούλων σε άλλες πόλεις αυξήθηκε εξαιτίας των χρεών προς τους ευγενείς, όπως συνέβαινε στην Αθήνα μέχρι τις αρχές του 6ου αι. π.Χ., και σε άλλες εξαιτίας των κατακτητικών πολέμων, όπως συνέβη στη Σπάρτη.

Η αντιμετώπιση της κρίσης. Η οικονομική κρίση των ομηρικών χρόνων

8. Οι σχέσεις ευγενών και πλήθους

Και τώρα μια παραβολή θα πω στους βασιλιάδες, αν κι έχουνε περίσσια τη γνώμη τους. Έτσι μίλησε το γεράκι στο πλουμόλαμο τ' αηδόνη, όταν το πήρε πολύ ψηλά, μέσα στα σύγνεφα, αρπαγμένο στα νύχια του· μύρονταν¹ κείνο θλιβερά μέσα στα νύχια τα γαμψά του· και το γεράκι εμίλησε και σκληρό λόγο του 'πε: «Δύστυχο, τι 'ναι που λαλείς; Κάποιος πολύ πιο δυνατός σου σε κρατάει. Εκεί που εγώ σε πάω, εκεί πας κι εσύ, κι ας μου 'σαι και τραγουδιστής· κι όπως μου κάνει όρεξη, μπορεί και δείπνο να σε κάνω, εγώ, μπορεί και να σ' αφήσω πάλι. Χωρίς μυαλά είν' εκείνος που τα βάζει με τους δυνατότερους· εχτός που χάνει τη νίκη μαζί με τις ντροπές και βάσανα τραβάει». Έτσι είπε το γεράκι το γοργοπετούμενο, το τεντοφτέρουγο πουλί, στ' αηδόνη.

Μα, ω Πέρση, άκουε συ τη δικαιοσύνη και μη σιδαυλίζεις την αδικία. Γιατί η αδικία είναι ολέθρια για τους μικρούς ανθρώπους· ακόμα και οι μεγάλοι δυσκολεύονται να τη σηκώσουνε και κάτου από το βάρος της λυγούν, τη μέρα π' αναπάντεχες καταστροφές συντύχουν.

1. μύρομαι: χύνω δάκρυα, θρηνώ.

Ησίοδος, Έργα και Ημέραι, 202-214 μετ. Π. Λεκατσά.

9. Η ίδρυση αποικιών

Τις Συρακούσες έκτισε ο Αρχίας αφού από την Κόρινθο έπλευσε εκεί την ίδια εποχή που ιδρύθηκαν η Νάξος και τα Μέγαρα. Λέγεται ότι ο Μύσκελλος και ο Αρχίας συγχρόνως ήρθαν στους Δελφούς και όταν ζήτησαν χρησμό από το θεό ρωτήθηκαν: τι από τα δύο προτιμούν πλούτο ή υγεία. Ο Αρχίας λοιπόν προτίμησε τον πλούτο, ο Μύσκελλος όμως την υγεία· στον ένα έδωσε χρησμό να ιδρύσει τις Συρακούσες και στον άλλο τον Κρότωνα. Έτσι λοιπόν συμβαίνει η πόλη των Κροτωνιατών να είναι τόσο υγιεινή, όπως προηγούμενα ανέφερα. Οι Συρακούσες όμως έφθασαν σε τέτοιο σημείο πλούτου, ώστε να διαδοθεί παροιμία γι' αυτές που λεγόταν για εκείνους που ζούσαν πολυτελή ζωή, ότι δηλαδή δεν θα τους αρκούσε ούτε ο φόρος της δεκάτης των Συρακουσών. Ο Αρχίας όταν έπλεε προς τη Σικελία άφησε τον Χερσικράτη που καταγόταν από το γένος των Ηρακλειδών με ένα μέρος της στρατιάς του για να ιδρύσει την ονομαζόμενη τώρα Κέρκυρα, προηγούμενως όμως Σχερία. Εκείνος λοιπόν αφού έδωξε τους Λιβυρούς που κατείχαν το νησί, ίδρυσε την αποικία· ο Αρχίας εξάλλου όταν έφτασε στο Ζεφύριο των Δωριέων και βρήκε εκεί μερικούς που είχαν έρθει από τη Σικελία και είχαν σταλεί από τους ιδρυτές των Μεγάρων τους πήρε μαζί του και από κοινού ίδρυσε μ' αυτούς τις Συρακούσες. Μεγάλωσε η πόλη αυτή και εξαιτίας της ευφορίας της γης και των καλών της λιμανιών. Και οι κάτοικοί της έγιναν ηγήτορες και συνέβη ώστε και όταν είχαν τυράννους οι Συρακούσιοι να κυριαρχούν σε άλλους και όταν ήταν ελεύθεροι να ελευθερώνουν όσους ήταν υποδουλωμένοι από τους βαρβάρους. Γιατί άλλοι από τους βαρβάρους ήταν κάτοικοι της χώρας και άλλοι α-

συνεχίστηκε και στα πρώτα στάδια της οργάνωσης των πόλεων, καθώς δεν ήταν δυνατό να αντιμετωπιστεί από το υπάρχον σύστημα της κλειστής αγροτικής οικονομίας. Οι λύσεις που δόθηκαν ήταν οι ακόλουθες:

- ♦ ανάπτυξη της βιοτεχνίας και του εμπορίου,
- ♦ κατακτητικοί πόλεμοι και εδαφική επέκταση,
- ♦ ίδρυση αποικιών.

Κάποιες πόλεις-κράτη εφάρμοσαν μια από τις προαναφερθείσες λύσεις, κάποιες άλλες τις συνδύασαν για να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα τους. Έτσι, η Αθήνα ξεπέρασε την κρίση με την ανάπτυξη της βιοτεχνίας και του εμπορίου: Η Σπάρτη, το Άργος, η Ήλιδα κ.ά. με την κατάκτηση γειτονικών τους περιοχών, ενώ η Κόρινθος, τα Μέγαρα, η Χαλκίδα, η Μίλητος κ.ά. συνδύασαν αυτές τις λύσεις με την ίδρυση αποικιών.

Όσα τμήματα του ελληνικού κόσμου παρέμειναν απομονωμένα και δεν είχαν συνεχείς επαφές με τους άλλους Έλληνες, όπως οι Αρκάδες, οι Αιτωλοί, οι Ακαρνάνες, οι Ηπειρώτες, οι Μακεδόνες και άλλοι, δεν ακολούθησαν την ίδια οικονομική πορεία και διατήρησαν τη φυλετική* οργάνωση.

Ο δεύτερος αποικισμός (8ος-6ος αι. π.Χ.). Ο όρος προέρχεται από το ρ. αποικίζω (στέλνω μακριά από τον οίκο, από την πατρίδα) και δηλώνει την αναγκαστική μετακίνηση, την εγκατάσταση σε άλλη περιοχή και τη δημιουργία νέας πόλης. Το φαινόμενο αυτό διαφέρει από την εξάπλωση των ελληνικών φύλων στα μικρασιατικά παράλια (11ος - 9ος αι. π.Χ.). Η ίδρυση αποικιών την αρχαϊκή εποχή ήταν επιχείρηση οργανωμένη εξ ολοκλήρου από τη μητέρα-πόλη (μητρόπολη). Οι αποικίες, ωστόσο, ήταν νέες πόλεις-κράτη, αυτόνομες και αυτόρκες. Οι δεσμοί τους με τις μητρες-πόλεις ήταν χαλαροί, σε μερικές περιπτώσεις ανύπαρκτοι, ενώ σε σπάνιες περιπτώσεις οι σχέσεις ήταν εχθρικές⁹.

Τα **αίτια** που συνέβαλαν στην ίδρυση των αποικιών ήταν:

- ♦ η στενοχωρία, όπως αναφέρεται από τους αρχαίους συγγραφείς, δηλαδή το πρόβλημα που προέκυψε από την αύξηση του πληθυσμού και τις περιορισμένες εκτάσεις καλλιεργήσιμης γης·
- ♦ η έλλειψη πρώτων υλών, ιδιαίτερα μετάλλων·
- ♦ η αναζήτηση νέων αγορών για την προμήθεια και την πώληση αγαθών·
- ♦ οι εσωτερικές πολιτικές κρίσεις που οδηγούσαν σε απομόνωση μια ομάδα των κατοίκων·
- ♦ οι γνώσεις που διέθεταν για τους θαλάσσιους δρόμους και τις περιοχές εγκατάστασης·
- ♦ ο ριψοκίνδυνος χαρακτήρας των Ελλήνων εκείνης της εποχής, όπως αντανάκλαται μέσα από την *Οδύσεια*.

Από τα μέσα του 8ου αι. π.Χ. μέχρι και τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. οι Έλληνες εξαπλώθηκαν στη Μεσόγειο και στον Εύξεινο Πόντο, στα όρια του τότε γνωστού κόσμου, περιορίζοντας έτσι τη δραστηριότητα άλλων λαών και ιδιαίτερα των Φοινίκων. Η αποικιστική εξάπλωση επανασύνδεσε ουσιαστικά τους Έλληνες με τη Μεσόγειο και είχε σημαντικές επιπτώσεις στην οικονομία, την κοινωνία και την πολιτιστική εξέλιξη αυτής της περιόδου.

Όλα τα στοιχεία που καθορίζουν τον ελληνικό πολιτισμό, όπως οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, οι πολιτικές πρακτικές, οι αισθητικές αντιλήψεις και γενικότερα ο τρόπος ζωής, οι Έλληνες τα μετέφεραν στις νέες τους πατρίδες. Οι αποικίες εξελίχθηκαν σε χώρους πειραματισμού για τον Ελληνισμό. Στις επαφές τους με τους γηγενείς πληθυσμούς έδωσαν πολιτιστικά στοιχεία και πήραν. Η πλέον χαρακτηριστική περίπτωση είναι η διάδοση της γραφής· το χαλκιδικό αλφάβητο, μια μορφή του ελληνικού αλφάβητου, διαδόθηκε από τους Χαλκιδικείς αποίκους στους ιταλικούς λαούς και έγινε στη συνέχεια το πρότυπο διαμόρφωσης του λατινικού.

Η οικονομική κρίση αντιμετωπίστηκε έξω από τα όρια των πόλεων-κρατών, σε ευρύτερο οικονομικό χώρο με την ανάπτυξη του δευτερογε-

πό την απέναντι στεριά έκαναν επιδρομές· κανένα όμως δεν άφηναν να αγγίζει τα παράλια οι Έλληνες, αλλά δεν είχαν και τη δύναμη να τους εκδιώξουν εξ ολοκλήρου από την ενδοχώρα και παρέμειναν μέχρι σήμερα οι Σικελίοι, οι Σικανοί, οι Μόρρητες και μερικοί άλλοι να νέμονται το νησί μεταξύ των οποίων ήταν και οι Ίβηρες, τους οποίους αναφέρει ο Έφορος ότι ήταν οι πρώτοι οικιστές της Σικελίας από τους βαρβάρους.

Στράβων, Γεωγραφικά, VI, 2, 4.



Δύο από τα αρχαιότερα ελληνικά νομίσματα. Επάνω: Αργυρό νόμισμα της Αίγινας με παράσταση χελώνας (600 π.Χ.). Κάτω: Νόμισμα της Εφέσου από ήλεκτρο* με παράσταση ελαφιού (600 π.Χ.). (Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο)



Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ
από τον 8ο έως τον 6ο αιώνα π.Χ.

νούς και τριτογενούς τομέα της οικονομίας. Το εμπόριο δεν περιορίστηκε στην ανταλλαγή αγαθών, απέκτησε χαρακτήρα εμπορευματοποιητικό με την **κοπή και τη χρήση του νομίσματος**. Η εφεύρεση του νομίσματος δεν ήταν μια απλή καινοτομία που διευκόλυνε τις οικονομικές σχέσεις εκείνης της εποχής. Το νόμισμα γίνεται τώρα το κύριο μέσο συναλλαγής. Οι οικονομικές μεταβολές είχαν συνέπειες και στην κοινωνία των πόλεων-κρατών. Νέα κατηγορία πολιτών, αυτοί που πλούτισαν, διεκδίκησε μερίδιο στην άσκηση της εξουσίας. Έτσι, η αριστοκρατικά οργανωμένη κοινωνία πέρασε κρίση. Η δουλεία, τέλος, αναπτύχθηκε λόγω της ανάγκης για περισσότερα και φθηνότερα χέρια. Για πρώτη φορά αυτή την εποχή χρησιμοποιήθηκαν δούλοι αργυρώνητοι, δηλαδή αγορασμένοι, ως παράγοντας οικονομικής ανάπτυξης.

Τα πολιτεύματα. Η πόλη-κράτος αποτελούσε το βασικό θεσμό πολιτικής οργάνωσης κατά την αρχαιότητα. Μέσα απ' αυτό το θεσμό λειτούργησαν οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί και ασκήθηκε η εξουσία, από τις εκάστοτε ισχυρές κοινωνικές τάξεις. Είναι ευνόητο ότι οι κοινωνικές συγκρούσεις και οι πολιτικές μεταβολές είχαν διαφορετική εξέλιξη σε κάθε πόλη-κράτος. Την πορεία μεταβολής των πολιτευμάτων παρουσιάζει το ακόλουθο θεωρητικό σχήμα:

βασιλεία → αριστοκρατία → ολιγαρχία →
τυραννίδα → δημοκρατία

Η δημιουργία των πόλεων-κρατών συνδέεται με την παρακμή και την πτώση της βασιλείας. Το πολίτευμα της βασιλείας παρέμεινε μόνο σε περιοχές που διατήρησαν το φυλετικό τρόπο οργάνωσης και δε δημιούργησαν πόλεις-κράτη, όπως π.χ. η Ήπειρος, η Μακεδονία κ.ά.

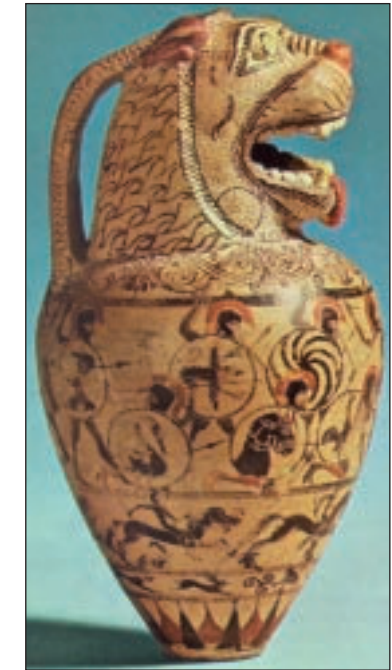
Ο ιστορικός βίος του θεσμού της πόλης-κράτους ξεκίνησε με την επικράτηση των ευγενών και την εγκαθίδρυση αριστοκρατικών πολιτευμάτων. Στα αριστοκρατικά καθεστώτα η εξουσία βρισκόταν στα χέρια των αρίστων, εκείνων δηλαδή που αντλούσαν τη δύναμη από την καταγωγή τους και την κατοχή γης.

Οι οικονομικές εξελίξεις που προκάλεσε ο αποικισμός με την ανάπτυξη του εμπορίου και της βιοτεχνίας έφεραν στην επιφάνεια νέες κοινωνικές ομάδες, τους βιοτέχνες, τους εμπόρους, τους ναυτικούς και τους τεχνίτες. Οι νέες κοινωνικές ομάδες όξυναν τον κοινωνικό ανταγωνισμό και διεκδίκησαν μέσα από συγκρούσεις μερίδιο στην εξουσία. Στην κρίση της αριστοκρατικής δομής της κοινωνίας συνέβαλε και ένας άλλος παράγο-

νας, η **οπλιτική φάλαγγα**. Ήταν ένα καινούργιο στρατιωτικό σώμα, στο οποίο ανήκαν όσοι από τους πολίτες απέκτησαν την ιδιότητα του πολεμιστή και είχαν την οικονομική ευχέρεια να εξοπλίζονται με δικά τους έξοδα. Η φάλαγγα των οπλιτών οδήγησε στην ανάπτυξη της ιδέας της ισότητας ακόμη και ως προς την άσκηση της εξουσίας.

Στα τέλη του 7ου αι. π.Χ. και τις αρχές του 6ου αι. π.Χ. οι διαφορές οξύνθηκαν και οι αγώνες μεταξύ των ευγενών από τη μία πλευρά και των πλουσίων και του πλήθους από την άλλη έγιναν ιδιαίτερα σκληροί. Η κατάσταση εν μέρει αντιμετώπιστηκε σε πολλές πόλεις με την κωδικοποίηση του άγραφου, εθιμικού δικαίου. Η καταγραφή των νόμων ανατέθηκε σε πρόσωπα κοινής αποδοχής, προερχόμενα κυρίως από την τάξη των ευγενών. Πρόκειται για τους γνωστούς **νομοθέτες** ή **αιουμνήτες**, όπως ο Ζάλευκος και ο Χαρόνδας στις αποικίες της Δύσης, ο Πιπτακός στη Μυτιλήνη, ο Λυκούργος στη Σπάρτη, ο Δράκων και ο Σόλων στην Αθήνα. Με την καταγραφή των νόμων στις περισσότερες πόλεις διευρύνθηκε η πολιτική βάση, εφόσον η συμμετοχή στη διακυβέρνηση της πολιτείας έγινε ανάλογα με την οικονομική κατάσταση των πολιτών, όπως συνέβη στην Αθήνα με τη νομοθεσία του Σόλωνα. Το πολίτευμα κατ' αυτόν τον τρόπο μεταβλήθηκε σε **ολιγαρχικό** ή, όπως ονομάστηκε διαφορετικά, **τιμοκρατικό** (ή **ἐκ τμημάτων πολιτεία**), επειδή κριτήριο της διάκρισης των πολιτών ήταν τα «τιμήματα», δηλαδή το εισόδημα.

Η επικράτηση των «ολίγων» όμως δεν έδωσε λύσεις στα προβλήματα του πλήθους. Οι αντιθέσεις διατηρήθηκαν και σε ορισμένες περιπτώσεις υποδαυλίστηκαν από πρόσωπα που ήθελαν να εκμεταλλευτούν τις κοινωνικές αναταραχές για να επιβάλουν τη δική τους εξουσία. Τέτοια πρόσωπα συνήθως ήταν ευγενείς που είχαν αναδειχθεί ηγέτες των κατώτερων κοινωνικών ομάδων, με την υποστήριξη των οποίων κατόρθωναν να καταλάβουν την εξουσία. Η προσωπική εξουσία που επέβαλλαν ονομαζόταν **τυραννίδα**¹⁰. Η λέξη «τύραννος» ήταν μάλλον λυδικής προέλευσης. Ορισμένοι από τους τυράννους αναδείχθηκαν σε καλούς ηγέτες, που φρόντισαν για την ανάπτυξη της πόλης τους και τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των πολιτών. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις τυράννων ήταν ο Πολυκράτης στη Σάμο, ο Περίανδρος στην Κόρινθο, ο Θεαγέ-



Μικρό αγγείο (ύψ. 7 εκ.) κορινθιακού εργαστηρίου. Η Κόρινθος τον 7ο αι. π.Χ. και στις αρχές του 6ου αι. π.Χ. είναι ένα σπουδαίο κέντρο εμπορίου και παραγωγής αγγείων. Το αγγείο αυτό στο επάνω μέρος καταλήγει σε κεφάλι λιονταριού – στοιχείο ανατολικό. Σε πλατιά ζώνη, που καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος του σώματός του αποδίδεται με εξαιρετική δεξιοτεχνία σύγκρουση οπλιτών.
(Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο)



Λεπτομέρεια από την παράσταση που διακοσμούσε αγγείο του β' μισού του 7ου αι. π.Χ. Απεικονίζει σκηνή της νέας πολεμικής τακτικής που καθιέρωσε η οπλιτική φάλαγγα.
(Ρώμη, Μουσείο Βίλλα Τζούλια)

10. Η αύξηση του πλούτου και η εγκαθίδρυση τυραννικών καθεστώτων

Όσο αύξανε η δύναμη της Ελλάδας, αύξανε ταυτόχρονα ο πλούτος της, πολύ περισσότερο από πριν, εγκαταστάθηκαν τυραννίδες στις περισσότερες πολιτείες (ενώ πριν υπήρχαν κληρονομικές βασιλείες με καθορισμένα προνόμια) και η Ελλάδα άρχισε ν' αναπτύσσει το ναυτικό της και να στρέφεται περισσότερο προς τη θάλασσα.

Θουκυδίδης, Α, 13
μετ. Αγγ. Βλάχου.



Οινοχόη ροδιακού εργαστηρίου (αρχές του 6ου αι. π.Χ.). Η Ρόδος ήταν ένα άλλο σημαντικό κέντρο παραγωγής αγγείων της ανατολιζουσας* περιόδου. (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου)

σμου αλλά και να αφηγηθεί ήθη, έθιμα λαών, δημιουργώντας τα πρώτα δείγματα ιστορικής γραφής. Η τέχνη, στην αρχή, ήταν επηρεασμένη από πρότυπα της Ανατολής (ανατολιζουσα φάση*), στη συνέχεια όμως διαμόρφωσε χαρακτηριστικά που πρόβαλλαν τις ελληνικές αισθητικές αντιλήψεις. Στους αρχαίους χρόνους δημιουργήθηκαν δύο βασικοί αρχιτεκτονικοί ρυθμοί, ο δωρικός

νης στα Μέγαρα, ο Πεισίστρατος στην Αθήνα κ.ά. Οι περισσότεροι τύραννοι είχαν βίαιο τέλος. Οι δολοφονικές απόπειρες εναντίον τους εκφράζουν με σαφήνεια και τις διαθέσεις των πολιτών.

Μετά την πτώση των τυραννικών καθεστώτων, περίπου στα τέλη του 6ου αι. π.Χ., στις περισσότερες πόλεις επιβλήθηκαν εκ νέου ολιγαρχικά καθεστώτα, σε άλλες, όμως, όπως για παράδειγμα στην Αθήνα, έγιναν μεταρρυθμιστικές νομοθετικές προσπάθειες που άνοιξαν το δρόμο προς τη δημοκρατία (μεταρρύθμιση του Κλεισθένη).

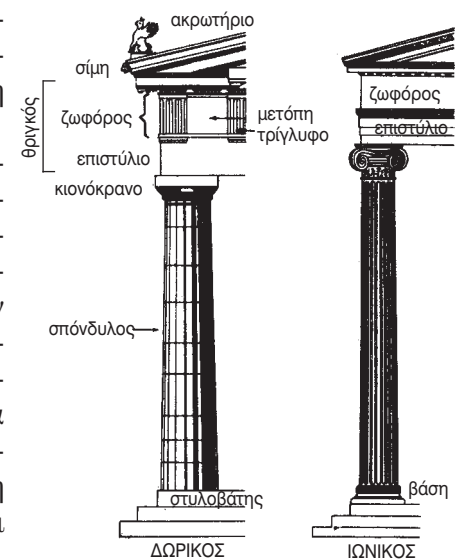
Στο δημοκρατικό πολίτευμα κυρίαρχο πολιτειακό όργανο αναδεικνύεται η **εκκλησία του δήμου**, δηλαδή η συνέλευση όλων των ενήλικων κατοίκων που είχαν πολιτικά δικαιώματα. Σε κάθε πολίτη δινόταν η δυνατότητα να παίρνει το λόγο, να διατυπώνει ελεύθερα την άποψή του (**ισσηγορία**), και να συμμετέχει στη διαμόρφωση και στην ψήφιση των νόμων (**ισονομία**).

Στη διάρκεια της αρχαϊκής εποχής κάθε πόλη-κράτος παγίωσε μέσα από κοινωνικές ανακατατάξεις και «στάσεις» ένα σύστημα διακυβέρνησης. Οι πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι της Σπάρτης και της Αθήνας. Η Σπάρτη κατά τον 7ο αι. π.Χ. διαμόρφωσε ένα ολιγαρχικό πολίτευμα, το οποίο διατήρησε μέχρι τη ρωμαϊκή κατάκτηση, το 2ο αι. π.Χ. Αντίθετα, η Αθήνα διήνυσε όλο το φάσμα των πολιτειακών εξελίξεων, από την αριστοκρατική οργάνωση τον 7ο αι. π.Χ. μέχρι τη θεμελίωση της δημοκρατίας στα τέλη του 6ου αι. π.Χ.

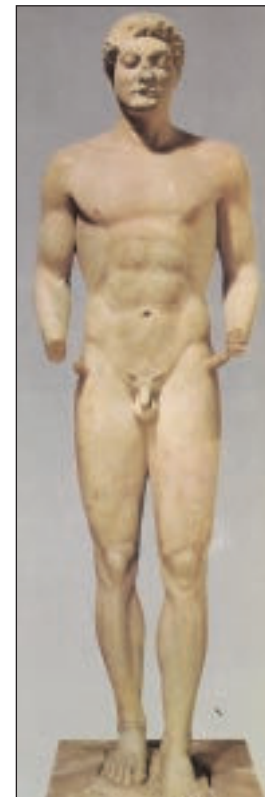
Ο πολιτισμός. Την αρχαϊκή εποχή, ο ποιητικός λόγος αποκτά προσωπικό ύφος, εκφράζει βιώματα και συναισθήματα. Ο πεζός λόγος μέσα από τη σκέψη των πρώτων φιλοσόφων (**φυσικών φιλοσόφων**) επιχειρεί να εξηγήσει τη δημιουργία του κόσμου

και ο ιωνικός, κατασκευάστηκαν τα πρώτα μεγάλα αγάλματα, οι κούροι και οι κόρες, και εξελίχθηκε σε εντυπωσιακό σημείο η κεραμική τέχνη με το μελανόμορφο και ερυθρόμορφο ρυθμό.

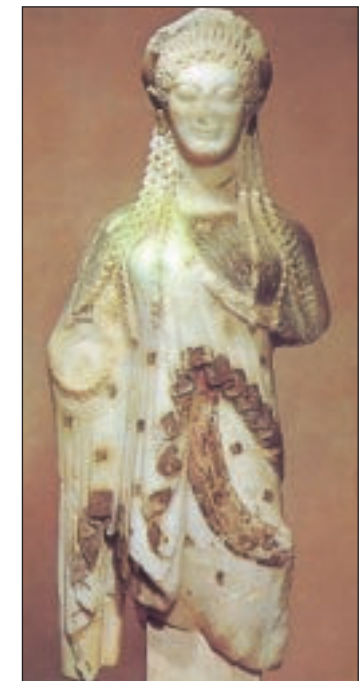
Οι πρώτες πνευματικές και καλλιτεχνικές ανησυχίες εντοπίζονται κυρίως στην Ιωνία, όπου γεννήθηκε και η φιλοσοφία· γρήγορα, ωστόσο, διαδίδονται και στον υπόλοιπο ελληνικό χώρο, μητροπολιτικό και αποικιακό. Αυτή την εποχή έχουν πλέον αποκρυσταλλωθεί οι θρησκευτικές δοξασίες και ο τρόπος λατρείας των θεών. Τα χαρακτηριστικά της μορφής κάθε θεού γίνονται κοινά σε πανελλήνιο επίπεδο και ορισμένοι τόποι λατρείας εξελίσσονται σε πανελλήνια ιερά με φήμη και πέρα από τα ελληνικά όρια, όπως συμβαίνει με τους Δελφούς, την Ολυμπία, τη Δήλο κ.ά.



Αρχιτεκτονικοί ρυθμοί



Επιτύμβιο άγαλμα του Αριστόδικου. Ο τελευταίος γνωστός κούρος των αρχαϊκών χρόνων από την Αττική (περ. 490 π.Χ.). (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)



Κόρη από την Ακρόπολη της Αθήνας (περ. 510 π.Χ.). Βρέθηκε «θαμμένη» μαζί με πολλά άλλα έργα που καταστράφηκαν από τις περσικές επιδρομές. (Αθήνα, Μουσείο Ακροπόλεως)



Αμφορέας διακοσμημένος από τον Εξηκία, Αθηναίο αγγειογράφο. Οι μορφές ζωγραφίζονται με μαύρο χρώμα πάνω στον πηλό (β' μισό βον αι. π.Χ.). (Βατικανό, Γρηγοριανό – Ετρονσικό Μουσείο)



Αττικός αμφορέας ερυθρόμορφου ρυθμού. Η παράσταση του Κροίσου στην πυρά έχει αποδοθεί με το χρώμα του πηλού, αφού όλη η επιφάνεια του αγγείου έχει καλυφθεί με μαύρο στυλπνό βερνίκι (αρχές του 5ου αι. π.Χ.). (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου)

Οι περσικοί πόλεμοι. Στη διάρκεια της πρώτης εικοσαετίας του 5ου αι. π.Χ. οι Έλληνες υποχρεώθηκαν να αντιμετωπίσουν την επεκτατικότητα των Περσών βασιλείων.

Η ατυχής εξέγερση των Ελλήνων της Ιωνίας (*ιωνική επανάσταση*, 499-494 π.Χ.), οι οποίοι ήταν υποτελείς στην περσική αυτοκρατορία, έδωσε την αφορμή για μια σειρά περσικών επιχειρήσεων εναντίον της Ελλάδας.

♦ Η πρώτη απόπειρα επέκτασης των Περσών στον ελλαδικό χώρο δεν είχε αίσιο τέλος. Κατέληξε σε καταστροφή του στόλου τους, λόγω θαλασσοταραχής, στο ακρωτήριο του Άθω. Ωστόσο, ο στρατός τους υποχρέωσε σε υποταγή τους Έλληνες της Θράκης και της Μακεδονίας (492 π.Χ.).

♦ Η πρώτη οργανωμένη περσική εκστρατεία είχε χαρακτήρα ναυτικής επιχείρησης και στόχευε στην τιμωρία των Ερετριέων και των Αθηναίων, επειδή είχαν βοηθήσει τους Έλληνες της Ιωνίας στην εξέγερσή τους. Τελείωσε με τη μάχη στο **Μαραθώνα**, όπου οι Πέρσες νικήθηκαν από τους Αθηναίους και τους Πλαταιείς (490 π.Χ.). Καθοριστικής σημασίας ήταν η συμβολή του Μιλτιάδη.

♦ Η δεύτερη συστηματικά οργανωμένη εκστρατεία έγινε υπό την αρχηγία του Ξέρξη με συγκέντρωση πολυπληθών θαλάσσιων και χερσαίων δυνάμεων και στόχευε στην κατάκτηση ολόκληρου του ελλαδικού χώρου. Οι ελληνικές πόλεις μπροστά στον περσικό κίνδυνο συγκάλεσαν **συνέδριο στην Κόρινθο** (481 π.Χ.), όπου αποφάσισαν τη συγκρότηση αμυντικής συμμαχίας κατά των Περσών. Μέσα από μια σειρά συγκρούσεων – **Θερμοπύλες** (Λεωνίδα), **Αρτεμίσιο**, **Σαλαμίνα** (Θεμιστοκλής), **Πλαταιές** (Πανσανίας), **Μυκάλη** – οι Έλλη-

νες αντιμετώπισαν τους Πέρσες και τους υποχρέωσαν να εγκαταλείψουν με τα υπολείμματα του στρατού τους τον ελλαδικό χώρο (480-479 π.Χ.)¹¹.

Την ίδια εποχή οι Έλληνες της Δύσης αντιμετώπισαν και αυτοί νικηφόρα την επεκτατικότητα των Καρχηδονίων στη Σικελία (**μάχη της Ιμέρας**, 480 π.Χ.).

Το επιτυχές αποτέλεσμα των περσικών πολέμων δεν πρόβαλε μόνο το δυναμισμό που έκρυβε η πόλη-κράτος ως οργανωτικός θεσμός, αλλά κυρίως την ιδέα ότι οι αγώνες αυτοί ήταν κοινό έργο των Ελλήνων. Δεν είχαν συγκρουστεί δύο δυνάμεις διεκδικώντας οι μεν ζωτικούς χώρους εξάπλωσης, οι δε την επιβίωσή τους. Είχαν συγκρουστεί στην ουσία δύο διαφορετικοί τρόποι ζωής, δύο συστήματα αξιών, δύο πολιτισμοί. Οι περσικοί πόλεμοι (τα Μηδικά), χωρίς αμφιβολία, συνέβαλαν στη δημιουργία κοινής ιστορικής μνήμης: ήταν οι **πρώτοι «εθνικοί» πόλεμοι** των Ελλήνων.

Ο αγώνας των Ελλήνων για την προάσπιση της ανεξαρτησίας τους, της γης, των ιερών τους και κυρίως του «Ελληνικού» (έθνους), απηχεί για πρώτη φορά συνειδητοποιημένα την ιδέα πανελλήνιου πνεύματος.

Η αφήγηση του Ηρόδοτου, που αναφέρεται στην απάντηση των Αθηναίων προς τους απεσταλμένους της Σπάρτης, είναι αποκαλυπτική.

«Είναι ανθρώπινο οι Λακεδαιμόνιοι να φοβήθηκαν μήπως συμβιβαστούμε με το βάρβαρο. Αλλά είναι άσχημο να έρχεστε εδώ με φόβο για το φρόνημα των Αθηναίων, αφού ξέρετε ότι ούτε χρυσάφι υπάσχει πουθενά στη γη τόσο πολύ, ούτε τόπος ανώτερος από το δικό μας σε κάλλος και αρετή, ώστε να τα δεχτούμε και να θελήσουμε, μηδίζοντας, να υποδουλώσουμε την Ελλάδα. Ακόμα κι αν το θέλαμε, υπάσχουν πολλά και σπουδαία που θα μας εμπόδιζαν να το κάνουμε. Πρώτο και κυριότερο τα αγάλματα και οι ναοί των θεών μας που έχουν καεί και γκρεμιστεί και μας καλούν να τιμωρήσουμε όσο μπορούμε τον αίτιο παρό να

11. Ο όρκος των Ελλήνων πριν από τη μάχη των Πλαταιών

Γι' αυτό το λόγο, άνδρες δικαστές, αυτή την εγγύηση έδωσαν μεταξύ τους όλοι οι Έλληνες στις Πλαταιές, όταν επρόκειτο παρατεταγμένοι να πολεμήσουν τις δυνάμεις του Ξέρξη· δεν εφεύραν, αλλά μιμήθηκαν το γνωστό σ' εσάς όρκο. Κι αυτόν αξίζει να τον ακούσετε· γιατί, αν και είναι πολύ παλαιά τα τότε γεγονότα, όμως συχνά είναι δυνατό να αναγνωρίσει κανείς σ' αυτά που έχουν γραφεί την ανδρεία εκείνων. Και για χάρη μου διάβασέ τον· Όρκος: «Δεν θα προτιμήσω τη ζωή από την ελευθερία, ούτε θα εγκαταλείψω τους αρχηγούς, ούτε ζωντανούς, ούτε πεθαμένους, αλλά θα θάψω όλους τους συμμάχους που θα πέσουν στο πεδίο της μάχης. Και αν υπερισχύσω των βαρβάρων στον πόλεμο, καμία από τις πόλεις που πολέμησαν για τη σωτηρία της Ελλάδας δε θα καταστρέψω, αλλά θα κάνω φόρου υποτελείς όλες εκείνες που προτίμησαν το βάρβαρο και από τα ιερά, όσα πυρπολήθηκαν και καταστράφηκαν από τους βαρβάρους, κανένα δε θα ανοικοδομήσω εξ ολοκλήρου, αλλά θα τα αφήσω εγκαταλειμμένα ως υπενθύμιση της ασέβειας της βαρβαρικής για τους μεταγενέστερους.

Λυκούργος, Κατά Λεωκράτους, 80-81.

συμβιβαστούμε μαζί τον. Αλλά υπάρχει και το ελληνικό έθνος από το ίδιο αίμα και με την ίδια γλώσσα μ' εμάς, με το οποίο έχουμε κοινά ιερά των θεών και κοινές θυσίες και ήθη κοινά και δεν θα ήταν σωστό οι Αθηναίοι να γίνουν προδότες. Μάθετε, λοιπόν, τα εξής, αν δεν ξέρατε πριν, ότι έστω και ένας μόνο Αθηναίος αν μείνει, ποτέ δεν θα συμβιβαστεί με τον Ξέρξη». (Ηρόδοτος Η, 144 μετ. Αγγ. Βλάχου).

2.3 Κλασική εποχή (480 – 323 π.Χ.)

Την περίοδο από το τέλος των περσικών πολέμων έως και το θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου οι ιστορικοί ονομάζουν κλασική. Ο χαρακτηρισμός αυτός αναγνωρίζει στην εποχή την υπεροχή των συντελεστών της και των επιτευγμάτων τους, επικυρώνει την πνευματική τους επιβολή και τη διαχρονική επιβίωσή τους στις ιδέες και στα δημιουργήματα μεταγενέστερων εποχών. Την εποχή αυτή διαμορφώθηκαν οι αξίες που αποτελούν τα θεμέλια του σύγχρονου δυτικού πολιτισμού.

Το νικηφόρο αποτέλεσμα των περσικών πολέμων ήταν καθοριστικό για την ιστορική πορεία των Ελλήνων. Η αυτοπεποίθηση, η αίσθηση της αυτάρκειας αλλά και της υπεροχής απέναντι στους «βαρβάρους» και πάνω απ' όλα η ψυχική ευφορία του νικητή που θέλει να αποκαταστήσει τις καταστροφές ήταν κίνητρα που δημιούργησαν τα επιτεύγματα στην πολιτική, στα γράμματα και τις τέχνες της κλασικής εποχής.

Μετά τους περσικούς πολέμους και για πενήντα περίπου χρόνια η Αθήνα εξελίχθηκε σε ηγεμονική δύναμη, γεγονός που δημιούργησε τις προϋποθέσεις της αντιπαράθεσής της με τη Σπάρτη. Τα αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα των δύο σημαντικότερων πόλεων είχαν ως αποτέλεσμα τη διαίρεση του ελληνικού κόσμου σε δύο μεγάλους συνασπισμούς. Οδήγησαν τους Έλληνες σε μακροχρόνια εμφύλια σύρραξη τριάντα περίπου χρόνων, τον Πελοποννησιακό πόλεμο.

Στο πρώτο μισό του 4ου αι. π.Χ. τον ανταγωνισμό των ελληνικών πόλεωνκρατών υποδαύλιζε η παρέμβαση των Περσών με την παροχή χρημάτων ή στρατιωτικής βοήθειας, ενώ το δεύτερο μισό του αιώνα εμφανίζεται ως επιτακτική ανάγκη η ιδέα της πανελληνίας ένωσης. Η ένωση των Ελλήνων και ο κοινός τους αγώνας εναντίον των Περσών ήταν εγχείρημα του Ελληνισμού της Μακεδονίας, το οποίο επιτεύχθηκε εν μέρει από το Φίλιππο Β' και ολοκληρώθηκε από το Μ. Αλέξανδρο.

Η συμμαχία της Δήλου – Αθηναϊκή ηγεμονία. Η Αθήνα μετά την απόκρουση του περσικού κινδύνου ανασυγκροτήθηκε και εξελίχθηκε σε μεγάλη ναυτική δύναμη. Τέθηκε επικεφαλής μεγάλου μέρους των ελληνικών πόλεων, ιδρύοντας την *Α' Αθηναϊκή συμμαχία* (478/7 π.Χ.). Η ενέργεια αυτή ήταν απόλυτα εναρμονισμένη με τις επιδιώξεις και τα συμφέροντά της, που στόχευαν στην ανάδειξή της σε μεγάλη δύναμη.

Έδρα της συμμαχίας ορίστηκε η Δήλος (*Δηλιακή συμμαχία*), όπου βρισκόταν το συμμαχικό ταμείο και συγκεντρώνονταν κάθε χρόνο οι αντιπρόσωποι. Τα μέλη που την αποτέλεσαν είχαν, τουλάχιστον στην αρχή, τα ίδια δικαιώματα και τις ίδιες υποχρεώσεις. Ο φόρος καθοριζόταν σε πλοία ή χρήματα¹².

Τη συμμαχία οι Αθηναίοι τη χρησιμοποίησαν ως μέσο επικράτησης και κυριαρχίας ως μέσο επικράτησης απέναντι στους Πέρσες και στους υπόλοιπους Έλληνες και ως μέσο επιβολής της κυριαρχίας τους στους ίδιους τους συμμάχους. Ο πόλεμος εναντίον των Περσών συνεχίστηκε με αρκετές διακοπές, εξαιτίας των πολιτικών αντιθέσεων στην Αθήνα. Οι Έλληνες που δεν είχαν προσχωρήσει στη συμμαχία, αν και δεν αντιμετώπιζαν ευνοϊκά την αύξηση της δύναμης των Αθηναίων, εντούτοις δεν εκδήλωναν φανερά την αντίθεσή τους. Ακόμα και οι Σπαρτιάτες ήταν επιφυλακτικοί και μόνο όταν τους δινόταν η ευκαιρία, προσπαθούσαν με πλάγιο τρόπο να εξασθενίσουν την αυξανόμενη δύναμη της Αθήνας.

Ο **Κίμων**, εκπρόσωπος της αριστοκρατικής παράταξης, ήταν υπέρ της συνεργασίας με τη Σπάρτη. Ως αρχιστράτηγος της συμμαχίας εργάστηκε για τη στερέωση της αθηναϊκής δύναμης και την αντιμετώπιση των Περσών. Η σημαντικότερη από τις στρατιωτικές ενέργειές του ήταν η νικηφόρα αντιμετώπιση των Περσών στις εκβολές του Ευρυμέδοντος ποταμού στις Μικρασιατικές ακτές (περίπου το 467 π.Χ.). Ωστόσο, η φιλολακωνική πολιτική που ακολούθησε είχε ως αποτέλεσμα την πολιτική του ήττα και τη διακοπή των φιλικών σχέσεων Αθήνας και Σπάρτης, όταν οι Λακεδαιμόνιοι απέπεμψαν αθηναϊκή στρατιωτική δύναμη που είχε σταλεί για να τους συνδράμει στη διάρκεια εξέγερσης των ειλώτων της Μεσσηνίας (Γ' Μεσσηνιακός πόλεμος, 464-455 π.Χ.).

Στην Αθήνα την περίοδο αυτή συνέβησαν πολιτικές ανακατατάξεις. Οι δημοκρατικοί επικράτησαν με αρχηγό τον **Εφιάλτη** και περιόρισαν τις δραστηριότητες των αριστοκρατικών¹³. Ο Κίμων εξοστρακίστηκε (461 π.Χ.) και η φιλολακωνική πολιτική του εγκαταλείφθηκε οριστικά. Μετά τον εξοστρακισμό του Κίμωνα δολοφονήθηκε ο Εφιάλης και αρχηγός των δημοκρατικών αναδείχθηκε ο **Περικλής**.

Η Αθήνα, παρά τον ανταγωνισμό της με τη Σπάρτη, κατόρθωσε να επεκτείνει τη συμμαχία ανάμεσα στους Έλληνες.

Επιβλήθηκε δυναμικά μεταβάλλοντας τη συμμαχία σε **ηγεμονία**. Η μεταβολή αυτή έγινε τυπικά με τη μεταφορά του συμμαχικού ταμείου από τη Δήλο

12. Η ίδρυση της συμμαχίας της Δήλου

Οι Αθηναίοι ανέλαβαν, έτσι, την αρχηγία με τη θέληση των συμμάχων εξαιτίας της έχθρας τους εναντίον του Πανσανία. Όρισαν ποιοι από τους συμμάχους έπρεπε να συνεισφέρουν χρήματα και ποιοι να προμηθεύσουν καράβια για την αντιμετώπιση των βαρβάρων. Σκοπός, έλεγαν, ήταν να λεηλατήσουν τις κτήσεις του Βασιλέως, αντίποινα για όσα είχαν πάθει. Για πρώτη φορά, τότε, οι Αθηναίοι διόρισαν Ελληνοταμίεις που πηγαίνουν και εισέπρατταν τον φόρο. Έτσι ονομάστηκε τότε, η εισφορά. Το ύψος του πρώτου φόρου που ορίστηκε ήταν τετρακόσια εξήντα τάλαντα, ταμείο ήταν η Δήλος και οι συνελεύσεις της συμμαχίας γίνονταν στο Ναό.

Θουκυδίδης, Α, 96 μετ. Αγγ. Βλάχου.



Όστρακο με χαραγμένο το όνομα του Κίμωνα. Τον πολίτη εκείνο τον οποίου το όνομα ήταν χαραγμένο στα περισσότερα όστρακα, τον εξόριζαν για δέκα χρόνια από την πόλη. Το μέτρο του οστρακισμού θεσπίστηκε για την αντιμετώπιση της επιβολής τυραννικού καθεστώτος. (Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς)

13. Ο Εφιάλτης περιορίζει τη δύναμη των αριστοκρατικών

Για δεκαεπτά χρόνια ακριβώς μετά από τους περσικούς πολέμους η πολιτεία παρέμεινε κάτω από την εξουσία των Αρεοπαγιτών (αριστοκρατικών), αν και προοδευτικά έχαναν τη δύναμή τους. Καθώς αύξανε η ισχύς του πλήθους, έγινε αρχηγός της δημοκρατικής παράταξης ο Εφιάλτης, ο γιος του Σοφωνίδη, που τον θεωρούσαν αδιάφθορο και φιλόπατρι, και στράφηκε κατά της Βουλής του Αρείου Πάγου. Πρώτιστα έβγαλε από τη μέση πολλούς Αρεοπαγίτες, κινώντας δίκες εναντίον τους εξαιτίας της διοίκησής τους.

Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 25.

Ο ίδιος καθιερώθηκε στην Αθήνα μετά τη δολοφονία του Εφιάλτη και το θάνατο του Κίμωνα. Εκλεγόταν με δημοκρατικές διαδικασίες κάθε χρόνο στρατηγός. Ο Θουκυδίδης μας πληροφορεί ακριβώς για το πολιτικό καθεστώς που επικρατούσε εκείνη την εποχή, «ἐγίγνετό τε λόγω μὲν δημοκρατία, ἔργῳ δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρός ἀρχή» (Β, 65.9), χωρίς βέβαια να υπονοεί την επιβολή τυραννίδας. Σε άλλο σημείο της ιστορίας του αναφέρει ότι ο Πε-

στην Ακρόπολη των Αθηνών (454 π.Χ.), ουσιαστικά όμως εκδηλώθηκε με ένοπλες επεμβάσεις των Αθηναίων στις συμμαχικές πόλεις που παρουσίαζαν διαθέσεις αποχώρησης από τη συμμαχία.

Ο Κίμων επέστρεψε μετά από δεκάχρονη εξορία (451 π.Χ.) και έγινε εκ νέου κύριος της πολιτικής κατάστασης. Υπέγραψε πενταετή ανακωχή με τη Σπάρτη και στράφηκε εναντίον των Περσών στην Κύπρο, όπου και πέθανε κατά την πολιορκία του Κιτίου (450 π.Χ.). Ο αθηναϊκός στόλος όμως τον επόμενο χρόνο κατόρθωσε να νικήσει τον περσικό στη Σαλαμίνα της Κύπρου.

Οι Αθηναίοι λέγεται ότι συνήψαν συνθήκη ειρήνης με τους Πέρσες, υποχρεώνοντάς τους να αναγνωρίσουν την ανεξαρτησία των ελληνικών πόλεων της Μ. Ασίας. **Η συνθήκη** αυτή είναι γνωστή ως **Καλλίειος** από το όνομα του αρχηγού της αθηναϊκής αποστολής στα Σούσα. Πολλοί ιστορικοί ονομάζουν την **ειρήνη Κιμώνειο**, υποστηρίζοντας ότι κύριος συντελεστής της ήταν ο Κίμων με τις νίκες του εναντίον των Περσών.

Μετά το θάνατο του Κίμωνα πολιτική δράση ανέλαβε ο Περικλής, ο οποίος έκλεισε ειρήνη για τριάντα χρόνια (**τριακοντούτεις σπονδαί**) με τους Σπαρτιάτες (445 π.Χ.).

Η εποχή του Περικλή. Η περίοδος της τριακονταετούς ειρήνης, που στην πραγματικότητα κράτησε μόνο δεκαπέντε χρόνια, ταυτίζεται με την ανάπτυξη της Αθήνας στο εσωτερικό της και την απόλυτη κυριαρχία επί των συμμάχων της. Κύριος συντελεστής της κατάστασης ήταν αναμφισβήτητα ο **Περικλής**. Η προσωπικότητα του χαρισματικού αυτού ηγέτη σφράγισε ουσιαστικά με τη δράση του την εποχή, ώστε δίκαια από πολλούς μελετητές ολόκληρος ο 5ος αι. π.Χ. να χαρακτηρίζεται για την Αθήνα ως «**χρυσούς αιώνα του Περικλέους**».

ρικής επιβαλλόταν στο πλήθος χωρίς να περιορίζει τις ελευθερίες του. Γεγονός είναι ότι και οι προϋποθέσεις υπήρχαν – κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές – και ο Περικλής είχε την πολιτική οξυδέρκεια προικισμένου ηγέτη, ώστε η Αθήνα να φτάσει στο απόγειο της πολιτικής και πολιτιστικής της ανάπτυξης¹⁴.

Η ενίσχυση του **δημοκρατικού πολιτεύματος** επιτεύχθηκε με την καθιέρωση χρηματικής αποζημίωσης για τους κληρωτούς άρχοντες, τους βουλευτές και τους λαϊκούς δικαστές. Τούτο το μέτρο στόχευε στην οικονομική ενίσχυση των λαϊκών στρωμάτων που δε διέθεταν περιουσία και έπρεπε να συμμετέχουν στη διοίκηση του κράτους. Οι οικονομικές παροχές επεκτάθηκαν και σε δαπάνες για την πολιτιστική ανάπτυξη των Αθηναίων. Τα **θεωρικά** ήταν το αντίτιμο της ελεύθερης εισόδου των πολιτών στο θέατρο, το οποίο αποτελούσε χώρο παιδείας για τους Αθηναίους.

Έχοντας εξασφαλίσει την κυριαρχία της Αθήνας μεταξύ των συμμάχων, ο Περικλής επιδίωξε να επεκτείνει την εμπορική επιρροή των Αθηναίων και προς τη Δύση. Συμμάχησε με την Εγέστα, τους Λεοντίνους, το Ρήγιο και συνέβαλε στην ίδρυση **της αποικίας των Θουρίων** (444/3 π.Χ.). Έτσι ο Πειραιάς εξελίχθηκε σε μεγάλο εμπορικό λιμάνι. Το επίνειο της Αθήνας, που χτίστηκε σύμφωνα με τα πολεοδομικά σχέδια του **Ιππόδαμου** του Μιλήσιου, γρήγορα εξελίχθηκε στο κυριότερο εμπορικό κέντρο ολόκληρης της Μεσογείου.

Τα έσοδα του αθηναϊκού κράτους την περίοδο αυτή προέρχονταν από την εκμετάλλευση των μεταλλείων, τη φορολογία, το φόρο των συμμάχων και τις έκτακτες εισφορές.

Το ίδιο το κράτος εκμίσθωνε σε ιδιώτες τα ορυχεία μετάλλου για ορισμένο χρονικό διάστημα. Η εργασία στα ορυχεία εκτελούνταν κυρίως από δούλους.

Την εποχή του Περικλή άμεση φορολογία δεν υπήρχε στην Αθήνα· ίσως εφαρμόστηκε σε στιγμές μεγάλης κρίσης. Μόνο οι εγκαταστημένοι από άλλες πόλεις στην Αθήνα πλήρωναν φόρο, το



Προτομή του Περικλή ρωμαϊκών χρόνων, αντίγραφο έργου του 5ου αι. π.Χ. (Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο)

14. Σημαντικά μέτρα της πολιτικής του Περικλή

Ύστερα από αυτά, όταν ο Περικλής έγινε αρχηγός της δημοκρατικής παράταξης, το πολίτευμα εκδημοκρατικοποιήθηκε περισσότερο. Ο Περικλής αφαίρεσε μερικές αρμοδιότητες από τον Άρειο Πάγο και κυρίως προσπάθησε να οργανώσει τη ναυτική δύναμη της πολιτείας. Έτσι το πλήθος απέκτησε θάρρος μεγαλύτερο και περισσότερες εξουσίες. Σαράντα εννέα χρόνια μετά από τη ναυμαχία της Σαλαμίνας, όταν ήταν επώνυμος άρχοντας ο Πυθόδωρος, άρχισε ο πελοποννησιακός πόλεμος. Κατά τη διάρκεια του πολέμου όλος ο λαός συγκεντρώθηκε μέσα στην πόλη

και οι πολίτες συνήθισαν να παίρνουν μισθό όταν ήταν σε εκστρατεία. Με αυτόν τον τρόπο ο λαός, συνειδητά ή ασυνείδητα, ασκούσε ο ίδιος την εξουσία. Ο Περικλής πρώτος χορήγησε μισθό στους δικαστές για να συναγωνιστεί τον Κίμωνα που ήταν πλούσιος και ξόδευε για το λαό.

Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 27.

Πελοποννησιακού πολέμου (431 π.Χ.) σε 6.000 τάλαντα. Εκτός όμως από τις τακτικές αυτές εισφορές οι Αθηναίοι επέβαλλαν στους συμμάχους πολλές φορές έκτακτη φορολογία, κυρίως με τη μορφή πολεμικών αποζημιώσεων.

Βασική πηγή εσόδων από έκτακτες εισφορές ήταν ο θεσμός της **λειτουργίας**. Πρόκειται για δαπάνες στρατιωτικών και θρησκευτικών εκδηλώσεων που αναλάμβαναν οι πλουσιότεροι πολίτες. Αυτές ήταν υποχρεωτικές και είχαν τιμητικό συγχρόνως χαρακτήρα. Οι σπουδαιότερες από αυτές ήταν: η **χορηγία**, σύμφωνα με την οποία ο χορηγός είχε την υποχρέωση να δώσει τα χρήματα για τη διδασκαλία ενός θεατρικού έργου· η **τριηραρχία**, κατά την οποία ο τριηραρχος είχε την υποχρέωση της συντήρησης και του εξοπλισμού μιας τριήρους· η **αρχιθεωρία** για τα έξοδα της επίσημης αποστολής (θεωρίας) σε πανελλήνιες γιορτές· η **εστίαση** για τα έξοδα του δείπνου μιας φυλής σε θρησκευτικές γιορτές· η **γυμνασιαρχία** για την τέλεση αγώνων λαμπαδηδρομίας στα Παναθήναια.

Ο Πελοποννησιακός πόλεμος (431-404 π.Χ.). Οι τοπικές συγκρούσεις μεταξύ των Αθηναίων και των αντιπάλων τους, κυρίως Σπαρτιατών, Θηβαίων, Κορινθίων, που έληξαν με την υπογραφή τριακονταετούς ειρήνης (445 π.Χ.), δεν έδωσαν λύσεις στις διαφορές τους.

Οι δύο μεγάλες συμμαχίες, δηλαδή η Αθηναϊκή και η Πελοποννησιακή, που βρισκόνταν πίσω από την Αθήνα και τη Σπάρτη, υποδαύλιζαν τους ανταγωνισμούς και οδηγούσαν σε ανοικτή ρήξη. Η αντιπαράθεση, εξάλλου, είχε τις ρίζες της και σε άλλους παράγοντες:

- ◆ Στη φυλετική διαφορά: Αθηναίοι – Ίωνες και Σπαρτιάτες – Δωριείς·
- ◆ στην πολιτειακή συγκρότηση των δύο αντιπάλων, δηλαδή της δημοκρατικής Αθήνας και της ολιγαρχικής Σπάρτης·
- ◆ στις ηγεμονικές τάσεις της Αθήνας.

Όλος σχεδόν ο ελληνικός κόσμος πριν ξεσπά-

μετοίκιο, 12 δραχμές το χρόνο για τους άνδρες και 6 δραχμές για τις γυναίκες, αν είχαν εισοδήματα. Σημαντικό όμως έσοδο του κράτους ήταν η έμμεση φορολογία, που επιβαλλόταν για τα εισαγόμενα και εξαγόμενα προϊόντα από τα αθηναϊκά λιμάνια και κυρίως από τον Πειραιά.

Οι εισφορές των συμμάχων, όταν το συμμαχικό ταμείο μεταφέρθηκε στην Αθήνα (454 π.Χ.) ανέρχονταν σε απόθεμα 8.000 ταλάντων*, το 445 π.Χ. σε 9.700 τάλαντα και πριν την έναρξη του

σει ο πόλεμος είχε χωριστεί σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα· οι αφορμές απέμεναν για την έναρξη της σκληρότερης εμφύλιας σύγκρουσης του αρχαίου ελληνικού κόσμου. Ο πόλεμος είχε διάρκεια περίπου τριάντα χρόνια. Τα γεγονότα του υπήρξαν το αντικείμενο έρευνας δύο ιστορικών της αρχαιότητας, του Θουκυδίδη και του Ξενοφώντα. Οι νεότεροι ιστορικοί διέκριναν τα γεγονότα του πολέμου σε τρεις επιμέρους περιόδους: τον *Αρχιδάμειο ή Δεκαετή πόλεμο* (431-421 π.Χ.), τη *Σικελική εκστρατεία* (415-413 π.Χ.) και το *Δεκελεικό ή Ιωνικό πόλεμο* (413-404 π.Χ.).

Ο Πελοποννησιακός πόλεμος ήταν εξοντωτικός για όλες τις ελληνικές πόλεις και ιδιαίτερα για εκείνες που μεταβλήθηκαν σε πεδία συγκρούσεων ή για εκείνες που υπέστησαν τις συνέπειες της αντιπαράθεσης με μια από τις δύο μεγάλες δυνάμεις, όπως συνέβη με τις Πλαταιές, τη Μυτιλήνη, τη Μήλο και άλλες¹⁵. Οι επιπτώσεις ήταν καθοριστικές για το μέλλον των ελληνικών πόλεων, γιατί εκτός από τις υλικές καταστροφές και την εξαχρείωση των ανθρώπων, δημιουργήθηκαν και οι προϋποθέσεις ανάμειξης των Περσών στα εσωτερικά θέματα του ελληνικού κόσμου. Άμεση και φανερή συνέπεια του πολέμου ήταν η ήττα των Αθηναίων και κατ' επέκταση η αναγνώριση της **Σπαρτιατικής ηγεμονίας** από τις ελληνικές πόλεις (404 π.Χ.). Οι έμμεσες όμως συνέπειες έκριναν την τύχη των πόλεων-κράτων στη διάρκεια του επόμενου αιώνα.

Η κρίση της πόλης-κράτους. Τον 4ο αι. π.Χ. οι πόλεις-κράτη αντιμετώπισαν στο εσωτερικό προβλήματα οικονομικής και κοινωνικής κρίσης. Στο εξωτερικό οξύνθηκε ο μεταξύ τους ανταγωνισμός και πλήθυναν οι συγκρούσεις, που υποκινούνταν πολλές φορές από την παρέμβαση των Περσών. Η περσική πολιτική στόχευε με την παροχή χρημάτων, άλλοτε προς τη μια και άλλοτε προς την άλλη πόλη, στη διάσπαση των ελληνικών δυνάμεων.

Μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο και την ε-

15. Συνοπτικός απολογισμός των καταστροφών του Πελοποννησιακού πολέμου

Απ' όλα τα προηγούμενα πολεμικά γεγονότα, το μεγαλύτερο ήταν ο Περσικός πόλεμος, ο οποίος τερατίστηκε με δύο ναυμαχίες και δύο μάχες, ενώ ο σημερινός πόλεμος κράτησε πάρα πολλά χρόνια και προκάλεσε τόσες συμφορές στην Ελλάδα, όσες δεν είχε ποτέ πάθει σε ανάλογο χρονικό διάστημα. Ποτέ άλλοτε δεν κυριεύτηκαν και δεν καταστράφηκαν τόσες πολιτείες είτε από βαρβάρους είτε από Έλληνες που πολεμούσαν μεταξύ τους. Σε πολλές, μάλιστα, πολιτείες, αφού καταστράφηκαν, εγκαταστάθηκε καινούργιος πληθυσμός. Ποτέ άλλοτε δεν έγιναν τόσες εξορίες και δεν σκοτώθηκαν τόσο άνθρωποι, είτε στον πόλεμο είτε σ' εμφύλιους σπαραγμούς. Εκτός απ' αυτό πολλά από τα όσα αναφέρονται σε παλιές διηγήσεις, τα οποία όμως σπάνια επαληθεύονταν, έγιναν πιστευτά. Γιατί έγιναν πολλοί και καταστρεπτικοί σεισμοί και εκλείψεις ηλίου πολύ συχνότερες από όσες μπορούσαν να μνημονευτούν για τις παλιές εποχές. Μεγάλες ξηρασίες σημειώθηκαν σε πολλά μέρη και προκάλεσαν λιμούς και τέλος η φοβερή επιδημία, που προξένησε μεγάλες βλάβες και καταστροφή. Όλα αυτά έγιναν κατά τη διάρκεια του πολέμου. Τον άρχισαν οι Αθηναίοι και οι Πελοποννήσιοι καταγγέλλοντας τις τριαντάχρονες σπονδές τις οποίες είχαν κάνει μετά την επανάσταση της Εύβοιας. Θα εκθέσω πρώτα ποιους ήσαν οι λόγοι και οι διαφορές που οδήγησαν στον πόλεμο για να μην αναρωτιέται κανείς αργότερα για ποια αιτία οι Έλληνες περιπλέχθηκαν σε τόσο μεγάλο πόλεμο. Η πραγματική, βέβαια, αλλά ανομολόγητη αιτία ήταν, καθώς νομίζω, το ότι η μεγάλη ανάπτυξη της Αθή-



Η μία όψη αθηναϊκού νομίσματος του 5ου αι. π.Χ. με το κεφάλι της θεάς Αθηνάς. Είχε ευρύτατη κυκλοφορία στις αγορές του ελληνικού κόσμου. (Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο)

νας φόβισε τους Λακεδαιμονίους και τους ανάγκασε να πολεμήσουν.

Θουκυδίδης, Α,23 μετ. Αγγ. Βλάχου.

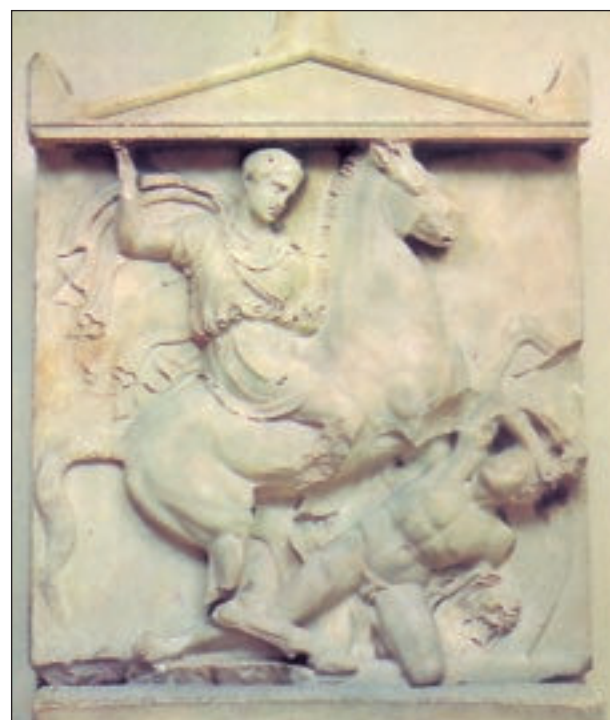
16. Η συνεργασία του Αθηναίου στρατηγού Κόνωνα με τους Πέρσες για την αντιμετώπιση των Σπαρτιατών

Μετά απ' αυτά στον Ισθμό της Κορίνθου ο Φαρνάβαζος κατέπλευσε και προέτρεψε τους συμμάχους με προθυμία να πολεμήσουν και να αποδεικνύονται πιστοί άνδρες στο βασιλιά. Αφού άφησε σ' αυτούς όσα χρήματα είχε, απέπλευσε για την πατρίδα του. Ο Κόνωνας όμως, του έλεγε ότι εάν άφηνε το ναυτικό, θα το έτρεφε από τις προσόδους των νησιών και αφού κατέπλεε στην πατρίδα θα ανοικοδομούσε τα Μακρά Τείχη για τους Αθηναίους και το τείχος του Πειραιά και ισχυριζόταν ότι δε γνώριζε απ' αυτό άλλο λυπηρότερο για

πικράτηση των Σπαρτιατών, ο περσικός παράγοντας φρόντισε να δημιουργήσει αντισπαρτιατικό συνασπισμό από τη Θήβα, την Κόρινθο, το Άργος και την Αθήνα και να υποκινήσει μια σειρά συγκρούσεων που έγιναν γνωστές ως **Βοιωτικός ή Κορινθιακός πόλεμος** (395-386 π.Χ.)¹⁶. Ο πόλεμος αυτός επισφραγίστηκε από μια μειωτική για τον Ελληνισμό ειρήνη.

Με τη **Βασιλείο**, γνωστή και ως **Ανταλκίδειο ειρήνη**, οι Σπαρτιάτες συμφώνησαν πλέον με το Μεγάλο Βασιλιά να επιβάλουν τους όρους του τερματισμού του πολέμου. Έτσι παρέδωσαν τις ελληνικές πόλεις των παραλίων της Μ. Ασίας και την Κύπρο στο βασιλιά της Περσίας, διακήρυξαν την αυτονομία όλων των ελληνικών πόλεων – με εξαίρεση τα νησιά Ίμβρο, Λήμνο και Σκύρο που παρέμειναν στους Αθηναίους – και έγιναν οι ίδιοι τοποτηρητές της ειρήνης στην κυρίως Ελλάδα. Μεταβλήθηκαν κατ' αυτόν τον τρόπο σε όργανα της περσικής πολιτικής.

Την ηγεμονία μετά τους Σπαρτιάτες θα διεκδικήσουν για μικρό χρονικό διάστημα οι Θηβαίοι. Δύο σημαντικές για τον ελληνισμό μάχες, η μια στα Λεύκτρα (371 π.Χ.) και η άλλη στη Μαντίνεια (362 π.Χ.) θα κρίνουν την άνοδο και την πτώση αντίστοιχα της **Θηβαϊκής ηγεμονίας**.



Επιτύμβιο μνημείο του Δεξίλεω από τον Κεραμεικό. Ο νεαρός Αθηναίος, που έφιππος αντιμετωπίζει τον εχθρό, σκοτώθηκε σε μια από τις συγκρούσεις του Κορινθιακού πολέμου (394 π.Χ.).

(Αθήνα, Μουσείο Κεραμεικού)

Οι πόλεμοι μεταξύ των ελληνικών πόλεων, οι πολιτικές και κοινωνικές αναταραχές μέσα στις ίδιες τις πόλεις και ο παρεμβατικός ρόλος των Περσών ήταν τα συμπτώματα της παρακμής των ελληνικών πόλεων-κρατών.

Η πανελλήνια ιδέα. Τα συμπτώματα της παρακμής και της κακοδαιμονίας που κατέτρωχαν τον ελληνικό κόσμο απασχόλησαν κάποιους πνευματικούς ανθρώπους, οραματιστές ενός πανελληνίου συνασπισμού.

Η πανελλήνια ιδέα ήταν μια νέα πολιτική έκφραση που διατυπώθηκε για πρώτη φορά στα τέλη του 5ου αι. π.Χ. από το σοφιστή Γοργία, σε λόγο του στον ιερό χώρο της Ολυμπίας. Κύριος εκφραστής αυτής της πολιτικής ήταν ο Αθηναίος ρητοροδιδάσκαλος **Ισοκράτης**. Σε πρώτο στάδιο, στον «Πανηγυρικό» λόγο του (380 π.Χ.) διατυπώνει την άποψη ότι τον κοινό αγώνα εναντίον των Περσών θα μπορούσε να αναλάβει η Αθήνα με την ανασύσταση της ηγεμονίας της. Αργότερα, η αδυναμία της Αθήνας να εμπνεύσει εμπιστοσύνη και να επιβληθεί, τον έστρεψε στην ιδέα ότι ένας ισχυρός μονάρχης θα ένωσε τους Έλληνες και θα τους οδηγούσε εναντίον των Περσών. Προσωπικότητες για τις οποίες πίστεψε ότι θα μπορούσαν να θέσουν σε εφαρμογή την πανελλήνια ιδέα ήταν ο Ευαγόρας, βασιλιάς της Σαλαμίνας της Κύπρου, ο Ιάσωνας, τύραννος των Φερών της Μαγνησίας, ο Διονύσιος Α', τύραννος των Συρακουσών. Σε βαθιά γηρατειά ατένιζε με ελπίδα την επικράτηση του Φιλίππου Β' της Μακεδονίας¹⁷. Ο Ισοκράτης ήταν από τις προσωπικότητες που κατόρθωσαν να αποδεσμευτούν από το τοπικιστικό πνεύμα που φανάτιζε ακόμα τους σύγχρονους του πολιτικούς. Αντίθετος με την πολιτική αυτή, πιστός πάντα στην ιδέα του πρωταγωνιστικού ρόλου της Αθήνας, ήταν ο ρήτορας **Δημοσθένης**.

Ο Φίλιππος Β' και η ένωση των Ελλήνων. Ο Φίλιππος Β', αφού κατόρθωσε να σταθεροποιήσει τη θέση του στο θρόνο της Μακεδονίας, έθεσε ως στόχους της πολιτικής του πρώτα την ισχυροποίηση του μακεδονικού κράτους και στη συνέχεια την επέκταση της εξουσίας του.

τους Λακεδαιμονίους και ακόμη αυτό ισχυριζόταν, θα χρωστούσε οι Αθηναίοι σε σένα ευγνωμοσύνη και τους Λακεδαιμονίους θα έχεις τιμωρήσει γιατί για εκείνο για το οποίο κόπιασαν πάρα πολύ, θα το καταστρέψεις. Ο Φαρνάβαζος λοιπόν, αφού άκουσε αυτά, έστειλε αυτόν με προθυμία στην Αθήνα και του έδωσε επιπλέον χρήματα για την ανοικοδόμηση των τειχών.

Ξενοφών, *Ελληνικά*, IV, 8,8-10.

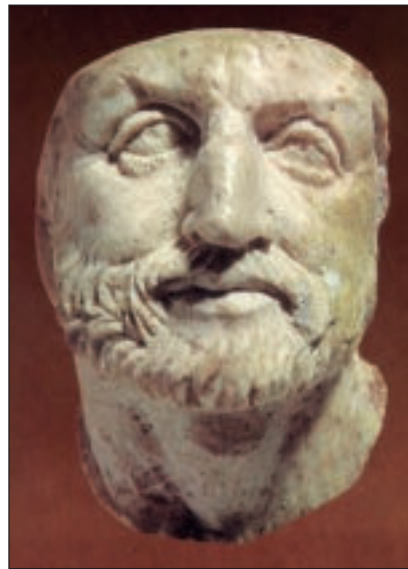
17. Ο Ισοκράτης προτρέπει το Φίλιππο να ενώσει τις ελληνικές πόλεις

Σε βεβαιώνω ότι χρειάζεται χωρίς να αδιαφορήσεις καθόλου για τα προσωπικά σου συμφέροντα, να προσπαθήσεις να συμφιλιώσεις το Άργος, την πόλη των Λακεδαιμονίων, τη Θήβα και τη δική μας πόλη (την Αθήνα). Αν κατορθώσεις να συμφιλιώσεις αυτές τις πόλεις, θα καταφέρεις πολύ εύκολα να συμφιλιώσεις και τις υπόλοιπες. Γιατί όλες οι άλλες πόλεις εξαρτώνται και καταφεύγουν, όταν βρίσκονται σε κίνδυνο, σε κάποια από τις προαναφερθείσες (τέσσερις μεγάλες) πόλεις, από τις οποίες λαμβάνουν βοήθεια. Αν λοιπόν καταφέρεις να πείσεις μόνον τέσσερις πόλεις να φανούν λογικές, θα απαλλάξεις και τις υπόλοιπες από πολλά δεινά.

Ισοκράτης, *Φίλιππος*, 30-31 μετ. Σωκ. Παπαϊωάννου, εκδ. Κάκτος.



Αργυρό νόμισμα του Φιλίππου Β'. Στη μια πλευρά απεικονίζεται έφιππος νέος, στην άλλη το κεφάλι του Δία. (Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο)



Πορτρέτο του Φιλίππου Β' από ελεφαντοστό. Αποτελούσε ένθετη διακόσμηση ενός μεγαλύτερου αντικειμένου. Βρέθηκε στο βασιλικό τάφο της Βεργίνας που αποκάλυψε ο καθηγητής Μ. Ανδρόνικος. Εντύπωση προκαλεί η προσπάθεια του καλλιτέχνη να αποδώσει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του βασιλιά. Χρονολογείται στο τρίτο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. (Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο)

Την ισχυροποίηση της Μακεδονίας πέτυχε με τις ακόλουθες ενέργειες:

- ♦ Αντιμετώπισε αποτελεσματικά τις επιδρομές των Ιλλυριών και των Παιόνων στα βόρεια σύνορα.
- ♦ Οργάνωσε ισχυρό στρατό. Κύριο στρατιωτικό σώμα ήταν η μακεδονική φάλαγγα, αποτελούμενη από πεζέταιρους* σε σχηματισμό βάθους 16 σειρών και με οπλισμό ένα μακρύ δόρυ μήκους 6μ., τη σάρισα. Το ιππικό επάνδρωναν οι ευγενείς, οι εταίροι* όπως ονομάζονταν. Το στρατό συμπλήρωναν σώματα ακοντιστών, τοξοτών και πελταστών.*

- ♦ Δημιούργησε ισχυρή οικονομία. Αφού πέτυχε την κατάληψη των ορυχείων χρυσού του Παγγαίου, έκοψε νόμισμα, τους χρυσούς στατήρες*. Το νόμισμα αυτό βαθμιαία εκτόπισε τους περσικούς δαρεικούς από τον ελλαδικό χώρο.

- ♦ Ακολούθησε επεκτατική εξωτερική πολιτική. Στην αρχή η πολιτική αυτή ήταν συνδεδεμένη με τη στρατιωτική οργάνωση, γιατί εξασφάλιζε νέες εκτάσεις γης στους άνδρες του μακεδονικού στρατού. Στη συνέχεια όμως, μετά την παρέμβαση του Φιλίππου στην κεντρική και νότια Ελλάδα, η πολιτική του αποσκοπούσε στην ένωση των Ελλήνων υπό την αρχηγία του.

Σε πρώτο στάδιο, ο Φίλιππος, αφού κατέλαβε πόλεις της Χαλκιδικής και εδάφη της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, έφτασε μέχρι τις δυτικές ακτές του Ευξείνου Πόντου.

Σε δεύτερο στάδιο, με αφορμή προβλήματα του μαντείου των Δελφών επενέβη στη Θεσσαλία και στη νότιο Ελλάδα. Σε μια από τις εκστρατείες του αντιμετώπισε νικηφόρα τις συνασπισμένες δυνάμεις των Θηβαίων και των Αθηναίων στη **Χαιρώνεια** (338 π.Χ.) και έτσι επιβλήθηκε ως ο αδιαφιλονίκητος ηγέτης που είχε τη δυνατότητα να ενώσει τους Έλληνες και να ηγηθεί του κοινού αγώνα εναντίον των Περσών.

Η πανελλήνια ένωση έγινε πραγματικότητα



σε **συνέδριο στην Κόρινθο** το 337 π.Χ., όπου συμμετείχαν όλες οι πόλεις εκτός από τη Σπάρτη και όπου συμφωνήθηκαν τα ακόλουθα:

- ♦ Απαγορεύτηκαν οι συγκρούσεις μεταξύ των ελληνικών πόλεων και η βίαιη μεταβολή των καθεστώτων τους·
- ♦ προστατεύτηκε η ελεύθερη ναυσιπλοΐα και καταδικάστηκε η πειρατεία·
- ♦ ιδρύθηκε πανελλήνια συμμαχία, αμυντική και επιθετική, με ισόβιο αρχηγό το Φίλιππο Β'.

Το συνέδριο της Κορίνθου, μετά τη δολοφονία του Φιλίππου Β', επαναλήφθηκε την επόμενη χρονιά (336 π.Χ.) από τον Αλέξανδρο. Σε αυτό, ανανεώθηκε από την πλευρά των αντιπροσώπων στο πρόσωπο του νέου ηγέτη ο όρκος που είχαν δώσει στον πατέρα του.

18. Προτάσεις του Δαρείου προς τον Αλέξανδρο για συνθηκολόγηση. Απόρριψη των προτάσεων

Ενώ ο Αλέξανδρος ήταν ακόμη απασχολημένος με την πολιορκία της Τύρου, έφθασαν πρέσβεις από τον Δαρείο, για να του αναγγείλουν ότι ο βασιλιάς τους ήταν πρόθυμος να του δώσει δέκα χιλιάδες τάλαντα για την απελευθέρωση της μητέρας, της γυναίκας και των παιδιών του· ότι του παραχωρεί όλη τη χώρα του που βρίσκεται ανάμεσα στον Ευφράτη και την ελληνική θάλασσα και ότι θα τον αναγνωρίσει ως φίλο και σύμμαχο, αν παντρευτεί την κόρη του. Όταν ανακοίνωσε αυτά στο συμβούλιο των εταίρων*, ο Παρμενίων είπε, λένε, στον Αλέξανδρο ότι, αν ήταν αυτός Αλέξανδρος, θα δεχόταν με τους όρους αυτούς να τεματίσει τον πόλεμο χωρίς να διακινδυνεύει πια στο μέλλον. Ο Αλέξανδρος αποκρίθηκε στον Παρμενίωνα, όπως λένε, ότι και αυτός θα έκανε το ίδιο, αν ήταν ο Παρμενίων· επειδή όμως είναι ο Αλέξανδρος, θα αποκριθεί στον Δαρείο όπως ακριβώς και αποκρίθηκε. Είπε δηλαδή ότι δεν έχει ανάγκη ούτε να πάρει χρήματα από τον Δαρείο ούτε να δεχθεί μέρος της χώρας του αντί για ολόκληρη· γιατί και τα χρήματα και η χώρα ολόκληρη είναι δικά του· κι αν ήθελε να παντρευτεί την κόρη του, μπορούσε να την παντρευτεί και χωρίς τη συγκατάθεση του πατέρα της· αν πάλι ήθελε ο Δαρείος να τύχει φιλικής συμπεριφοράς από μέρους του Αλέξανδρου, του υπέδειξε να παρουσιαστεί ο ίδιος μπροστά του. Όταν τα πληροφορήθηκε αυτά ο Δαρείος, έχασε κάθε ελπίδα για συνθηκολόγηση με τον Αλέξανδρο και άρχισε πάλι να προετοιμάζεται για πόλεμο.

Αρριανός, *Αλέξανδρου Ανάβασις*, II, 25, 1-3 μετ. Θ.Χ. Σαριμάκης, εκδ. Ακαδημίας Αθηνών.

Το οικουμενικό κράτος του Μ. Αλεξάνδρου.
Η εκστρατεία του Μ. Αλεξάνδρου, που στην αρχή είχε ως στόχο την αντιμετώπιση του περσικού κινδύνου και στη συνέχεια πέτυχε την κατάλυση της περσικής αυτοκρατορίας, ξεκίνησε από την Πέλλα το 334 π.Χ. Σε διάστημα ένδεκα χρόνων (334-325 π.Χ.) ο Μ. Αλέξανδρος κατάκτησε την Ανατολή φτάνοντας μέχρι τον Ινδό ποταμό. Το έργο αυτό πραγματοποιήθηκε σε τρεις διαδοχικές φάσεις:

♦ Στη διάρκεια της *πρώτης φάσης* (334-331 π.Χ.) κυριάρχησε στη Μ. Ασία και απελευθέρωσε τις ελληνικές πόλεις, αφού συγκρούστηκε δύο φορές με τον περσικό στρατό, στο Γρανικό ποταμό (334 π.Χ.) και στην Ισό της Κιλικίας (333 π.Χ.). Ακολούθως κατέλαβε τη Φοινίκη¹⁸ και την Παλαιστίνη (333-2 π.Χ.) και ξεκίνησε την κατάκτηση της Αιγύπτου. Οι κάτοικοί της τον υποδέχτηκαν ως απελευθερωτή και τον αναγόρευσαν φαραώ. Στο Δέλτα του Νείλου ίδρυσε την Αλεξάνδρεια (331 π.Χ.), η οποία επρόκειτο να εξελιχθεί στο μεγαλύτερο εμπορικό και πνευματικό κέντρο της Μεσογείου.

♦ Στη *δεύτερη φάση* (331-327 π.Χ.) προχώρησε στη Μεσοποταμία και μετά από μια ανοικτή σύγκρουση με τον περσικό στρατό στα Γαυγάμηλα, κοντά στα ερείπια της αρχαίας Νινευί, νίκησε το Δαρείο Γ' και κατέλαβε τις μεγάλες πόλεις της αυτοκρατορίας των Αχαιμενιδών, τη Βαβυλώνα, τα Σούσα (331 π.Χ.), την Περσέπολη, τις Πασαργάδες, τα Εκβάτανα (330 π.Χ.). Συνέχισε τη νικηφόρα εκστρατεία με την κατάληψη των ανατολικών σατραπειών, της Παρθίας, της Υρκανίας, της Αρείας, της Αραχωσίας (330 π.Χ.) και στη συνέχεια της Βακτριανής και της Σογδιανής, όπου και συνέλαβε το Βήσσο, το δολοφόνο του Δαρείου Γ', τον οποίο και παρέδωσε στη βασιλική οικογένεια. Στις άκρες της περσικής αυτοκρατορίας ίδρυσε την Αλεξάνδρεια την Εσχάτη. Σ' αυτές τις περιοχές παρέμεινε περίπου δύο χρόνια.

♦ Η *τρίτη φάση* (327-325 π.Χ.) περιλαμβάνει την

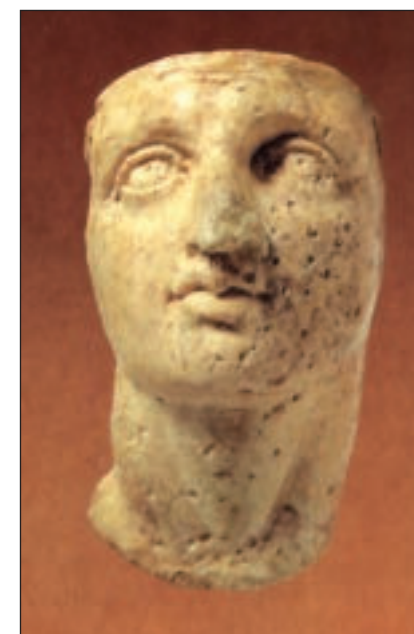
εκστρατεία στην ινδική χερσόνησο. Στόχος του Αλεξάνδρου ήταν να φτάσει μέχρι τα πέρατα της Οικουμένης που τότε πίστευαν ότι ήταν στην Ινδία. Στον Υδάσπη, παραπόταμο του Ινδού, αντιμετώπισε νικηφόρα τον τοπικό ηγεμόνα Πώρο και προχώρησε ανατολικότερα μέχρι τον Ύφραση ποταμό, ο οποίος αποτέλεσε και το όριο της εκστρατείας του (326 π.Χ.). Η επιθυμία του να φτάσει μέχρι το Γάγγη δεν εκπληρώθηκε λόγω της αντίδρασης του μακεδονικού στρατού. Μέσω της χώρας των Μαλλών, ινδικής φυλής, έφτασε στις εκβολές του Ινδού και από εκεί ο ίδιος με το στρατό του πέρασε την έρημο της Γεδρωσίας, ενώ ο φίλος του, ναύαρχος Νέαρχος, παρέπλευσε τις ασιατικές ακτές μέχρι τις εκβολές του Τίγρη και του Ευφράτη. Ο Αλέξανδρος την άνοιξη του 323 π.Χ. άφησε την τελευταία του πνοή στη Βαβυλώνα, ενώ προετοιμάζε τον περίπλου της Αραβίας.

Το έργο του Μ. Αλεξάνδρου. Με την κατάκτηση της Ανατολής ο Ελληνισμός οδηγήθηκε στα πέρατα του τότε γνωστού κόσμου· έτσι δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για την οικουμενική του ανάπτυξη. Οι ερευνητές και οι ιστορικοί αυτής της περιόδου έχουν χρησιμοποιήσει ποικίλες έννοιες για να αποδώσουν τη δραστηριότητα και να χαρακτηρίσουν το έργο που σε τόσο μικρό χρονικό διάστημα κατόρθωσε ο Αλέξανδρος.

Στο **στρατιωτικό τομέα**, για τον οποίο η εικόνα που έχουμε είναι πιο ολοκληρωμένη, ο χαρακτηρισμός του Αλεξάνδρου ως διορατικού στρατηγού με μεγαλοφυή σκέψη δεν ανταποκρίνεται μόνο στο έργο των κατακτήσεων ορισμένων περιοχών, αλλά κυρίως στην εφαρμογή κατάλληλου σχεδιασμού για την αντιμετώπιση του αντιπάλου, τόσο στις κατά μέτωπο συγκρούσεις όσο και στις πολιορκίες πόλεων.

Σε ό,τι αφορά την **πολιτική του δράση**, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι οι πράξεις του αποσκοπούσαν στην ανάμιξη του ελληνικού με τον ασιατικό κόσμο και στην ένωσή τους κάτω από μια ισχυρή διοίκηση. Έκανε αποδεκτές τις τοπικές συνήθειες, τις παραδόσεις και το διαφορετικό τρόπο άσκησης της εξουσίας για κάθε λαό. Διατήρησε το θεσμό των σατραπειών αναθέτοντας τη διοίκησή τους σε Έλληνες ή Πέρσες ηγεμόνες. Με αυτόν τον τρόπο επιδίωξε να δημιουργήσει μια καινούργια διοικητική παράδοση.

Πορτρέτο του Μ. Αλεξάνδρου από ελεφαντοστό. Βρέθηκε μαζί με άλλα μικρά πορτρέτα, μεταξύ των οποίων και του Φιλίππου Β', στο βασιλικό τάφο της Βεργίνας. Είναι όλα έργα έμπειρων καλλιτέχνη που αποδίδει με δεξιοτεχνία τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε προσώπου. (Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο)





Στον **οικονομικό τομέα**, προώθησε το σύστημα της νομισματικής οικονομίας και εγκατέλειψε την ιδέα του αυτοκρατορικού θησαυροφυλακίου. Οι σατράπες δεν ασχολούνταν πλέον με τη συγκέντρωση των φόρων και τη διαχείριση του δημόσιου πλούτου. Στη θέση της σατραπείας, που ήταν μέχρι εκείνη την εποχή και φορολογική μονάδα, δημιούργησε τη φορολογική περιφέρεια με περισσότερες από μια σατραπείες. Οι θησαυροί που συγκεντρώνονταν μεταβάλλονταν σε χρυσό νόμισμα. Έτσι δημιουργήθηκε ενιαίο νομισματικό σύστημα στην απέραντη αυτοκρατορία.

Τέλος, στον **πολιτιστικό τομέα**, με τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού πολιτισμού¹⁹, την υιοθέτηση πολιτιστικών στοιχείων από την παράδοση των λαών της Ανατολής, την ίδρυση νέων πόλεων που εξελίχθηκαν σε εμπορικά και πνευματικά κέντρα, τις εξερευνησεις περιοχών, την επιθυμία για έρευνα – όπως αποδείχθηκε από τη συμμετοχή στην εκστρατεία φιλοσόφων και ερευνητών – διαμορφώθηκαν οι προϋποθέσεις που έδωσαν στην εκστρατεία του Αλέξανδρου τη διάσταση της **ένοπλης εξερεύνησης**.

Παρά το περιορισμένο χρονικό διάστημα της βασιλείας του (336-323 π.Χ.) και τη νεαρή ηλικία του – ήταν τριαντατριών ετών, όταν πέθανε – ο Μ. Αλέξανδρος έμεινε ζωντανός στη μνήμη των λαών. Το έργο του άφησε ανεξίτηλα ίχνη για τους επόμενους αιώνες και αποτέλεσε την τομή για μια διαφορετική πορεία των λαών της Ανατολής και της Μεσογείου. Η μορφή και η δράση του συνυφάνθηκαν με τη λαϊκή φαντασία και δημιούργησαν το θρόνο ενός μυθικού ήρωα στην παράδοση πολλών λαών.

Ο πολιτισμός. Το μέτρο της πολιτιστικής ανάπτυξης των κλασικών χρόνων, εκτός από τα πνευματικά και καλλιτεχνικά επιτεύγματα, προσδιορίζει η καθημερινή ζωή στις ελληνικές πόλεις της μητροπολιτικής Ελλάδας και στις αποικίες.

♦ Οι αντιλήψεις που είχαν οι Έλληνες για την



Αργυρό δεκάδραχμο που κόπηκε σε ανάμνηση της νίκης στον Υδάσπη ποταμό. Εικονίζεται ο Αλέξανδρος έφιππος ενώ επιτίθεται στον Πάρο που είναι πάνω σε ελέφанта.
(Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο)

19. Ο Ηρόδοτος αποδεικνύει την ελληνικότητα των βασιλέων της Μακεδονίας

Ότι είναι Έλληνες όσοι κατάγονται από τον Περόδικκα, όπως λένε και οι ίδιοι, το ξέρω κι εγώ καλά, μάλιστα θα το αποδείξω και παρακάτω. Αλλά και οι οργανωτές των Ολυμπιακών αγώνων το ήξεραν ότι έτσι είναι. Όταν ο Αλέξανδρος θέλησε να πάρει μέρος στους αγώνες και κατέβηκε στην Ολυμπία ειδικά γι' αυτό, οι Έλληνες αντίπαλοί του έκαναν ένσταση λέγοντας ότι δεν μπορούσαν ν' αγωνιστούν βάρβαροι στους Ολυμπιακούς αγώνες, αλλά μόνο Έλληνες. Τότε ο Αλέξανδρος απέδειξε ότι είναι Αργεῖος την καταγωγή και κρίθηκε Έλληνας. Αγωνίστηκε στο δρόμο του ενός σταδίου και άγγιξε το τέρμα ταυτόχρονα με τον πρώτο. Έτσι φαίνεται ότι έγιναν αυτά.

Ηρόδοτος, Ε, 22 μετ. Αγγ. Βλάχου.

Εικονογράφηση επικού ποιήματος του Πέρση ποιητή Νιζαμί (17ος αι.). Στη μικρογραφία ει-
κονίζεται στο θρόνο ο Αλέξανδρος. Ο θρόνος
του υιοθετήθηκε από πολλούς λαούς.
(Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη)



20. Η εργασία

Είναι φανερό λοιπόν απ' αυτά ό-
τι στην πόλη που έχει την καλύτερη
πολιτειακή οργάνωση και έχει πολί-
τες πολύ δίκαιους, όχι μόνο αναφορι-
κά με τις αρχές του πολιτεύματος, οι
πολίτες αυτοί δεν επιτρέπεται να
ζουν ζωή χειρωνακτών ή εμπόρων,
γιατί μια ζωή τέτοια είναι ταπεινή
και ασυμβίβαστη με την αρετή, ούτε
επιτρέπεται να είναι γεωργοί όσοι
πρόκειται να γίνουν πολίτες – γιατί
χρειάζεται ελεύθερος χρόνος και για
την απόκτηση της αρετής και για την
άσκηση των πολιτικών καθηκόντων.

Αριστοτέλης, Πολιτικά, 7,
1328b-1329a.

εργασία, όπως η περιφρονητική αντιμετώπιση της χειρωνακτικής εργασίας
και η ενασχόληση των ελευθέρων πολιτών κυρίως με τα κοινά²⁰.

- ♦ ο τρόπος της διασκέδασής τους στα ιδιωτικά συμπόσια ή στις δημόσιες ε-
ορτές και πανηγύρια, με αποκορύφωμα τις θεατρικές παραστάσεις·
- ♦ ο κοινωνικός χαρακτήρας των τελετών που πλαισιώναν τη γέννηση, το γά-
μο και το θάνατο ήταν όλα στοιχεία που φανερώνουν το πολιτιστικό επίπεδο
της εποχής.

Μεταξύ των ελληνικών πόλεων, η Αθήνα κατείχε τα πρωτεία της πολιτι-
στικής ανάπτυξης. Η ευημερία και η ποιότητα της ζωής γίνονταν πόλος έλ-
ξης για τους πνευματικούς ανθρώπους και τους καλλιτέχνες άλλων πόλεων.
Ο 5ος αι. π.Χ., ιδιαίτερα για την Αθήνα, έχει ταυτιστεί με τη δράση του Περι-
κλή, την οικοδόμηση σπουδαιών έργων στην Ακρόπολη, την τέλεση λαμπρών
πανηγύρεων και πνευματικών εκδηλώσεων, όπως ήταν η γιορτή των Πανα-
θηναίων, των Ελευσινίων Μυστηρίων και των θεατρικών παραστάσεων στις
Διονυσιακές γιορτές.

Τον 5ο και 4ο αι. π.Χ. η ανάπτυξη των γραμμάτων και των τεχνών δημι-
ούργησε έργα απαράμιλλα σε πνευματική και καλλιτεχνική λαμπρότητα,
πρότυπα για τους δημιουργούς των μεταγενέστερων εποχών.

Η **φιλοσοφική σκέψη** από τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. τοποθέτησε στο κέ-



Τοιχογραφία από τάφο της Ποσειδωνίας. Σκηνή συμποσίου. Αντιπροσωπευτικό έργο της ελ-
ληνικής ζωγραφικής των κλασικών χρόνων.
(Μουσείο Paestum)

ντρο του ενδιαφέροντος τον άνθρωπο και προ-
σπάθησε να ερμηνεύσει τα φαινόμενα με βάση τη
λογική (ορθολογισμός). Στην αρχή οι σοφιστές
και ο Σωκράτης και τον 4ο αι. π.Χ. ο Πλάτων και
ο Αριστοτέλης επιζητούσαν με τις φιλοσοφικές
θεωρήσεις τους πρακτικές εφαρμογές που θα
βελτιώναν τον άνθρωπο και τη ζωή του.

Η **ιστοριογραφία** εκπροσωπήθηκε από τον Η-
ρόδοτο αλλά κυρίως από το Θουκυδίδη, ο οποίος
με το έργο του έθεσε τα θεμέλια της επιστημονικής
ιστορικής συγγραφής²¹. Προς αυτή την κατεύθυ-
ση κινήθηκε τον 4ο αι. π.Χ. ο ιστορικός Ξενοφών.

Η **ποιητική τέχνη** κυρίως με το έργο των
τριών τραγικών (Αισχύλου, Σοφοκλή, Ευριπίδη)
εξελίχθηκε σε θεατρικό λόγο υψηλών διανοημά-
των («μίμησις πράξεως σπονδαίας και τελείας»),
ενώ με τις κωμωδίες του Αριστοφάνη σε κριτική
της καθημερινής πολιτικής ζωής. Η τραγωδία και
η κωμωδία είναι πνευματικές προσφορές ικανές
να δικαιολογήσουν τις οφειλές της σύγχρονης
πολιτισμένης ανθρωπότητας στο λίκνο της δημι-
ουργίας τους, την Αθήνα της κλασικής εποχής.

Το δημοκρατικό πολίτευμα και η οργάνωση
της δικαιοσύνης προς το συμφέρον του πολίτη,
τον 4ο αι. π.Χ., συνέβαλαν ιδιαίτερα στην καλ-

21. Ο Θουκυδίδης εξηγεί τη μέθοδο που χρησιμοποίησε για τη συγγραφή της «Ιστορίας» του

Οι αγορεύσεις που εκφωνήθηκαν
από διάφορα πρόσωπα είτε στις πα-
ραμονές του πολέμου είτε κατά την
διάρχειά του, ήταν δύσκολο να απο-
δοθούν με ακρίβεια, τόσο εκείνες τις
οποίες άκουσα ο ίδιος όσο κι εκείνες
που άλλοι είχαν ακούσει και μου τις
ανακοίνωσαν. Γι' αυτό και τις έγρα-
ψα έχοντας υπόψη τι ήταν φυσικό να
πουν οι ρήτορες που να αρμόζει κα-
λύτερα στην περίπτωση και ακολου-
θώντας, όσο το δυνατόν, την γενική
έννοια των όσων πραγματικά είπαν.
Για τα γεγονότα του πολέμου δεν θέ-
λησα ν' αρκεσθώ σε πληροφορίες
του πρώτου τυχόντος ούτε στην προ-
σωπική μου αντίληψη και μόνο, αλλά
έκανα προσεκτική έρευνα και για τα
γεγονότα στα οποία ήμουν παρών
και για τα όσα μου ανέφεραν άλλοι.
Η εξακρίβωση ήταν δύσκολη, γιατί
όσοι ήταν αυτόπτες μάρτυρες των
γεγονότων μου έδιναν ο καθένας τη
δική του εκδοχή, ανάλογα με τη συ-

μπάθειά του προς τον ένα ή τον άλλο αντίπαλο. Η έλλειψη του μυθώδους από τη διήγησή μου, ίσως την κάνει λιγότερο ευχάριστη. Αλλά θα είμαι ικανοποιημένος αν το έργο μου κριθεί ωφέλιμο από όσους θελήσουν να έχουν ακριβή γνώση των γεγονότων που συνέβησαν και εκείνων που θα συμβούν στο μέλλον, τα οποία, από την πλευρά της ανθρώπινης φύσης, θα είναι όμοια ή παραπλήσια. Έγραψα την ιστορία μου για να μείνει αιώνιο κτήμα των ανθρώπων και όχι σαν έργο επίκαιρου διαγωνισμού για ένα πρόσκαρο ακροατήριο.

Θουκυδίδης, Α, 22 μετ. Αγγ. Βλάχου.



Τοπογραφικό σχέδιο του πολεοδομικού – Ιπποδάμειου – συστήματος της Μίλητου. Ο Ιππόδαμος τον 5ο αι. π.Χ. έγινε εισηγητής ενός νέου τρόπου οργάνωσης και σχεδιασμού των πόλεων. Η πρώτη πόλη που οργανώθηκε με συγκεκριμένο σχέδιο από παράλληλους και κάθετους δρόμους είναι η Μίλητος μετά την καταστροφή της (494 π.Χ.) από τους Πέρσες. Ο σχεδιασμός της νέας πόλης αποδίδεται στον Ιππόδαμο.

λιέργεια του **ρητορικού λόγου** κυρίως με τους μεγάλους ρήτορες Λυσία, Ισοκράτη και Δημοσθένη.

Ο ορθολογισμός της φιλοσοφικής σκέψης συνετέλεσε στην ανάπτυξη της επιστήμης. Την εποχή αυτή συστηματοποιήθηκαν οι γνώσεις για τη φύση και τον άνθρωπο. Οι περισσότεροι φιλόσοφοι, από την αρχαϊκή εποχή έως και τον 4ο αι. π.Χ., ήταν και ειδικοί ερευνητές που ασχολήθηκαν με τα μαθηματικά, την αστρονομία, τη φυσική, τη βοτανική και άλλες επιστήμες. Στην **αστρονομία** και τα **μαθηματικά** διακρίθηκε ο Αθηναίος Μέτων, στη **χωροταξική οργάνωση των πόλεων** με προδιαγραμμένο σχέδιο ο Ιππόδαμος από τη Μίλητο και στην **ιατρική** ο Ιπποκράτης από την Κω. Η πρόοδος που έφερε ο Ιπποκράτης στην ιατρική οφείλεται στη θεωρία του ότι όλες οι ασθένειες, ακόμα και η «ιερά νόσος», δηλαδή η επιληψία, έχουν φυσικά αίτια. Έτσι, αφετηρία πλέον των ιατρικών ερευνών γίνεται η μελέτη του ανθρώπινου σώματος.

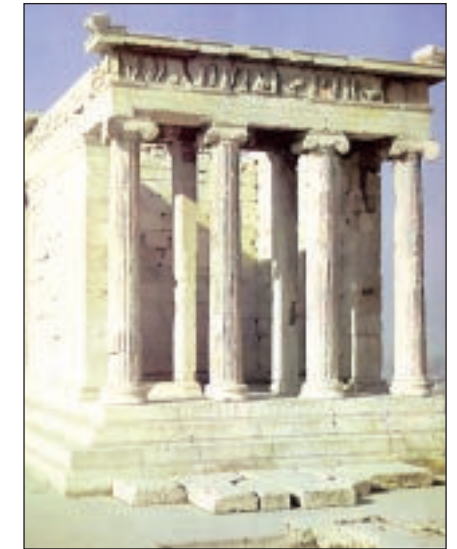
Το υψηλό επίπεδο έμπνευσης και δημιουργίας είχε τον αντίκτυπό του σε όλες τις μορφές της τέχνης.

α) Αρχιτεκτονική. Στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. η αρχιτεκτονική βρίσκεται κάτω από την επίδραση των αισθητικών αντιλήψεων και των τεχνικών γνώσεων της αρχαϊκής εποχής. Οι πρωιμότεροι ναοί χαρακτηρίζονται από ατέλειες που δίνουν βαρύτητα στα μνημεία, όπως συμβαίνει με το ναό της Αφαιάς Αθηνάς στην Αίγινα. Η εξέλιξη όμως ήδη από το πρώτο μισό του 5ου αι. π.Χ. είναι φανερή. Πολλά από τα ναϊκά οικοδομήματα συνδύασαν το δωρικό ρυθμό με ιωνικά στοιχεία. Χαρακτηριστικά μνημεία που παρουσιάζουν την εικόνα της ανοδικής εξελικτικής πορείας της αρχιτεκτονικής είναι ο ναός του Διός στην Ολυμπία, ο ναός του Απόλλωνος στη Φιγάλεια και τα οικοδομήματα της Ακρόπολης των Αθηνών. Κορωνίδα όλων αποτελεί ο Παρθενώνας. Η αρχιτεκτονική αρτιότητα με τον εξαιρετο γλυπτό διάκοσμο έχουν συνδυαστεί σ' αυτό το έργο, του οποίου δημιουργοί είναι γνωστοί καλλιτέχνες της εποχής, οι αρχιτέκτονες **Ικτίνος** και **Καλλικράτης** και ο γλύπτης Φειδίας. Ανάμεσα στα οικοδομήματα της Ακρόπολης πρωτοποριακά στην αρχιτεκτονική τους κατασκευή είναι τα δωρικά Προπύ-

λαια στην είσοδο του Ιερού Βράχου, έργο του αρχιτέκτονα **Μνησιζλή**, και ο ιδιόρρυθμος ιωνικός ναός της Πολιάδας Αθηνάς, το γνωστό Ερεχθείον. Πραγματικό κομφοτέχνημα που συνδυάζεται αρμονικά στη δυτική πλευρά της Ακρόπολης με τα Προπύλαια είναι ο μικρός ιωνικός ναός της Απτέρου Νίκης, έργο του Καλλικράτη. Το δεύτερο μισό του αιώνα κατασκευάστηκαν πολλά νέα οικοδομήματα, τα περισσότερα στην Αττική, που επικυρώνουν το μεγαλείο της πόλης-κράτους των Αθηνών ακόμα και στη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι ο ναός του Ηφαίστου, ο γνωστός ως Θησείο, στην Αθήνα, ο ναός του Ποσειδώνα στο Σούνιο, το Ωδείο του Περικλή στην Αθήνα και το Τελεστήριο στην Ελευσίνα, το οποίο ανοικοδομήθηκε με μεγαλύτερες διαστάσεις.

Η αρχιτεκτονική τον 4ο αι. π.Χ., επηρεασμένη από την κοινωνικοπολιτική κρίση των πόλεων-κρατών, προβάλλει νέες αισθητικές αντιλήψεις. Η πλούσια διακόσμηση και η πρόκληση εντύπωσης είναι στοιχεία που εύκολα μπορούμε να διακρίνουμε στους ναούς του 4ου αι. π.Χ. Παράλληλα, γενικεύεται η κατασκευή νέου τύπου κτισμάτων, όπως είναι οι θόλοι (κυκλικά οικοδομήματα), τα θέατρα, τα βουλευτήρια. Είναι φανερό ότι η κατασκευή ναϊκών οικοδομημάτων υποχωρεί αριθμητικά σε σχέση με κατασκευές κοσμικού χαρακτήρα. Οι αρχιτέκτονες τώρα παραβιάζουν τους κανόνες της αρμονίας και του μέτρου, συνθέτουν περισσότερο ελεύθερα, συνδυάζουν εύκολα στοιχεία του δωρικού και ιωνικού ρυθμού, ενώ χρησιμοποιούν ευρύτατα ένα νέο τύπο κιονοκράνου, το **κορινθιακό**. Αντιπροσωπευτικά μνημεία της εποχής είναι ο ναός της Αλέας Αθηνάς στην Τεγέα, ο ναός του Διός στη Νεμέα, ο νέος ναός της Αρτέμιδος στην Έφεσο, η Θόλος και το θέατρο της Επιδαύρου, το Μουσολείο της Αλικαρνασσού, το χορηγικό μνημείο του Λυσικράτους στην Αθήνα και πολλά άλλα.

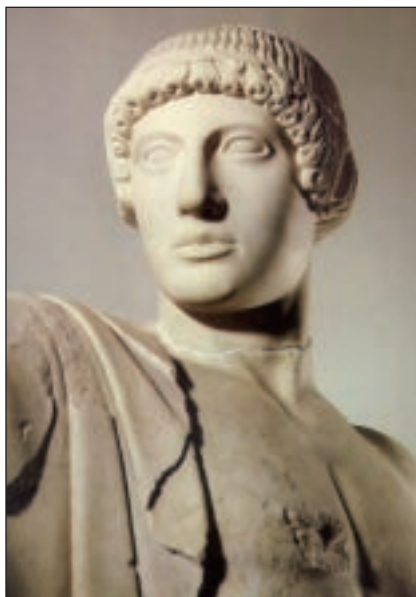
β) Πλαστική. Η γλυπτική τέχνη των αρχαϊκών χρόνων είχε καθιερώσει συγκεκριμένους τύπους στη μορφή, την έκφραση και την κίνηση, τους γνωστούς κούρους και κόρες. Από τα τέλη του 6ου αι. π.Χ. και στη διάρκεια των πρώτων δεκαετιών του 5ου αι. π.Χ. οι κούροι και οι κόρες προοδευτικά ανανεώνονται στην έκφραση και στην κίνησή τους. Το «παιδί του Κριτίου» σημαδεύει το τέλος μιας εποχής και την αρχή μιας άλλης. Η νέα πολιτική και οικονομική κατάσταση που ακολούθησε τους περσικούς πολέμους αφήνει τον απόηχο της μέσα από τα έργα της μεγάλης πλαστικής των τριάντα επόμενων χρόνων. Η κίνηση, που αποτυπώνει τη ζωή, σε συνδυα-



Ο ναός της Απτέρου Νίκης στην Ακρόπολη των Αθηνών, ιωνικού ρυθμού (427-424 π.Χ.).



Κορινθιακό κιονόκρανο της θόλου της Επιδαύρου (360-320 π.Χ.). Είναι φανερή η τάση για πλούσια διακόσμηση των αρχιτεκτονικών μελών. (Επίδαυρος, Αρχαιολογικό Μουσείο)



Το επάνω μέρος αγάλματος του θεού Απόλλωνα. Αποτελεί την κεντρική μορφή της σύνθεσης του δυτικού αετώματος του ναού του Διός της Ολυμπίας, που έχει ως θέμα την Κενταυρομαχία. Αντιπροσωπευτικό έργο του «αυστηρού» ρυθμού.

(Ολυμπία, Αρχαιολ. Μουσείο)

σμό με την εσωτερική δύναμη που εκφράζουν τα πρόσωπα είναι τα βασικά στοιχεία που αντιπροσωπεύουν τα έργα του «αυστηρού ρυθμού». Χαρακτηριστικά δείγματα είναι ο Ηνίοχος των Δελφών, ο Δίας ή Ποσειδώνας του Αρτεμείου και τα γλυπτά του ναού του Διός στην Ολυμπία.

Από τα μέσα του αιώνα μεγάλοι καλλιτέχνες εργάζονται στην Αθήνα αλλά και σε άλλες ελληνικές πόλεις και διακοσμούν με τα γλυπτά τους τα μεγάλα ιερά, όπως την Ακρόπολη των Αθηνών, την Ολυμπία, τους Δελφούς, την Επίδαυρο κ.ά.

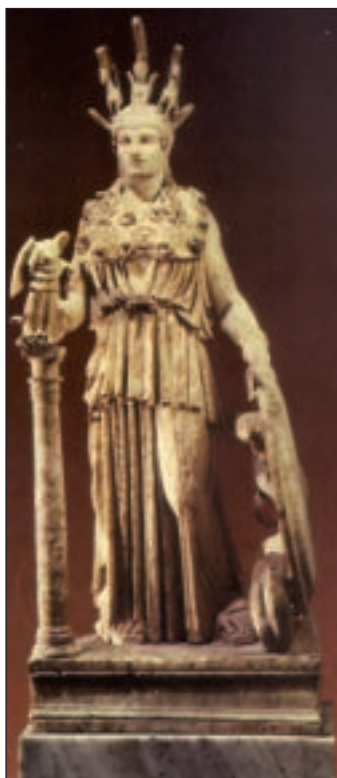
Ο Φειδίας και η «σχολή» του εργάστηκαν στη διακόσμηση του Παρθενώνα. Πρόκειται για έργα για τα οποία ο Πλούταρχος, συγγραφέας του 2ου αι. μ.Χ., αναφέρει ότι «η μορφή τους είναι παντοινά ανέγγιχτη από το χρόνο, σαν να είχαν μέσα τους πνοή αμάραντη και μία αγέραστη ψυχή». Επιβλητικά αυτοτελή έργα του Φειδία ήταν τα χρυσελεφάντινα αγάλματα του Διός στην Ολυμπία και της Αθηνάς στον Παρθενώνα, καθώς και το μεγάλο χάλκινο άγαλμα της Αθηνάς Προμάχου στην Ακρόπολη της Αθήνας.

Ο **Μύρων** διακρίθηκε ως χαλκοπλάστης. Σ' αυτόν αποδίδονται ο «Δισκοβόλος» και το σύμπλεγμα της Αθηνάς και του Μαρσύα, γνωστά σε μας από αντίγραφα των ρωμαϊκών χρόνων. Από μεταγενέστερα αντίγραφα των ρωμαϊκών χρόνων γνωστά είναι και τα έργα του **Πολύκλειτου**. Ήταν ανδριαντοποιός, κυρίως αθλητών. Δημοφιλή έργα του ήταν ο «Δορυφόρος» και ο «Διαδούμενος».

Στη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου εργάστηκαν οι μαθητές του Φειδία, όπως ο **Αλκαμένης** και ο **Αγοράκριτος**, οι οποίοι οδήγησαν την πλαστική σε νέους εκφραστικούς τρόπους με τον «πλούσιο ρυθμό». Έτσι ονομάστηκε η καλλιτεχνική έκφραση που απέδιδε μορφές καλυμμένες με μιάτιο το οποίο αφήνει να διαγράφεται το σώμα, παρά την πλούσια πτυχολογία του.

Αθηνά του Βαρβακείου. Αντίγραφο των ρωμαϊκών χρόνων του χρυσελεφάντινου αγάλματος της θεάς, έργου του Φειδία.

(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

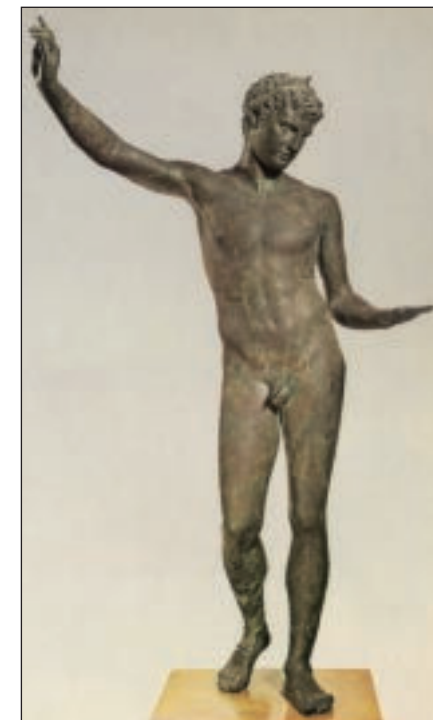


Χαρακτηριστικά δείγματα που σώθηκαν μέχρι τις ημέρες μας είναι τα θωράκια* του περιβόλου της Απτέρου Νίκης, όπως και ανάγλυφα ναών και επιτύμβιων στηλών.

Την ηρεμία και τη μεγαλοπρέπεια που παρουσιάζαν οι εξιδανικευμένες μορφές του 5ου αι. π.Χ. τη διαδέχτηκαν τον επόμενο αιώνα οι έντονες εκφράσεις στα πρόσωπα των αγαλμάτων. Τα προβλήματα της εποχής αντικατοπτρίζουν πολλές φορές την αγωνία, την ανησυχία αλλά και το πάθος πάνω στις πλαστικές μορφές του 4ου αι. π.Χ. Μεγάλοι καλλιτέχνες, όπως ο Πραξιτέλης και ο Σκόπας, χρησιμοποιούν το μάρμαρο για την κατασκευή των έργων τους, ενώ άλλοι, όπως ο **Λύσιππος**, πλάθουν αριστουργήματα με το χαλκό. Ο Πραξιτέλης κατασκευάζει κυρίως αγάλματα θεών (Ερμής της Ολυμπίας, Κνιδία Αφροδίτη, Απόλλων Σαυροκότνος κ.ά.). Ο Σκόπας εργάζεται στην ανάγλυφη διακόσμηση αρχιτεκτονικών μνημείων και εκφράζει με τα πρόσωπα των έργων του τον ταραγμένο συναισθηματικό τους κόσμο. Ο Λύσιππος ασχολείται με την κατασκευή ανδριάντων. Η τέχνη του ήταν ιδιαίτερα αρεστή στο Μ. Αλέξανδρο, του οποίου τη μορφή είχε αποτυπώσει σε πολλά αγάλματα.

Σημαντικά έργα του 4ου αι. π.Χ. που σώθηκαν μέχρι την εποχή μας, αλλά μας είναι άγνωστοι οι δημιουργοί τους είναι ο έφηβος των Αντικυθήρων, το παιδί του Μαραθώνα και πολλά επιτύμβια ανάγλυφα από τον Κεραμεικό.

γ) Ζωγραφική. Οι πληροφορίες που έχουμε για τη ζωγραφική τέχνη είναι έμμεσες και προέρχονται κυρίως από τη γραπτή παράδοση και τις πληροφορίες των αρ-



«Το παιδί του Μαραθώνα». Χάλκινο άγαλμα που ανασύρθηκε από τον κόλπο του Μαραθώνα. Εικονίζει παιδί με ευλύγιστο κορμό και χαριτωμένη κίνηση. Εντάσσεται στη «σχολή» των πραξιτελικών έργων (330 π.Χ.).

(Αθήνα, Εθν. Αρχαιολ. Μουσείο)



Τμήμα της παράστασης της πομπής των Παναθηναίων από τη ζωφόρο* του Παρθενώνα. Η ζωφόρος είχε μήκος 160 μ. και περιελάμβανε 360 ανθρώπινες μορφές και μεγάλο αριθμό μορφών ζώων (447-432 π.Χ.).



«Ερέχθειον». Ιωνικός ναός με ιδιόρρυθμο σχήμα και περίτεχνη διακόσμηση. Είναι ιδιαίτερα γνωστός από τις Καρνάτιδες, τα αγάλματα δηλαδή των γυναικείων μορφών που λειτουργούν σαν κίονες στηρίζοντας τη στέγη της νότιας προεξοχής του οικοδομήματος. Η κατασκευή του ολοκληρώθηκε προς το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου (405 π.Χ.).

χαίων συγγραφέων. Μεγάλοι ζωγράφοι του 5ου αι. π.Χ. ήταν ο **Πολύγνωτος**, ο **Μίκων**, ο **Ζεύξις** κ.ά. Αμεσότερη αντίληψη για τη ζωγραφική της εποχής μπορούμε να έχουμε μέσω της αγγειογραφίας. Οι αγγειογραφικές παραστάσεις του ερυθρόμορφου ρυθμού και κυρίως των λευκών ληκύθων* μας δίνουν την εικόνα της εξέλιξης της ζωγραφικής.

Μεγάλοι ζωγράφοι του 4ου αι. π.Χ. ήταν ο **Πάμφυλος** (Σικυώνα), ο **Απελλής** (Ιωνία) και ο **Πρωτογένης** (Καρία). Ο Απελλής ήταν ο ευνοούμενος ζωγράφος του Μ. Αλεξάνδρου. Άμεση αντίληψη της ζωγραφικής του 4ου αι. π.Χ. μας δίνουν οι λίγες παραστάσεις που έχουν σωθεί κυρίως σε μακεδονικούς τάφους. Αντιπροσωπευτικά δείγματα είναι οι τοιχογραφίες των βασιλικών τάφων της Βεργίνας.

Ο Ελληνισμός στη Δυτική και Ανατολική Μεσόγειο. Την εποχή του μεγάλου αποικιστικού ρεύματος (8ος-6ος αι. π.Χ.) οι Έλληνες ίδρυσαν πολλές νέες **πόλεις στη Δύση**, στη Νότια Ιταλία, τη Σικελία, την Κυρηναϊκή, τις νότιες ακτές της Γαλλίας αλλά και στις ακτές της Ιβηρικής χερσονήσου. Οι σχέσεις τους με τους γηγενείς πληθυσμούς τις περισσότερες φορές ήταν ειρηνικές. Η εγκατάσταση και η διείσδυσή τους δε συνάντησε ιδιαίτερες αντιδράσεις· αντίθετα, αναπτύχθηκαν εμπορικές και πολιτιστικές επαφές με τους γηγενείς. Ωστόσο, υπάρχουν και περιπτώσεις που οι επαφές αυτές συνδυάζονταν με ένταση, όπως φανερώνει η παρουσία στρατιωτικών φυλακίων και η εξαφάνιση στοιχείων άλλων λαών. Είναι προφανές ότι οι Έλληνες άποικοι στις επα-

φές τους με τους λαούς της Δύσης – Ετρούσκους, Σικελούς, Κέλτες, Ίβηρες, Καρχηδόνιους και άλλους – έδωσαν αλλά και υιοθέτησαν πολιτιστικά στοιχεία.

Ενώ το μεγάλο πρόβλημα για τους Έλληνες στην κυρίως Ελλάδα, τα παράλια της Μ. Ασίας και την Κύπρο ήταν η περσική επεκτατικότητα, για τους Έλληνες της Δύσης ήταν η εξάπλωση των Καρχηδονίων και η διείσδυσή τους στη Σικελία. Μετά το τέλος των περσικών πολέμων και την αντιμετώπιση των Καρχηδονίων στην Ιμέρα της Σικελίας (480 π.Χ.), οι σχέσεις μεταξύ των δύο λαών περνούν σε περίοδο ύφεσης. Από τα τέλη του 5ου αι. π.Χ. όμως η επεκτατικότητα των Καρχηδονίων έναντι των ελληνικών πόλεων ανανεώνεται. Στη διάρκεια του 4ου αι. π.Χ., η διείσδυσή τους αναχαιτίστηκε αρκετές φορές. Η κακοδαμονία των εριδών και εμφύλιων συγκρούσεων, ωστόσο, που κατέτρωχε τις ελληνικές πόλεις της κυρίως Ελλάδας και είχε επιτρέψει στην περσική πολιτική να επηρεάζει τις σχέσεις τους, ήταν η ίδια πάλι αιτία για τις επεμβάσεις των Καρχηδονίων στις ελληνικές πόλεις της Σικελίας. (βλ. παρακάτω σ. 154 κ.εξ.)

Στην **Ανατολική Μεσόγειο** βασικό προσύργιο του ελληνισμού ήταν η **Κύπρος**. Η γεωγραφική της θέση και τα πλούσια κοιτάσματα σε χαλκό ήταν παράγοντες που προσείλκνυαν τα βλέμματα των Περσών και των υποτελών τους Φοινίκων.

Η Κύπρος, όπως είναι γνωστό, κατοικήθηκε από τους Έλληνες τη μυκηναϊκή εποχή. Στις ανατολικές της ακτές όμως υπήρχαν και αρκετές φοινικικές εγκαταστάσεις. Η γειτνίαση με τις ασιατικές ακτές διευκόλυνε την επέμβαση των Περσών ήδη από την αρχαϊκή εποχή. Μετά το τέλος των περσικών πολέμων το μεγαλύτερο μέρος των πόλεων



Δεκάδραχμο των Συρακουσών, γνωστό και ως Δημαρέτιο – από τη Δημαρέτη, σύζυγο του Γέλωνος. Κυκλοφόρησε μετά τη μάχη στην Ιμέρα. (Βερολίνο, Αρχαιολ. Μουσείο)

22. Ο Ευαγόρας: Η συμβολή του στην ανάπτυξη της Σαλαμίνας της Κύπρου

Γενικά δεν παρέλειπε τίποτα απ' όσα αρμόζει να έχουν οι βασιλείς, αλλά από κάθε πολίτευμα διάλεγε τα καλύτερα στοιχεία: Ήταν δημοκρατικός σ' ό,τι αφορά την εξυπηρέτηση του λαού, αριστοκρατικός όμως στην εκλογή των αρίστων ως κρατικών οργάνων· ήταν καλός στρατηγός για τη σύνθεση που επιδείκνυε στους κινδύνους, εξουσιαστικός όμως γιατί υπερείχε σε όλα.

Και ότι ο Ευαγόρας είχε αυτά τα προτερήματα και ακόμη περισσότερα απ' αυτά, τούτο μπορεί κανείς να το καταλάβει εύκολα από τις πράξεις του. Γιατί αφού παρέλαβε την πόλη (Σαλαμίνα) εκβαρβαρωμένη εξαιτίας της κυριαρχίας σ' αυτήν των Φοινίκων, χωρίς να δέχεται τους Έλληνες, ούτε να γνωρίζει τις τέχνες, ούτε να έχει εμπορικές σχέσεις αναπτύξει, ούτε να έχει λιμάνια, όλα αυτά διόρθωσε και επιπλέον εδάφη περισσότερα απέκτησε εκτός εκείνων που είχε. Φρόντισε να τειχιστεί η πόλη με συμπληρωματικά τείχη και τριήρεις ναυπήγησε και με άλλα έργα την λάμπρυνε τόσο, ώστε να μην είναι κατώτερη από καμία άλλη ελληνική πόλη, και την ενίσχυσε με τόση μεγάλη δύναμη ώστε πολλοί απ' εκείνους που την καταφρονούσαν προηγουμένως, τώρα να την φοβούνται.

Ισοκράτης, Ευαγόρας, 46-48.



Στατήρας* του Ευαγόρα Α' της Σαλαμίνας της Κύπρου. Από τα μυκηναϊκά χρόνια και μέχρι τα ελληνιστικά η Κύπρος ήταν χωρισμένη σε αυτόνομα βασίλεια τα οποία έκοβαν δικά τους νομίσματα.

του νησιού απελευθερώθηκε από συμμαχικές ελληνικές δυνάμεις. Την εποχή της αθηναϊκής κυριαρχίας στο Αιγαίο, ο Αθηναίος στρατηγός και πολιτικός Κίμων πέθανε στο Κίτιο της Κύπρου (450 π.Χ.), στην προσπάθειά του να αναχαιτίσει την επικράτηση των Περσών στο νησί. Στη συνέχεια, οι Πέρσες ανακατέλαβαν τη μεγαλύτερη εκτός από την πόλη της Σαλαμίνας, η οποία πέρασε στην κυριαρχία των Φοινίκων. Την περίοδο αυτή ο ελληνικός πληθυσμός της Κύπρου υπέφερε, με αποτέλεσμα πολλοί να εγκαταλείψουν τις πόλεις τους. Την κατάσταση αυτή ανέτρεψε ο **Ευαγόρας**, η σημαντικότερη προσωπικότητα του κυπριακού Ελληνισμού της αρχαιότητας. Έγινε βασιλιάς της Σαλαμίνας, αφού απομάκρυνε τους Φοίνικες (411 π.Χ.)²². Η υπογραφή της Ανταλκιδείου ειρήνης (386 π.Χ.), ωστόσο, ήταν ένα πλήγμα για την Κύπρο, αφού με τη συγκατάθεση των Ελλήνων το νησί παραδινόταν στους Πέρσες. Ο Ευαγόρας προσπάθησε να αντισταθεί αλλά τελικά νικήθηκε (385 π.Χ.). Αποδέχθηκε τους όρους των Περσών και έγινε φόρου υποτελής. Η τύχη του ελληνισμού της Κύπρου δε διαφοροποιήθηκε μέχρι την απελευθέρωσή του από το Μ. Αλέξανδρο (332 π.Χ.).

Ασκήσεις - Δραστηριότητες

Ομηρική εποχή

1. Πώς αντιλαμβάνεστε την άποψη ότι η μετανάστευση των Δωριέων δεν είχε «προσφυγικό» χαρακτήρα; Ποιες μεταναστεύσεις ελληνικών φύλων είχαν «προσφυγικό» χαρακτήρα; Να δικαιολογήσετε την άποψή σας.
2. Να εξηγήσετε τη σημασία του ομηρικού «οίκου», αφού λάβετε υπόψη σας το παράθεμα 3.
3. Η μελέτη του παραθέματος 4 σε συνδυασμό με ό,τι γνωρίσατε για την πολιτική οργάνωση των ομηρικών χρόνων σε ποια συμπεράσματα σας οδηγεί;
4. Αφού λάβετε υπόψη σας την οικονομική κατάσταση των ομηρικών χρόνων, να εξηγήσετε σε ποια κοινωνική ομάδα ανθρώπων πρέπει να ανήκαν ο μεγάλος κρατήρας και ο χάλκινος τρίποδας των εικόνων της σ. 82-83.

Αρχαϊκή εποχή

1. Να δικαιολογήσετε την άποψη που υποστηρίζει ότι οι πρώτες πόλεις-κράτη πρέπει να σχηματίστηκαν στα παράλια της Μ. Ασίας.
2. Να εξηγήσετε γιατί η δημιουργία των πόλεων-κρατών συνδέεται με την παρακμή της κληρονομικής βασιλείας.

3. Ποιο είναι το νόημα που απηχεί η παραβολή του Ησίοδου στο παράθεμα 8 σε ό,τι αφορά την κοινωνική κατάσταση της εποχής του (7ος αι. π.Χ.);
4. Να εξηγήσετε σε τι διαφέρει η εξάπλωση των Ελλήνων του πρώτου αποικισμού από εκείνη του δεύτερου.
5. Ποιες είναι οι πληροφορίες που παρέχει το παράθεμα 9 σχετικά με την ίδρυση των αποικιών και τις σχέσεις των αποίκων με τους γηγενείς πληθυσμούς;
6. Ποιοι λόγοι συνέβαλαν στην κρίση της αριστοκρατικής κοινωνίας;
7. Να εξηγήσετε γιατί η φάλαγγα των οπλιτών ευνόησε την ανάπτυξη της ιδέας της ισότητας.
8. Να εντοπίσετε στην εικόνα των αρχιτεκτονικών ρυθμών της σ. 95 τις διαφορές μεταξύ του δωρικού και ιωνικού ρυθμού.
9. Σε ποια συμπεράσματα καταλήγεται σε ό,τι αφορά την απόδοση της ανθρωπίνης μορφής, γυναικείας και ανδρικής, κατά τους αρχαϊκούς χρόνους από την παρατήρηση των εικόνων της κόρης και του κούρου στη σ. 95;
10. Αφού διαβάσετε με προσοχή το παράθεμα 11 να απαντήσετε στις ερωτήσεις:
 - α) Ποια άποψη προβάλλει ο ρήτορας Λυκούργος στους Αθηναίους δικαστές σχετικά με την προέλευση του όρκου;
 - β) Από πού διαφαίνεται ο «εθνικός» χαρακτήρας της μάχης των Πλαταιών;

Κλασική εποχή

1. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του παραθέματος 14 ποια μέτρα του Περικλή συνέβαλαν στον εκδημοκρατισμό του αθηναϊκού πολιτεύματος;
2. Να σχολιάσετε την πληροφορία του Θουκυδίδη (παράθεμα 15) ότι «η πραγματική βέβαια, αλλά ανομολόγητη αιτία ήταν ... ότι η μεγάλη ανάπτυξη της Αθήνας φόβισε τους Λακεδαιμόνιους και τους ανάγκασε να πολεμήσουν». Θα μπορούσαν να είχαν αντιδράσει διαφορετικά οι Λακεδαιμόνιοι;
3. Στο παράθεμα 16 ο Ξενοφών αναφέρεται στη συνεργασία των Αθηναίων με τους Πέρσες για την αντιμετώπιση των Λακεδαιμονίων. Πώς κρίνετε αυτή τη συνεργασία;
4. Ο ρήτορας Ισοκράτης αναφερόμενος στην Ανταλκιδείου ειρήνη τη χαρακτηρίζει αισχρή και αξιοκατάκριτη. Ποιοι λόγοι δικαιολογούν αυτή την κρίση;
5. Ποια ήταν τα αίτια της επεκτατικής πολιτικής του Φιλίππου Β';
6. Να προσέξετε τους κύριους όρους των αποφάσεων του συνεδρίου της Κορίνθου (337 και 336 π.Χ.) και να εξηγήσετε ποια ήταν η πολιτική και κοινωνική κατάσταση που επιδίωξαν να επιβάλουν οι Μακεδόνες στις ελληνικές πόλεις.
7. Να αξιολογήσετε το έργο του Μ. Αλεξάνδρου, αφού λάβετε υπόψη σας το χρονικό διάστημα στο οποίο επιχειρήθηκε. Σε ποιον τομέα, κατά τη γνώμη σας, επιτεύχθηκε το σημαντικότερο έργο;
8. Σε ποια συμπεράσματα σας οδηγεί η μελέτη του παραθέματος 21, στο οποίο ο Θουκυδίδης εξηγεί τον τρόπο εργασίας αλλά και το ρόλο του ιστορικού;

9. Αφού παρατηρήσετε με προσοχή τις εικόνες του βιβλίου που παρουσιάζουν γλυπτά έργα των αρχαϊκών και των κλασικών χρόνων, να διατυπώσετε τις απόψεις σας ως προς την εξελικτική πορεία της γλυπτικής (βλ. σ. 95, 104, 116, 117).

Ερμηνευτικός πίνακας όρων

ανατολίζουσα φάση/περίοδος: η χρονική περίοδος της ελληνικής αρχαιότητας (7ος αι. π.Χ. και αρχές του 6ου αι. π.Χ.) κατά την οποία χρησιμοποιήθηκαν στη διακόσμηση των έργων της πλαστικής και της κεραμικής στοιχεία προερχόμενα από την Ανατολή, όπως λέοντες, πάνθηρες, φανταστικά ζώα – σφίγγες, γρύπες – ρόδακες, άνθη λωτού κ.ά.

εταίρος, -οι: ο φίλος, ο σύντροφος. Έτσι ονομάζονταν οι ευγενείς στην αρχαία Μακεδονία.

ήλεκτρο: ορυκτό, φυσικό κράμα χρυσού και αργύρου.

θηρευτικό - συλλεκτικό στάδιο οργάνωσης: μεγάλη χρονική περίοδος της εξέλιξης του ανθρώπου στη διάρκεια της οποίας ο πρωτόγονος άνθρωπος επιβίωσε από το κυνήγι αγρίων ζώων και τη συλλογή καρπών.

λήκυθος: αγγείο στο οποίο τοποθετούσαν αρωματικά έλαια ή προσφορές για τους νεκρούς.

οψιανός: μαύρο ηφαιστειογενές πέτρωμα που έχει την ιδιότητα να απολεπίζεται σε τμήματα ιδιαίτερα κοφτερά. Χρησιμοποιήθηκε στους προϊστορικούς χρόνους για την κατασκευή λεπίδων, μαχαριών και άλλων αιχμηρών εργαλείων.

πεζέταιρος, -οι: πεζός+εταίρος. Έτσι ονομάζονται οι στρατιώτες που επάνδρωναν τη μακεδονική φάλαγγα.

πελταστής: στρατιώτης ελαφρά οπλισμένος με πέλτη και ακόντιο. Η πέλτη ήταν ασπίδα μικρών διαστάσεων σε σχήμα μισοφέγγα-

ρου, κατασκευασμένη συνήθως από κλωνάκια ιτιάς με δερμάτινη επικάλυψη.

πολυδαίδαλος: αυτός που έχει πολύπλοκο σχέδιο, τη μορφή λαβύρινθου.

προαστική οργάνωση: οργάνωση οικισμού που παρουσιάζει χαρακτηριστικά πρώιμης αστικοποίησης, δηλαδή στοιχεία σχετικά με την οικονομική, την κοινωνική οργάνωση και τον πολεοδομικό σχεδιασμό του σε αρχικό στάδιο (βλ. και αστικός).

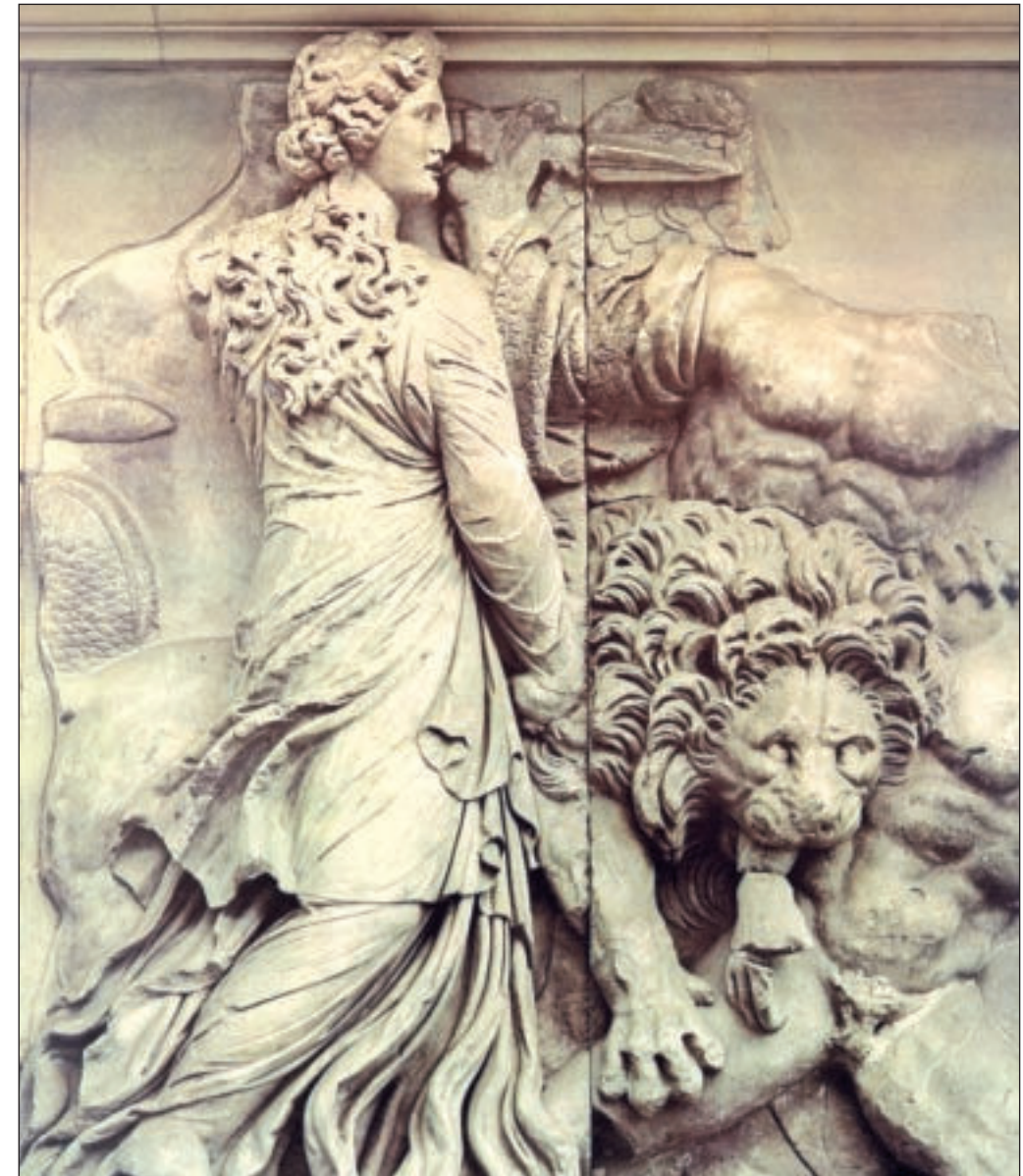
στατήρας: νομισματική μονάδα διαφορετικής αξίας από πόλη σε πόλη μονάδα βάρους.

ταυροκαθάψια: αγώνισμα τελετουργικού χαρακτήρα, κατά το οποίο ο αθλητής έπιανε τα κέρατα του επιτιθέμενου ταύρου και με δυνατό άλμα πηδούσε πάνω από τη ράχη του ζώου, καταλήγοντας στο έδαφος πίσω από τον ταύρο.

φυλετικό κράτος: το κράτος το οποίο συγκροτούν άνθρωποι που ανήκουν στο ίδιο φύλο. Την εποχή των μετακινήσεων των ελληνικών φύλων (11ος-9ος αι. π.Χ.) διαμορφώθηκαν φυλετικά κράτη, των οποίων η συγκρότηση οφείλεται στην κοινή καταγωγή και στους συγγενικούς δεσμούς των μελών τους.

χαλκού εποχή/χαλκοκρατία: μεγάλη χρονική περίοδος στη διάρκεια της οποίας κύριο υλικό χρήσης ήταν ο χαλκός: για τη μελέτη της έχει προταθεί η ακόλουθη τριμερής διαίρεση για τον αιγαιακό χώρο: πρόιμη (3000/2800-2000/1900), μέση (2000/1900-1600 π.Χ.) και ύστερη εποχή του χαλκού (1600-1100 π.Χ.).

III. ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ



Τμήμα της ζωφόρου του βωμού του Διός στην Πέργαμο. Είχε ως θέμα τη Γιγαντομαχία (πρώτο μισό 2ου αι. π.Χ.). (Αρχαιολογικό Μουσείο Βερολίνου)